

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
TEFSİR ANA BİLİM DALI

KUR'AN'DA HAVF KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Mehmet Sait ŞİMŞEK

HAZIRLAYAN

Mehmet GÖZEL

KONYA-2013



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin

Adı Soyadı Mehmet GÖZEL

Numarası 108106021017

Ana Bilim / Bilim Dalı Temel İslam Bilimleri / Tefsir Bilim Dalı

Programı Tezli Yüksek Lisans Doktora

Tez Danışmanı Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK

Tezin Adı KUR'AN'DA HAVF KAVRAMI

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan KUR'AN'DA HAVF KAVRAMI başlıklı bu çalışma .06../.06.../2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı

Danışman ve Üyeler

İmza

Prof. Dr.

M. Sait ŞİMŞEK

Doc. Dr. Hasan ÖZALP

Doc. Dr.

Adem SAHİN



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin

Adı Soyadı Mehmet GÖZEL

Numarası 108106021012

Ana Bilim / Bilim Dalı Teneel İslam Bilimleri / Teneel Bilim Dalı

Programı Tezli Yüksek Lisans Doktora

Tezin Adı KUR'AN'DA HAUF KAVRAMI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mehmet GÖZEL
Öğrencinin imzası
(İmza)

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	IV
ÖNSÖZ	V
GİRİŞ	VI

KUR'AN'DA HAVF KAVRAMI

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	VI
ARAŞTIRMANIN AMACI	IX
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	X
SEMANTİĞİN TANIMI VE TARİHİ	X
KUR'AN'IN ANLAŞILMASINDA SEMANTİK YÖNTEM	XII
SEMANTİK TAHLİL YÖNTEMİ	XIV

BİRİNCİ BÖLÜM

I- KUR'AN'DA GEÇEN KORKU İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

A. HAVF KAVRAMI

1. Lugavî Manası	1
2. İstilahî Manası	3

B. HAVF KAVRAMI İLE YAKIN ANLAMI OLAN KAVRAMLAR

1. Haşyet Kavramı	7
2. Takva Kavramı	11
3. Reca Kavramı	16
4. İşfak Kavramı	22
5. Rahbet Kavramı	24
6. Feza' Kavramı	27
7. Vecel Kavramı	28
8. Ru'b Kavramı	30
9. Reva' Kavramı	31
10. Hazer Kavramı	31
11. İnzar Kavramı	32

DEĞERLENDİRME	33
---------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA HAVF KAVRAMI

I-HAVF KAVRAMIYLA İLGİLİ AYETLERİN NÜZÜLÜ

A. MEKKE DÖNEMİNDE HAVF KAVRAMI İLE İLGİLİ ÂYETLERİN NÜZÜLÜ	36
B. MEDİNE DÖNEMİNDE HAVF KAVRAMI İLE İLGİLİ ÂYETLERİN NÜZÜLÜ	42

II- HAVF KAVRAMININ KUR'AN'DAKİ KULLANIM ALANI

A. DÜNYEVİ KORKU VE KAYGILAR	46
1. İmtihan Olarak Korku	47
a) Korku ve Ümit Duygularıyla İmtihan	47
b) Mucizeyle Korkutup İmtihan Etme	49
c) Korku ve Açlıkla İmtihan	51
d) Korkunun Yavaş Yavaş Gelmesiyle İmtihan	53
e) İman, Korku ve İmtihan	55
f) Korku Hali ve İmtihan	58
g) Korku, Güven ve İmtihan	59
2. Havf Kavramının Dua ile Birlikte Kullanılması	61
3. Ailevi Endişeler ve Başkası Adına Duyulan Korkular.....	64
a) Ailevi Endişeler	65
b) Vasiyet ve Şahitlikle İlgili Endişeler	68
c) İnsanın Yakınlarıyla İlgili Korkuları	70
4. Peygamberlerin Kişisel Korkuları	71
a) Hz. Musa'nın Korkusu	71
b) Hz. İbrahim'in Korkusu	74
c) Hz. Lut, Hz. Davud ve Hz. Yakub'un Korkuları	75
B. DİNİ KORKU VE KAYGILAR	76
1. Allah Korkusu	76
2. Günah İşleme Endişesi	80
3. Kıyamet Günü ve Azabı Korkusu	83
4. Ahiret Günü ve Hesap Korkusu	86

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I-İSLAMİ İLİMLERDE HAVF VE KORKU İLE HÜZÜNDEN EMİN OLMA

A. İSLAM KÜLTÜRÜNDE HAVF

1. Tasavvuf'da Allah Korkusu 88

B. DİĞER İLİMLERDE HAVF

1. Hadis İlminde Havf 91
2. İslam Hukukunda Havf 93
3. Psikoloji İlminde Korku 96

II- KORKU VE HÜZÜNDEN EMİN OLMA

A. KORKU VE HÜZÜNDEN EMİN OLMA İLE İLGİLİ AYETLER 99

SONUÇ 102

BİBLİYOGRAFYA 104

KISALTMALAR

AÜİFY	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
AÜAFY	: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları
DİBY	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Sav	: Sallallahü Aleyhi Vesellem
Terc	: Tercüme
Yay	: Yayın
Haz	: Hazırlayan
Sad	: Sadeleştiren
Çev	: Çeviren
Thk	: Tahkik
s	: Sayfa
b	: bin
c	: Cilt
Hz	: Hazreti
as	: Aleyhisselam
r a	: RadıyallahüAnh
ts	: Tarihsiz
v	: Vefat

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahîm olan Allah (cc)'a şükürler; Peygamber Efendimiz (sav)'e ve O'nun ashabına salât ve selâm olsun. Âlemleri, yeryüzünü ve tüm varlıkları yaratan Yüce Allah, mahlûkât içerisinde ayrı bir yeri olan insanı da maddi ve manevi özelliklerle ve bir hikmet üzere yaratmıştır. Üstün niteliklerle donatılan insan, öncelikli olarak âlemlerin Rabbi Allah'ı tanımak, varlıkları, kendini ve yaratılış nedenlerini bilip ona göre hareket etmekle sorumludur.

Yarattığı tüm varlıklarla kendisini tanıtan Yüce Allah, insanı bir lütuf gereği başıboş bırakmamış, âlemlerin Rabbi olan Allah'ı bütün sıfatlarıyla ve isimleriyle tanıtan, kâinatı, varlıkları ve insanı yorumlayan, onu doğru yola çağırان ve kötülüklerden sakındıran ilahi emirlerini, Peygamberleri aracılığıyla insanlara bildirmiştir. Kur'an-ı Kerim, Allah Teâlâ'nın insanlara gönderdiği son ilahi kitap, büyük bir lütuf ve eşsiz bir mucizedir.

Kur'an-ı Kerim, insana hitap eden bir kitaptır. İnsanı ilgilendiren her konuya işaret eder ve onu her yönüyle ele alır. Kur'an'ı inceleyen herkes O'nda kendisini bulur ve insanı en güzel tarif eden yine Kur'an'dır.

Yüce Allah insanı yaratmış ve ona bazı duygular vermiştir. Bu duygular insan hayatını etkiler. İnsan davranışlarını şekillendirir ve yönlendirir. Bu davranışlara değer kazandıran da duygulardır. Kur'an-ı Kerim, insandaki bu yaratılışı göz önünde bulundurur. İnsanın her hâlini açıklayan Kur'an, onun iç âlemini de gözler önüne serer.

Kur'an'ın ele aldığı duygulardan biri de korku duygusudur. Havf kelimesiyle daha çok ifade edilen korku, insanda bulunan önemli duygulardan biridir. Bu duygunun insan üzerinde büyük bir etkisi vardır. Biz bu araştırmamızda Kur'an'da korkuyu anlatan en temel kavram olan havf kavramını incelemeye çalışacağız.

Bu çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte okuyucuya konunun seçimi, önemi, amacı, metodu ve işlenişinde faydalanılan kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın metodu olan semantik tahlil yöntemiyle ilgili özet bir bilgi verildikten sonra, birinci bölümde, havf kavramı ve korkuyla ilgili diğer kavramların etimolojik tahlili yapılmıştır. İkinci bölümde, Kur'an'da havf kavramı başlığı altında önce nüzul seyri incelenmiş, ardından kavram Kur'an'daki kullanım alanlarına göre ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise, İslami kültürde Allah korkusu, diğer ilimlerde havf kavramı ve korku ve hüzünden emin olma ile ilgili ayetler incelenerek ümidin önemi üzerinde durulduktan sonra, genel bir değerlendirmeye çalışma tamamlanmıştır.

Bu çalışma sırasında yardımlarıyla yol gösteren başta değerli danışman hocam Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK Bey'e ve görüşlerinden istifade ettiğim diğer hocalarımıza saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Mehmet GÖZEL

Konya - 2013

GİRİŞ

KUR'AN'DA HAVF KAVRAMI

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Kur'an-ı Kerim, insanların hem bu dünyada hem de ahirette mutlu olmaları için Allah (cc) tarafından Cebrail (as) aracılığıyla, Hz. Muhammed (sav)'e indirilen son ilahi kitaptır. Bütün insanlara hitap eden ve kıyamete kadar geçerli olacak olan Kur'an'ın okunması, anlaşılması ve incelenmesi çok önemlidir.

Kur'an bütün insanlığa gönderilmiş bir hidayet rehberidir. Bütün insanlar onun muhatabıdır. İnsanlar içerisinde orta seviyede ve orta kültürde bulunanlar daha çoktur. İnsan nüfusunun çoğunluğunu bunlar oluşturur. Bu tabakadaki insanlarda ise duygu yönü daha hâkimdir. Kur'an'ın hitaplarında da kalbi ve hissi tarafa ağırlık verilmiştir. Kur'an insanı insan olarak ele alır. Aklıyla, kalbiyle, duygularıyla ve bütün yönleriyle inceler.¹

Kuranı Kerim, “ *Nefislerinizde sizin için ayetler vardır*”² diyerek insanın bütün yönleriyle incelenmesi gerektiğini bize bildirir. İnsanın mahiyeti, onun günlük hayatı, her an geçirdiği durumlar incelenmedikçe onu tarif ve tahlil etmek mümkün değildir. Kur'an insanı bütün derinlikleriyle ele alır. Kur'an'da insanî hiçbir duygu ve his ihmal edilmez.

İnsanı, insanlar bütün özellikleriyle açıklayamaz. Onu, sadece ve sadece yaratan Allah (cc) tefsir edebilir. Onun mahiyetine bazı duygular Cenabı Hak tarafından verilmiştir.³

Allah Teâlâ insanı en güzel şekilde yaratmış, ona birtakım özellikler ve bazı duygular vermiştir. Bu duygulardan biri de korku duygusudur. Kur'an-ı Kerim, korku duygusunu ele alır ve korkuyu ifade ederken farklı kavramları kullanır. Kur'an'da korku basit, farklı ve özel yönleriyle havf, haşyet, takva, reca, işfak, rahbet, feza', vecel, ru'b ve rev'a' gibi kavramlarla ifade edilir. Korku deyince ilk akla gelen ve bu duyguyu en sade bir şekilde anlatan ise, havf kavramı olmuştur. Biz de bu bağlamda Kur'an'da havf kavramını semantik tahlil yöntemiyle incelemeye çalışacağız.

Kavram çalışmalarında metod olarak genellikle semantik analiz yöntemi uygulanır. Bu sebeple bu yöntemin çok iyi incelenmesi gerekmektedir. Semantik tahlil yönteminde, konu ve kavramdan hareketle, o kavram ve konunun geçtiği ayet, ayetler bölümü ve Kur'an'ın bütününde hangi düşüncenin vurgulandığı anlaşılmalı çalışılır.

Bu yöntemin uygulanışında, lugat, terim ve ıstılah manaları ortaya konulurken kaynakların taranmasında kronolojiye dikkat edilmelidir. Kavramın ilk manasının ve sonraki dönemlerdeki değişimlerinin incelenmesi açısından bu çok önemlidir.

¹ Ulutürk, Veli, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, Çağlayan Yay. İzmir, 1985, s. 298-307

² Zariyat; 51/21

³ Gülen, M Fethullah, *Kur'an'ın Altın İkliminde*, Nil Yay. İzmir, 2010, s. 299-311

Semantik yöntemde ilk olarak kavramın vahiy öncesi kullanımları ve manaları tespit edilir. Burada özellikle ilk dönem lugatlarının titizlikle incelenmesi gerekir. Bu çalışmalar sırasında eski kullanımlar ve şiirlerden de istifade edilir. Kavramın ilk anlamının veya anlamlarının ortaya çıkarılıp diğer yakın kavramlarla olan anlam benzerliklerinin ve sınırlarının belirlenmesinde bu analizlerin yapılması önem arz eder.

Araştırmamızın ilk bölümünde, havf kavramı ve diğer yakın anlamlı kavramların kelime kökenleri, ilk dönem kullanılışları ve hangi manalara geldiği belirlenip bunlar sıralanmaya çalışılmıştır. Korku ile ilgili bu kavramlar Kur'an'da kaç yerde, nasıl ve hangi anlamlarda kullanılmış, bunlar tespit edilmiştir. Kur'an'daki kullanım alanlarıyla ilgili bazı örnekler de vererek, korku duygusunu hangi yönlerden ifade ettikleri belirtilmiştir. Bölümün sonunda havf kavramı ile diğer kavramların karşılaştırılması yapılarak, genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Kur'an'ın genel ve özel bütünlüğü içinde ilgili kelime, kavram ve türevlerinin hangi siyaklarda hangi anlamlarda kullanıldığını ve delalet alanını bilmek gerekir. Bunun içinde Kur'anî dönemi kendi arasında Mekke ve Medine dönemi olarak iki tarihî bölüme de değerlendirebiliriz.

Konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalardan farklı olarak ikinci bölümde öncelikle Kur'anî dönemi Mekkî ve Medenî olarak iki ayrı devreye ayırdık. Havf kavramıyla ilgili ayetleri, içinde geçtiği surenin Mekkî ya da Medenî olarak kabul edilmesine göre sınıflandırdık.

Havf kavramının Mekke ve Medine dönemlerindeki nüzul seyrine bakarak hangi dönemde ne tür korkuların daha çok görüldüğünü ifade ettik. Ayrıca havf kavramının bazen korkuyu bazen de ümit ve teselliyi anlattığını belirledik. Aynı zamanda bu süreçte Kur'an'ın insan psikolojisini dikkate aldığını ve onu nasıl tedrici bir şekilde şekillendirdiğine şahit olduk. İnsan psikolojisiyle ilgili değerlendirmeler yaparken, Kur'an'ın havf kavramıyla ifade ettiği korku duygusuyla ilgili ayetlerin nüzul sürecini incelemenin, önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Birinci bölümde tespit edilen kök manalar Kur'an'da nasıl kullanılmış, herhangi bir değişikliğe uğramış mı, hangileri Kur'an'da geçiyor? Bu çerçevede Kur'an'da geçen manalar sıralanmalıdır. Değişikliğe uğrayan manalar varsa tespit edilmelidir. Vahiy öncesinde olup da Kur'an'da geçmeyen anlam varsa söylenmelidir.

Havf kavramının Kur'an-ı Kerim'deki kullanımına baktığımızda yaklaşık olarak yarısı dünyevi korkular anlamında; diğer yarısı ise dini veya uhrevi korkular anlamında kullanılmaktadır.

Konuyla ilgili benzer çalışmaları incelediğimizde, havf kavramının özellikle dini korkular başlığı altında daha çok işlenmiş olduğunu söyleyebiliriz. Biz bu çalışmamızda dini veya uhrevi korkulara da değinmekle birlikte özellikle dünyevi korkular bağlamında korku duygusuyla Kur'an'ın neyi anlatmak istediğini anlamaya

gayret ettik. Dünyevi korkuları ise, imtihan unsuru, dua ile birlikte kullanıldığı yerler, ailevi endişeler ve normal korkular olarak ele aldık.

Havf kavramıyla ifade edilen dünyevi korku ve kaygıların Kur'an'da çok farklı surelerin değişik ayetlerinde yer aldığı görülmektedir. Havf kavramını, daha çok itikadi konular içinde, bununla beraber ahlak ve ibadetle ilgili olan bölümlerde de görmekteyiz. Birbirinden farklı konular içinde geçen havf kavramı, özellikle imtihanla ilgili korkularda imani konular bağlamında geçmektedir. Ayrıca havfin dua ile birlikte kullanıldığı yerler ibadet, ailevi endişeler de muamelat konuları içerisinde değerlendirilebilir.

Kur'an'da dünyevi korkular olarak sınıflandırılan insanın hissettiği dünyevi endişelerinin aynı zamanda dini bir yönünün olduğu veya dini bir hassasiyetten kaynaklandığını söyleyebiliriz. Korku ve ümit duygularıyla insanlar imtihan edilir. Mucizelerle insanlar korkutulur. Yoksulluk ve korku da imtihan sebebidir. Korku bazen yavaş yavaş gelir ve bu, korkunun şiddetini artırır. İmanla korku arasında önemli bir bağlantı vardır. Müminler korku ile son ana kadar imtihan edilir. Korku imtihanını kazananlar için ardından güvenli bir dönem gelir.

Tezimizin ikinci bölümünde, dünyevi korkular başlığı altında özellikle üzerinde durduğumuz imtihan bağlamındaki korkuları psikolojik açıdan inceleyerek varsa itikada etki eden yönlerini ifade ettik. Korku ve ümit duygularını hissettiren şimşek ve gökgürültüsü, Allah'ın varlığının delillerinden olarak görülür. Mucizelerle insanların imanları test edilir. Musibetler insanların iman derecelerini belirler. Korku duygusuyla şeytan, müminlerin imanlarına etki etmeye çalışır. Gerçek müminler her daim Allah'a dayanıp güvenirlir.

Araştırmada havf kavramının dua ile birlikte kullanıldığı yerleri tespit edip, duanın nasıl yapılması gerektiği üzerinde de durduk. Duanın sadece Allah'a yapıldığını, dualara icabet edebilecek olanın yalnız Hz. Allah (cc) olduğunu, korkunun ve ümidin duayla çok sıkı bir ilişkisi olduğunu ifade etmeye çalıştık.

Ailevi endişelerle ilgili ayetlerin hangi dönemde daha çok görüldüğünü tespit ettik. Özellikle Medine döneminde yerleşik bir hayata geçilmesiyle birlikte ailevi endişeler ve günlük hayatla ilgili korkular daha çok görülmüştür.

Ailevi endişeler bölümünde, eşlerin birbirleriyle olan hukukları, vasiyet ve şahitlikle ilgili kurallar ve insanların yakınlarından yana endişelerini inceleme imkânı bulduk. Havf kavramının bu bölümde korku dışında varsa başka anlamlarını ortaya koymaya çalıştık. Korku duygusunun günümüz yansımalarını Kur'an ışığında anlamaya gayret ettik.

Hz. Musa'nın öldürülme korkusu, Hz. İbrahim, Hz. Lut ve Hz. Davut'un evlerine gelen misafirlerinden korkması, Hz. Yakub'un Hz. Yusuf'u kurt yemesinden korkması gibi peygamberlerin normal korkularını da dünyevi korkular başlığı altında ele aldık.

Dini korkular bölümünde ise, Allah korkusu, günah işlemenin ardından gelecek azab endişesi, peygamberlerin dilinden kıyamet günü azabı korkusu, ahiret ve hesap korkusu gibi korkuları ele aldık. Allah korkusunu işlerken tebliğde fonksiyonu üzerinde durduk. Allah'ın huzuruna çıkma korkusu, müminlerin asıl korkularının Allah'tan olması gerektiği ve meleklerin Allah korkusu konularını inceleme imkânı bulduk. Dini veya uhrevi korkular bölümünde incelediğimiz ayetlerin daha çok itikadi ve ahlaki konular içerisinde geçtiğini söyleyebiliriz.

Üçüncü ve son bölümde ise, korkunun İslam kültüründeki yansımalarını inceledik. Tasavvufta Allah korkusu üzerinde durduk. Bununla birlikte diğer ilimlerde havf kavramının nasıl görüldüğünü anlattık. Özellikle Hz. Peygamber'in sünneti ve hadislerinde, İslam hukukunda ve Psikoloji ilminde korkunun işlenişini ele aldık. Son olarak korku ve hüzünden emin olmayla ilgili ayetleri inceleyerek ümit duygusunun önemini belirtmeye çalıştık.

İnsan Psikolojisinde korku ve ümit duyguları beraber vardır. Bu korku ve ümit onun çalışmalarına ve hayatına yön verir. Bu duygular onu hayata bağlar. Kur'an, insandaki bu yaradılışı göz önünde bulundurur.

Ayetlerin mealini verirken Suat Yıldırım'ın "*Kur'an-ı Hakim Ve Açıklamalı Meal*" adlı eserini esas almakla beraber bunun dışında başka meallere de baktık. Kavramla ilgili lugatlara bakarken *Kitabul Ayn, Mucemu'l-Makayısıl Luga, es-Sıhah, Lisanü'l-Arab, el-Furûk fil Luga* ve *Müfredatü Elfazil Kur'an* gibi eserlerden faydalandık. Ayrıca önemli tefsirlerden ve konuyla bağlantılı kaynaklardan da istifade ettik. Araştırmamızı elde ettiğimiz sonuçları zikrederek tamamladık.

ARAŞTIRMANIN AMACI

İnsanın dünya ve ahirette mutlu ve huzurlu olmasının yolu, Kur'an'ı her daim okuyup, anlamaya çalışıp ve derinlemesine inceleyerek, gönderiliş gayesi doğrultusunda hayata tatbik etmesinden geçer. Bu sebeple tüm insanlara hidayet kaynağı olan Kur'an'ın anlaşılmasına yönelik gayretler ve araştırmalar Müslümanlar için temel bir uğraş olmuştur.

Kur'an'ın amacına ulaşabilmesi ve insanların ondan, yeterli oranda istifade edebilmesi, O'nun doğru biçimde anlaşılmasına bağlıdır. Bu anlamda kavramların asıl anlamlarıyla öğrenilebilmesi çok önemli bir ihtiyaçtır. Bu ise ancak Kur'an'ın kelimelerinin delalet ettiği manaları ortaya çıkarmakla mümkün olabilir.

Araştırmamızın asıl amacı, Allah Teâlâ'nın insana vermiş olduğu duygulardan biri olan korku duygusunu en yalın bir şekilde ifade eden havf kavramını semantik tahlil metoduyla incelemeye çalışmak olacaktır.

Araştırmada ayrıca havf kavramının ve diğer yakın anlamlı kavramların vahiy öncesi manalarını tespit edip, korkuyu hangi yönlerden ifade ettiklerini bulup, Kur'an'ın bu kavramlara nasıl manalar verdiğini ortaya koymaya çalışacağız. Kur'an'da havf

kavramının kullanılmasını inceleyerek, bu kavramla anlatılan korku duygusuyla Yüce Allah'ın neyi murad ettiğini anlama gayretinde olacağız.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmamızda yöntem olarak semantik tahlil metodunu uygulamaya çalıştık. Semantik yöntem bir dil içerisindeki unsurları inceler. Özellikle kelimelerin manalarını tahlil eder ve dilin anlam incelikleriyle uğraşır.

Kur'an-ı Kerim, Arapça indirilmiş bir kitaptır. Kur'an'ın gönderildiği dil, vahiy öncesinde de zengin bir sözlü kültüre sahipti. Kelimelerin gücü ile gücünü hissettiren bir toplumun dili ile gönderilmiş olan Kur'an, kendini en güzel şekilde anlatacağı bir dille ve hem mana hem de lafız olarak üstün bir metinle ifade edilmiştir.

Özellikle Arapça gibi iki önemli semantik devreye ait dilin incelikleri, Kur'an'ı anlamamız için öncelikli çalışma alanıdır. Çünkü Kur'an bir fikir alanını, onu meydana getiren bütün kelimelerle birlikte ele alır. Maddi düşünce düzeyinden dini düşünce düzeyine nakleder, manevileştirir ve mecazî bir düşünce sistemi kurar ve bu suretle dini felsefesini inşa edeceği temeli meydana getirir.⁴

Tezimiz bir kavram çalışması olup, kavram çalışması yöntemlerine bağlı kalmaya özen gösterdik. Kavram tefsiri yönteminde ilgili kavramdan hareket ederek nassa ulaşıp anlam verilmeye çalışılır.

Araştırmada takip edilen yöntemle ilgili özet bir bilgi vermek amacıyla semantik ve semantik tahlil yöntemini tanıtmaya çalışacağız.

SEMANTİĞİN TANIMI VE TARİHİ

Düşünce dilden ve kelimedenden ayrı bir şekilde gerçekleşmez. Bilakis düşünce kelime ile birlikte başlar. Kelimelerle inşa edilir ve ortaya koyulur. Kur'an'ı anlamak için O'nun dilini ve o dille ifade edilmiş kelimeleri bilmek icab eder. Bir metni anlamak için o metnin kelimelerini bilmenin yanısıra o parçanın içerisinde yer aldığı bağlamı da bilmek gerekir.⁵

Dil sürekli olarak değişir ve gelişir. Bu değişim veya gelişim bazen yavaş bazen de hızlı olabilir. Dildeki sesler, kelimeler ve manalar değişir ve gelişir. Bu bağlamda dil, çeşitli değişikliklere maruz kalarak başka nesillere taşınır. Dildeki değişimlerin önemli bir kısmını manadaki değişim ve gelişim oluşturmaktadır.⁶ İnsanların düşünce, duygu ve görüşleri zaman içerisinde değiştiği gibi, anlamın şekillenmesi de buna göre oluşur.

⁴ Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan* (çev: Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts. s. 169-170

⁵ Cündioğlu, Düccane, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlamın Tarihi*, Tıbyan Yay. İstanbul, 1997, s.16-17

⁶ Karagöz, Mustafa, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, Ankara Okulu Yay. Ankara, 2010, s. 307

Semantik, dilbilimin kelimeleri manası açısından inceleyen alt dalına denir. Dilin anlam boyutuyla ilgilenir. Dile getirilen anlamları ve anlamların değişimini inceler. Sesbilim dilin dış yönüyle ilgilenirken, anlambilim dilin düşünce boyutuyla ilgilenir.⁷

M. Soysaldı, Kur'an'ı Anlama Metodolojisi adlı eserinde, semantiği belagat ilmi içerisinde değerlendirir ve arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklar: Belagat, “sözün açık, düzgün ve duruma uygun olarak söylenmesi” dir. Bu ilim üç kola ayrılır:

a)İlmü'l-Meanî (Anlam Bilimi): Sözün durumun gereğine göre söylenmesi, yani uygulama ilmidir. Bir başka deyişle duruma göre manayı ifade etme yani söylenecek manayı bilme ilmidir ki, sözün durumunun, söylenen duruma uygunluğudur.

b)Beyan İlmi: Düşüncelerin, duyguların, simgelerin doğuşlarını, değerlerini, onların anlatımında tutulacak yolları bildiren ilim dalıdır. Bir mananın daha açık şekilde söylenişini bilme sanatıdır.

c)Bed'î İlmi: Duruma uygun açık ve düzgün sözler yanında sözü süslü söyleme ilmidir.⁸

Semantik, Yunanca “semantikos” dan gelen bir kelime olup “anlam veren” demektir. Buradan hareketle semantik, “anlambilimi” anlamına gelir. Semantik ifadesi Arapça'ya “İlmu'd-delâle” veya “delâletü'l-elfaz” diye çevrilmiştir.⁹

Anlambilim, ayrıca şu şekilde tanımlanır: “Göstergelerle ya da sözcükler ve önermelerle, onların dile getirdiği anlam arasındaki bağıntıyı inceleyen bilgi dalı” na semantik denmiştir. Semantik bir dilin kelimeleri üzerinde zaman içerisinde kazandığı manalar bakımından yapılan tahlili bir incelemedir. Genellikle kelimeler tek tek ele alınarak anlam yönü incelenir. Daha sonra bu kelimelerden hareket ederek kavrama ve ondaki anlam değişiklikleri tespit edilmeye çalışılır.¹⁰

İzutsu ise semantiği şöyle tarif eder: “Semantik, bir dilin anahtar terimleri üzerindeki analitik çalışmadır. Bu çalışma yalnız konuşma aleti olarak değil, bundan daha önemli olmak üzere kendilerini kuşatan dünya hakkındaki anlayış ve düşüncelerinin de aleti olarak, o dili kullanan milletin dünya hakkındaki düşüncelerini kavramak amacıyla yapılır.¹¹

Semantik yöntemin diğerlerinden farkı şu şekilde açıklanır: Bu yöntemde ilgili konu veya kavramdan hareket ederek ayete ulaşıp anlam verilmeye çalışılırken;

⁷ Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir*, s. 66

⁸ Soysaldı, Mehmet, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, Fecr Yay. Ankara, 2001, s. 18

⁹ Kasapoğlu, Abdurrahman, *Hikmet Yurdu Araştırma Dergisi*, Yıl:6, C:6, Sayı: 11, Ocak-Haziran, 2013/1, s. 105-178

¹⁰ Soysaldı, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, s. 18

¹¹ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 17

geleneksel diğer tüm tefsir çeşitlerinde ve yöntemlerinde ise, ayetten hareketle ilgili konuya ve kavrama bir anlam verilmeye çalışılmaktadır.¹²

Kur'an'da pek çok surede çeşitli ayetlerde yer alan bir kavramı, Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde değerlendirip biraraya getirerek ilgili bütün ayetleri kapsayıcı bir bakışla, mümkün olduğu ölçüde nüzul sırasını ve metin bağlamını dikkate alarak anlama ve açıklama etkinliği olarak tanımlanır semantik yöntem.

Semantik yöntemle ilgili bazı eleştiriler de yapılmıştır. Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde çeşitli surelerde zikri geçen çok değişik ve birbirinden oldukça farklı olan konuların ve kavramların buldukları ayet bölümünü, Kur'an'ın genel ve özel metinsel bütünlüğü, tarihsel bağlamı ve sibat-siyak çerçevesindeki anlam ya da anlamlarını doğru ve sıhhatli bir biçimde tespit edememe.¹³ Bu sebeble kapsayıcı, tutarlı ve sistematik bir bütünlük ve derinlik anlayışına sahip olunması gerekmektedir

Semantiğin tarihçesine bakacak olursak, anlama ve anlam değişimleriyle her devirde ilgilenen bilim adamları olmuşsa da semantik kelimesini anlambilim için ilk olarak Michel Breal kullanmış, anlambilimle ilgili çalışmasını Semantik olarak isimlendirmiştir. Başlangıçta anlam değişimi ve gelişimiyle ilgili çalışmalar için kullanılan semantik sözcüğü, anlambilimin 20. Yüzyılın başlarından itibaren başlı başına bir bilim dalı haline gelmesiyle birlikte terimleşmiş ve semantik ilmi adını almıştır.

Semantik kelimelerin sadece sözlük anlamıyla ilgilenmekle kalmaz, eşanlamlılık, zıt anlamlılık, çok anlamlılık gibi çeşitli anlamsal ilişkiler üzerinde de durur. Konularına göre kelimelerin derlendiği ilk eserler, mu'cemler, garip kelimelerle ilgili yapılan çalışmalar vücut ve nezair, furukla ilgili eserler, kelimelerin anlamıyla ilgili olarak akla ilk gelen faaliyetlerdir.¹⁴

KUR'AN'IN ANLAŞILMASINDA SEMANTİK YÖNTEM

Kelimeler dilin en önemli unsurudur. Eğer kelimelerin doğru anlamları iyi tespit edilemezse cümleler anlaşılabilir. Dolayısıyla okunan metinde doğru anlaşılma olmaz. Anlama ile ilgili yapılan çalışmalar ve Kur'an lafızlarının anlamlarının bilinmesi tefsir açısından son derece önemlidir.

Kur'an kelimeleri, Kur'an düşünce sistemi içinde aslından daha kuvvetli manalar kazanmaktadır. Ayetlerdeki kelimelerin tarihi gelişimini ve zaman içerisinde uğradıkları mana değişikliklerini bilmeden doğru bir tercüme ve açıklama yapmak mümkün değildir. Kelimelerin zaman içerisindeki mana değişiklikleri semantik ilminin konusudur.

¹² Yılmaz, Hasan, *Semantik Analiz Yönteminin Kur'an'a Uygulanması*, Kurav Yay. Bursa, 2007, s. 141

¹³ Yılmaz, *Semantik*, s. 158

¹⁴ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 74; Soysaldı, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, s. 68

Kur'an-ı Kerim vahiy öncesinde lugatlarda açıklanan temel manalarda kullanılmakta olan kelime ve kavramlardan bir kısmına kendi bünyesi içerisinde yepyeni manalar, kullanımlar ve semantik alanlar kazandırmıştır.¹⁵

İzutsu, kelimenin Kur'an öncesi ve sonrası manalarıyla ilgili şöyle bir tarif getirir: Her kelimenin kendine özgü bir manası vardır ki, biz o kelimeyi, bulunduğu münasebet sistemi dışında da değerlendirsek, kelime yine o manayı taşır. İşte kelimenin bu sürekli manasına esas mana denilmektedir. Kelimenin kökünden gelmeyen, fakat içinde bulunduğu münasebet sisteminden doğan manaya ise, izafî (göreceli) mana denir. Yani esas mana kelimenin her zaman taşıdığı asıl manadır. İzafî mana ise içinde bulunduğu özel sistemden, bu sistemdeki diğer kelimelerle olan münasebetinden kazandığı özel manadır.¹⁶

Kur'an'da anahtar terim olduğu halde, İslam öncesi devirde de önemli bir yeri olan kelimeler de vardır. Yalnız bir sistemden başka bir sisteme geçmekle bunların semantik yapılarında büyük değişiklik olmuştur.¹⁷

Semantik ilk başta kelimelerin anlamında görülen değişikliklerle ilgili olarak ortaya çıkmış, daha sonra ikiye ayrılarak, anlam değişimleri tarihsel semantiğin, bir dildeki ya da metindeki anlam ilişkileri de eşzamanlı semantiğin ilgili alanı olarak kabul edilmiştir.¹⁸

Tefsir açısından semantik çalışmalar hem tarihsel hem de eşzamanlı olmak durumundadır. Zira Kur'an-ı Kerim ile günümüz insanı arasındaki zamansal uzaklık ve bu arada kelimelerin uğradığı anlamsal değişimler, bu alanda yapılan çalışmaları yani tarihsel semantiği Kur'an tefsiri açısından önemli kılmaktadır. Eşzamanlı semantiğin Kur'an'ı anlamaya katkısı ise bir kavramın Kur'an bütünlüğü içerisindeki anlamsal yapısının tespit edilmesinde ortaya çıkmaktadır.¹⁹

Genel bir manaya delalet eden bir lafız zamanla daha özel bir manaya da delalet eder hale gelir. Genel anlamlı bir kelime özel bir anlam kazandığı gibi, bazı durumlarda daha özel bir manaya delalet eden lafız zamanla daha genel bir manaya da delalet edebilir. Havf kavramının korku duygusunu ifade ederken zamanla sadece Allah korkusu olarak anlaşılması bunu gösterir. Takva kavramı ise, korunma anlamından hareketle sonradan korku ve saygıyla beraber sakınma anlamlarını almıştır.

İzutsu, Kur'an düşüncesinin, her biri özel bir semantik alan teşkil eden birbirine zıt birçok fikrin üzerinde kurulu çok yönlü sistem olduğunu ve bu sistemde daima iki zıt kutup bulunduğunu, söyler.²⁰ Bu bağlamda Kur'an'da havf kavramını araştırırken bunun zıttı olan güven veya ümit duygularını da göz önünde bulundurmak gerekir.

¹⁵ Yılmaz, *Semantik*, s. 202

¹⁶ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 26-28

¹⁷ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 55

¹⁸ Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir*, s. 307-308

¹⁹ Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir*, s. 264

²⁰ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 74

SEMANTİK TAHLİL YÖNTEMİ

Semantik metodun uygulanmasıyla ilgili, Soysaldı, özet olarak şunları sıralar:

a) Bir kelimenin veya bir kavramın semantik analizini yapabilmek için önce o kelimenin veya kavramın etimolojisi iyi bilinmelidir.²¹ Anlamı tespit edilecek kelimenin mümkün olduğunca ilk dönem kaynaklarına inilerek taranması gerekir. Eserler incelenirken kronolojik tahlil yapılması araştırmanın sonuçlarının sıhhati açısından çok önemlidir.

b) Bu işlemlerden sonra etimolojideki anlam esas tutulmak kaydıyla, söz konusu kelimenin ilk manası veya manaları aranmalıdır. Sonradan kazandırılmış anlamlar varsa belirtilmelidir. Kelimenin Kur'an öncesi anlamlarını, cahiliye devri Arap şiirlerinden istifade ederek tespit etmeliyiz.

c) Semantik, aynı zamanda ilk manadan hareketle kelimenin zaman içerisinde kazandığı anlamların bir değerlendirmesini yapmak ve gerek bu anlamların ve gerekse türevlerin içinde ilk mananın olup olmadığına bakmaktır.

d) Kelimenin Kur'an öncesi anlamları açığa çıkarıldıktan sonra, bu kelime ve kavramı Kur'an'ın kendine özgü metni içerisinde araştırıp nerelerde ve hangi anlamlarda kullanıldığını tespit etmeliyiz. Kavramın Kur'an'daki kullanım alanını ve amacını belirlerken kavramın geçtiği ayetlerin nüzul sürecini de dikkate almalıyız.

e) Kelimenin ayet içinde geçtiği manaları tespit ederken sıyak sıbaka çok dikkat edilmelidir. Çünkü bu manalar bazen ancak bu şekilde anlaşılabilir. Bazı kelimeler Kur'an'da asıl kök anlamında kullanıldığı gibi farklı yerlerde farklı anlamlarda da kullanılabilir. Şayet bu kelime ve kavramda Kur'an'dan sonraki devirlerde bir anlam değişmesi olmuşsa ona da çalışmamızda yer vermemiz gerekmektedir.²²

Kur'an mesajının tam ve doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlayan konulardan biri de sıyak-sıbak konusudur. Her ifade bir sıyakta ortaya çıktığı gibi, her ayet de bir sıyakta geçmektedir. Kur'an ayetleri ilahi iradenin kontrolü altında kendilerine en uygun sıyaka yerleştirilmişlerdir. Her ifade en sağlıklı ve en doğru bir şekilde ancak içinde geçtiği sıyakta anlaşılabilir.²³

Bir kelimenin anlamı içinde geçtiği cümle, bu cümlenin yer aldığı metin ve bu kelimenin yapısıyla belirlenmektedir. Aynı şekilde bir işaret veya fiilin anlamı da, onun öteki fiillerle birlikte ortaya çıktığı durumlar çerçevesinde değerlendirilmesi sonucunda açık, net ve kesin bir şekilde anlaşılacaktır

²¹ Etimoloji, "bir kelimenin bütün üremelerini göz önünde bulundurarak onun ses ve mana bakımından kabul edilebilecek en eski şekline varmayı amaçlayan, yani bir kelime içerisinde saklı olan kavram çekirdeğini ve bu kavram çekirdeğinin değerini ortaya koymaya çalışan disiplin olarak tanımlanabilir. Etimolojinin amacı sözcüklerin geçmişinin, onları açıklayabilecek bir şey buluncaya kadar araştırılması, kelimelerin başka kelimelerle kurdukları ilişkisinin incelenmesi suretiyle açıklanmasıdır.

²² Soysaldı, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, s. 34-35

²³ Soysaldı, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, s. 115

Bu yaklaşımda bütünden parçaya metodunun kullanıldığı gibi parçadan bütüne metodu da kullanılmaktadır. Parçaların anlamı bütünün hedefleri doğrultusunda belirlenirken, bütün de anlamını parçaların anlamından elde etmektedir. Her parçanın anlamından bir şey elde etmedikçe bütünü kavrayamayız. Yani kelimeleri anlamadıkça cümleleri de anlayamayız.²⁴

Buradan hareketle Kur'an'da havf ve müradifi kavramların asıl manalarını bularak içerisinde geçtiği cümle veya ayetler daha doğru anlaşılabilir. Havf ve diğer yakın anlamlı kavramların benzer ve farklı yönleri tespit edilerek anlam yönünden sınırları ve kapsadığı alanları kavranır. Bu işlemlerden sonra Kur'an'daki kullanımları da incelenerek kavram, ayet ve Kur'an'da bu ifade veya konu ile neyin murad edildiği daha iyi anlaşılır ve açıklanır.

²⁴ Soysaldı, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, s. 117-121

BİRİNCİ BÖLÜM

I-KUR'AN'DA GEÇEN KORKU İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

İnsanın temel iç hislerinden olan korku, insanın hayatını sürdürmesi, dünya ve ahiret hayatının şekillenmesi için çok önemlidir. İnsanın karşılaştığı duruma göre korku duygusu farklı şekillerde ortaya çıkar.

Kur'an'da korku duygusunu ifade etmek için farklı kavramlar kullanılır. Biz de bu çerçevede Kur'an'da geçen korku ile ilgili kavramları tespit etmeye çalıştık. Kur'an'da korkuyu en temel anlamda havf kavramı anlatır. Bununla birlikte korkuyu ifade eden veya korkuyla yakın ilgisi olan haşyet, takva, reca, işfak, rahbet, feza, vecel, ru'b, rev'a, hazer ve inzar gibi kavramların olduğunu da gördük.

Bir kavramın öncelikle etimolojisi ve kök anlamı veya ilk gerçek anlamını çok iyi bilmek gerekmektedir. Bunun için erken dönem lugatlara bakılır. Konumuzun bu bölümünde, başta havf kavramı olmak üzere, havf kavramıyla yakın anlamı olan bu kavramların kelime kökenleri, ilk dönem kullanımları ve lugavi manalarını ortaya çıkarmaya çalışacağız.

A. HAVF KAVRAMI

1. Lugavî Manası:

Havf, korku demektir. Mazi şekli olan (hâfe)'nin aslı, (havife)'dir. Muzari şekli olan (yehâfû)'nün de aslı, (yâhvefû)'dür. Bu fiil (amile-ya'melü) vezninden gelir. Mâzi ve muzâri şekillerinde, okunuşu zor olduğundan vav harfi elife dönüşmüştür.¹ Başka bir görüşe göre havf kelimesinin temeli, (huvvefün)'dür. Söylenişi ise, (huyyefün) şeklindedir.²

Havf kelimesiyle beraber diğer mastar şekilleri hîfetü, tahvîf, ihâfe ve tehavvüf kullanımlarıdır.³ Havf kavramının mastarlarından olan (hîfetü)'nün cemisi (hîfün) olarak gelir. Hayyanî, bunların mastar olduğunu söyler ve şu ayeti delil getirir:

وَأَذْكُرُ رَبِّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً

“Kendi içinden korkarak ve yalvararak Rabbini an”⁴

¹ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, (Tertip ve Müracaat: Davud Sellüm), Beyrut, 2004, s. 230; İbn Faris, Ebu'l Hüseyin Ahmed, *Mucemu'l-Makayis el- Luğa*, (Thk: İbrahim Şemsuddin), Beyrut, 2008, I, s. 385; İbn Manzur, Ebul Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükrim, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, ts. IX, s. 99

² el-Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, *Tacu'l Lugati ve Sihahu'l Arabiyyeti* (Sihah), (Thk: Muhammed Tamur), Kahire, 2009, s. 350; Razi, Muhammed b. Ebu Bekr b. Abdul Kadir, *Muhtarus Sihah*, (Thk: Yusuf Şeyh Mahmud), Beyrut, 1997, s. 98; İbn Manzur, *Lisan*, IX, s. 99

³ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 230; el-Cevherî, *Sihah*, s. 350; İbn Manzur, *Lisan*, IX, 99

Ayrıca (hîfûn)'ün mastar olduğuna Hezâlî'nin şu sözüyle de örnek verilir:

ف لا تَقْعُدَنَّ عَلَى رَحَّةٍ وَ تَضْمِرَ فِي الْقَلْبِ وَجَدًا وَ خِيفًا

(Kin ve nefret üzere oturmayın. Çünkü kalpte vecd ve korku zayıflıyor)⁵ Havf kavramının diğer mastarları ihâfetü ile tahvîf genellikle aynı anlam doğrultusunda gelir. Kendisinden korkulan, saygıyla karışık korku hissi duyulduğu zaman bunlar kullanılır.⁶

Havf kavramının kullanımıyla ilgili, (رَجُلٌ خَافٌ) diye söylendiği zaman, korkunun şiddetli olduğu anlaşılır. Bununla ilgili (fezin ve ferigın) kullanımları örnek verilir ve (feilin) vezninden geldiği söylenir. Başka bir kullanımda, (عَلَبَهُ بِالْخَوْفِ) diyerek, birini şiddetli bir korkuyla korkuttu, manası anlaşılır.⁷

Havf kavramıyla ilgili başka bir tâbirde, (طَرِيقٌ مَخُوفٌ) diye söylenir. Bununla da korkulan yol, yani eşkiyalar tarafından yolun kesilmesinden korkulması manası anlaşılır. Ayrıca yol korkusu (muhîfûn veya veceun) yani sıkıntı veren ve acı çektiren şeklinde de ifade edilir. Hz. Yakub'un yol korkusu da özellikle bu kabildendir.⁸

Korkar hale getirmek anlamında, (خَوَّفْتُ الرَّجُلَ) denir. Yani onu korkuttu veya korkar kıldı demek istenir.⁹ Yine buna benzer başka bir kulanımda ise, (sağrun mütehavvefûn) diye söylenir. Yani korkutana karşı korunmasız veya çaresiz kalmak manası anlaşılır.¹⁰ Şu sözü de bu açıklamaya delil getirirler:

وَ كَانَ ابْنُ أَجْمَالٍ إِذَا مَا تَشَدَّرَتْ

صُدُورُ السَّيَاطِطِ شَرَّعُهُنَّ الْمُخَوَّفُ

(Develer dağılmaya başlayınca göğüslerine kırbaç geldi ve korkuyu hissettiler) Bu söz şöyle açıklandı: Diğerlerine vurmaya gerek kalmadı yani adam onları korkuttu.¹¹

Havf kelimesinin mastarlarından olan mehâfû ve mehîfû kelimeleri de aynı anlamdadır ve birbirlerinin yerine kullanılırlar. Araplar, mehâfetü yani mastar olan korkuyu, ismi meful olarak kendisinden korkulanla niteler. Şu cümlede bu durumu anlatır:

أَنَا أَخَافُكَ كَخَوْفِ الْأَسَدِ

Yani, ben senden aslandan korkar gibi korkarım, denir. İbn Sîde, mastar mefule, faile izafe olunduğu gibi izafe olunur diye açıklar. Şu ayeti de bu kurala delil getirir:

⁴ 7/Araf, 205

⁵ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 230; el-Cevherî, *Sihah*, s. 350; İbn Manzur, *Lisan*, IX, 100

⁶ el-Cevherî, *Sihah*, s. 350; İbn Manzur, *Lisan*, IX, 100

⁷ el-Cevherî, *Sihah*, s. 350; İbn Manzur, *Lisan*, IX, 100

⁸ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 230; el-Cevherî, *Sihah*, s. 350; İbn Manzur, *Lisan*, IX, 100

⁹ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 230

¹⁰ İbn Manzur, *Lisan*, IX, 100

¹¹ İbn Manzur, *Lisan*, IX, 99

لَا يَسْأَمُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ

“İnsan hayır istemekten usanmaz”¹²

Dua kelimesi bu ayette mastardır. Hayr kelimesine izafe olunmuştur, hayr kelimesi aynı zamanda mefuldür.¹³ Hz. Ömer (ra)’den nakledilen şu sözde de havf kelimesi geçer:

نِعْمَ الْعَبْدُ صُهَيْبٌ لَوْ لَمْ يَخَفَ اللَّهَ لَمْ يَعْصِهِ

(Suheyb ne kadar iyidir, Allah’tan korkmasa da Allah’a isyan etmez) Bu sözle şu kastedilmiştir: Şüphesiz Allah’a sevgiyle itaat edilir, ikabından, cezasından korkarak değil. Şayet cezası olmasa da O’ndan korkulur O’na isyan edilmez.¹⁴

Havf kelimesinin ilk dönem lugat manalarıyla ilgili olarak şunlar söylenir: Arıcıların ve su taşıyanların giydikleri cübbe (elbise)’dir. O deriden bir kürk veya posttur. Arının kovanına girerken sokmasın diye onu giyerler.¹⁵ Havf, deriden bir kesedir. Üst kısmı geniş olup, alta doğru küçülür. Arı kovanından bal onunla boşaltılır.

İbn Berî, havf kelimesinin aslının (ehyâf) şeklinde olduğunu ve insanların kullanımından ya harfinin düştüğünü söyler. Buna göre havf kelimesinin farklı manaları olduğunu ifade eder. Deriden bir kese olduğu, çeşitli nakışlardan, işlemelerden oluşmuş bir nakış ve işleme manasında olduğu anlatılır.¹⁶ Ayrıca havfın kırmızı, hafif ve deriden bir kemer olduğu ve bunu çocukların ve cariyelerin giydiği söylenir. Havf, kusur ve ayıp anlamına da gelir. Ebu Hureyre’den nakille gelen şu hadiste bu manada kullanılır:

مَثَلُ الْمُؤْمِنِ كَمَثَلِ خَافَةِ الزَّرْعِ ، الخَافَةُ وَعَاءُ الْحَبِّ

Mümin’in misâli, ekin hâfesinin (tohumun kabı) misali gibidir. Hâfe, hububatın kabıdır.¹⁷ Burada mü’min, ekine benzetilmiştir. Dışından bakınca içinde ne olduğu bilinmez.

2. İstilahî Manası:

Sözlükte “korkmak, kaygılanmak, endişe duymak” gibi anlamlara gelen havf kelimesi, genellikle şöyle tanımlanır: Zanna ya da bilgiye dayanan bir işareten yola çıkarak istenmeyen kötü bir şeyin başa gelmesini bekleme ya da istenen (sevilen) bir şeyin elden kaçması olarak tanımlanır.¹⁸

¹² Fussilet; 41/49

¹³ İbn Manzur, *Lisan*, IX, 100

¹⁴ İbn Manzur, *Lisan*, IX, 100

¹⁵ Ahmed, Halil b. *Kitabu’l Ayn*, s. 230; İbn Manzur, *Lisan*, IX, 101

¹⁶ İbn Manzur, *Lisan*, IX, 101

¹⁷ Ahmed, Halil b. *Kitabu’l Ayn*, s. 230; İbn Manzur, *Lisan*, IX, 101

¹⁸ el-Cürcanî, Ali b. Muhammed Şerif, *Kitabu’t Ta’rifat*, (thk: Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı), Beyrut, 2003, s. 167; Isfahanî, Ragıb, *Müfredatü Eلفazu’l Kur’an* (thk: Safvan Adnan Davudî), Beyrut, 2009 (4. Baskı), s. 303; *İslam Ansiklopedisi*, TDV, İstanbul, 1997, XVI, 529; Ünal, Ali, *Kur’an’da Temel Kavramlar*, Baskı Doğan Ofset, İstanbul, 1990, s. 506

Havf, meydana gelmesi şüpheli olan zararın meydana gelmesidir. Şayet biri zarar edeceğini kesin olarak biliyorsa hâif (korkan) değildir. Zarar gerçekleşeceği şüphesi ile birlikte bulunur. Havf zarara engel olmaz. Havf, kötülükle ve kötülüğü terkle ilgilidir. Hıftü Zeyden (zeyd'den korktum) denilir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur:

يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ

“Üstlerinden Rabb’lerinin mehafetini (korkusunu) duyarlar”¹⁹

Yine, hıftül maraza (hastalıktan korktum) denilir.²⁰ Nitekim Yüce Allah:

وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ

“Hesabın kötüsünden (kötülüğünden havfederler) korkarlar”²¹ buyurmaktadır.

Havf gelecekteki bir şeyle ilgili bir manadır. Çünkü insan ya başına hoşlanmadığı bir şeyin gelmesinden veya arzu ettiği bir şeyi elde edememekten korkar. Bu ise istikbalde, ilerde husule gelecek olan bir husustan başka bir şey değildir.²² Havf, kötü bir şey hususunda uyarmak, ikaz etmek (yeniden başlamaması veya kaldığı yerden devam etmemesi hususunda uyarmak) olarak da tanımlanır.²³

Gazalî'nin, “ilerde kötü bir durumla karşılaşılacağı beklentisinin insanın ruhunda sebep olduğu elem ve huzursuzluk” şeklindeki tanımı ise havfa psikoloji açısından bakan bir yaklaşımın sonucudur.²⁴ Buradan hareketle, korku, Allah'ın hatırlanmasından dolayı kalbin ızdırıp duyması ve harekete geçmesidir,²⁵ denilmiştir.

Havf (korku) kelimesinin zıddı, emn (güven) kavramıdır. Bu hem dünyevî hem de uhrevî işlerde kullanılır. Kelimenin aslı, gönül huzuru ve korkunun kaybolması ya da bertaraf olmasıdır. Emn, emanet ve emân aslında mastardır. Emân bazen insanın güvende olduğu durum için kullanılır. Bazen de insanın tam güvende olmadığı durum için gelir. Kimileri de söz olarak haber mana olarak emirdir demiştir. Yıkımdan, yok oluştan yana emin (güvende) olurlar da denmiştir.²⁶ Korkunun zıttı olarak emn kelimesi, huzur ve emniyet anlamlarını taşır. Başka bir anlamı ise, kişinin güvensizliğe ve kuşkuya düşürecek şeylerden ve kusurlardan kendini uzak tutması demektir.²⁷

¹⁹ Nahl; 16/50

²⁰ el-Askerî, Ebû Hilâl, *Arap Dili'nde ve Kur'an'da Farklar Sözlüğü (el-Furûğ fi'l-Luğa)*, (Terc: Veysel Akdoğan), İşaret Yay. İstanbul, 2009, s. 356-358

²¹ Rad; 13/21

²² el-Kuşeyrî, Abdul Kerim b. Hevâzin b. Abdulmelik en Nisaburî, *Kuşeyrî Risalesi* (Haz: Süleyman Uludağ), Dergah Yay. İstanbul, 2003, s. 216

²³ el-Cürcanî, *Kitabu't Ta'rifat*, s. 167

²⁴ *İslam Ansiklopedisi*, XVI, 529

²⁵ İbn Kayyim, el-Cevziyye, *Medâricu's Sâlikîn*, İnsan Yay. İstanbul, 1990, I, 397

²⁶ el-İsfahanî, Ragıb, *Müfredat*, s.303;Çanga, Mahmut, *Kur'an-ı Kerim Lugatı*, Timaş Yay. İstanbul, 2004, s. 177

²⁷ Alptekin, Zeynel Abidin, *Kur'an'da İman Kavramının Semantik Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Van, 2009, s. 25

Korkunun özellikle dünyevi alandaki kullanımında korkunun karşıtı olarak emn yani korku verici bir şeye karşı kendini güvende hissetmek veya korkunun ortadan kalkması üzerine ruhun rahatlaması ve gönül rahatlığı anlamında kullanılır.²⁸

Gerek lugavi anlamı gerekse ilgili ayetlerdeki kullanılışı göz önünde bulundurulduğu takdirde emn kelimesinin korkunun karşıtı olduğu görülmektedir. Ancak bu korkunun mahiyeti sürekli değişir. Özellikle dünyevi alandaki kullanımında, genellikle düşman saldırısından kaynaklanan basit bir korku söz konusu iken, dini alanda Allah korkusu ve ahiret korkusu devreye girmekte ve mümin olanların kendilerini bu tip korkulardan emin kılmış olacağı üzerinde durulmaktadır. Yalnız bu tam bir emniyet hissine dönüşmemelidir. Korku ile ümit arasındaki denge korunmalıdır.²⁹Havf aynı zamanda itmi'nan'ın (iç huzurunun) karşıtıdır.³⁰ İtminan ise sükûnet, rıza ve ikamet manalarında anlaşılmıştır.³¹

Tasavvufi eserlerde bu tanımlar daha da özelleştirilerek havf kelimesinin, bilhassa Allah korkusu ve ahiret hayatıyla ilgili ağır endişeler için kullanılan bir terim haline getirildiği görülmektedir.³²

Allah'tan korkmaktan maksat, ilk akla gelen manadaki (رُعب) ürkmek, aslandan korkmak gibi bir şey değildir. Bilakis buradaki maksat, günahlardan kaçıp uzak durma ve isteyerek itaati elde etmeye çalışmaktır. Onun için, günahları terk etmeyen Allah'tan korkuyor sayılmaz denmiştir. Yüce Allah'tan korkmaya teşvik etmek de, O'ndan sakınmaya teşvik etmektir.³³Allah'a iman eden herkes O'ndan korkar, fakat herkesin korkusu Allah'a olan yakınlığı oranında olur,³⁴denir.

Gazali havfın ifrat, tefrit ve itidal derecelerinin bulunduğunu belirterek, ifrat şeklinin ümitsizlik ve karamsarlığa, hatta psikolojik rahatsızlıklara yol açacağını, tefrit şeklinin ise gevşeklik ve laubalilik doğuracağını, dolayısıyla bu ikisinin ortasının bulunması gerektiğini ifade eder.³⁵

Kur'an-ı Kerim'de havf kökünden gelen veya aynı anlamlara gelen diğer mastarlardan türeyen fiil ve isimler 124 yerde geçmektedir. Havf kavramı, 42 farklı surede geçmektedir. Havf kavramının geçtiği ayetlere baktığımızda 87 yerde fiil olarak geçmektedir. İsim ve mastar olarak ise, 37 yerde geçmektedir. Fiil olarak geçen yerlerde

²⁸ Sülün, Murat, *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 69

²⁹ Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 82

³⁰ el-Askerî, *Farklar Sözlüğü*, s. 360

³¹ ed-Dameğânî, Ebu Abdullah Hüseyin bin Muhammed, *el-Vücuḥ ven-Nezair* (Thk: ez-Züfeytî), Kahire, 1996, I, 124

³² *İslam Ansiklopedisi*, XVI, 529

³³ el-İsfahanî, Ragıb, *Müfredat*, s. 303

³⁴ el-Mekkî, Ebu Talib, *Kütü'l-Kulüb* (Kalplerin Azığı), (Terc:Yakup Çiçek, Dilaver Selvi), Semerkand Yay. ts, II, 360

³⁵ Gazalî, *İhyâu Ulumi'd-Din*(Terc: Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yay. İstanbul, ts, IV, 289; *İslam Ansiklopedisi*, XVI, 530

en çok mazi mütekellim şekli yani “korkarım” olarak 23 defa geçer. Daha sonra en fazla havf kavramının mastar şekli 21 yerde geçmektedir.³⁶

Kur’an’da havf kavramı, değişik surelerde, yüzden fazla ayette ve birbirinden farklı konularda yer almaktadır. Havf kavramı isim ve fiil şekilleriyle birlikte en çok Bakara suresinde 12 defa geçmekte, daha sonra Nisa ve Kasas surelerinde 8’er yerde geçmekte, ayrıca Taha suresinde de 7 defa geçmektedir.

Havf kavramının Kur’an’daki kullanımlarına baktığımız zaman bunların yarısına yakını dünyevi korku ve kaygıları, diğerleri ise dini veya uhrevi kaygıları ifade etmektedir. Kur’an’da havf kavramının kulanılışını iki bölümde ele almaya çalıştık. Birinci bölümde, imtihan bağlamında bazı korkular, ailevi endişeler ve normal dünyevi korku ve kaygıları, ikinci bölümde ise, Allah korkusu, azap korkusu, ahiret kaygısı, günah işleme endişesi gibi dini veya uhrevi korku ve kaygıları incelemeye çalışacağız.

Kur’an’da havf kavramı genellikle imani ve ahlaki, bazen de ibadetle ilgili konular içerisinde görülmektedir. Dünyevi korkular içinde özellikle imtihan bağlamındaki ayetlerin imani konularla, dini veya uhrevi korkuların da itikadi ve ahlaki konularla ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

Dameğânî, havf kavramının Kur’an-ı Kerim’de şu anlamlara geldiğini söyler: Ölüm korkusu, savaş korkusu, ilim, azab ve teyakkuz.³⁷ Nisaburî’ye göre ise, Kur’an’da havf kavramı şu dört manaya gelir: Haşyet, ilim, ölüm korkusu ve savaş korkusu manalarıdır.³⁸

Korku duygusunu anlatan kavramların başında gelen havf dünya hayatıyla ilgili alanlarda kullanılmakla birlikte, uhrevi dehşet günlerinden endişe edip korkmak da bu kelime ile ifade edilmektedir. Kur’an’da korkuyla ilgili çeşitli kelimeler kullanılmaktadır. Bunlardan kimi basit bir korkuyu ifade ederken kimi de çekinme, endişe, sakınma, saygıyla karışık bir haşyet ve korku gereğince korunma anlamındadır. Zümer Suresi 16. Ayetinde, havf ve ittika kelimeleri aynı ayet içerisinde geçer:

لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ذَلِكَ يُخَوِّفُ اللَّهُ بِهِ عِبَادَهُ يَا عِبَادِ فَاتَّقُونَ

*Onların hem üstlerinde, hem altlarında ateşten kat kat örtüler vardır. İşte Allah böyle bir azabın varlığını bildirerek, kullarını korkutur. Ey kullarım! Bana karşı çıkmanızdan ötürü azabıma uğramaktan sakının.*³⁹

Başka bir yerde yine havf ve haşyet kelimeleri aynı ayette geçmektedir:

وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرْكًا وَلَا تَخَشَى

³⁶ Abdulbaki, Muhammed Fuad, *Mucemu'l-Müfehres*, Kahire, 2001, s. 302-305

³⁷ ed-Dameğânî, *el-Vücuuh ven-Nezair*, I, 307

³⁸ en-Nisaburî, Ebu Abdurrahman İsmail b. Ahmed el-Hayriyyî, *Vücûhu'l Kur'an*, ts. s. 228

³⁹ Zümer; 39/16

*Biz Mûsâ'ya şöyle vahyettik. Kullarımla geceleyin Mısır'dan yola çık. Asanı vurarak denizde onlara kuru bir yol aç. Firavun'un size ulaşmasından ve boğulmanızdan endişe edip korkmayın.*⁴⁰

Burada bu örneklerle yetinerek, çalışmanın ikinci bölümünde havf kavramının Kur'an'daki kullanım alanlarını daha ayrıntılı inceleme imkânı bulacağız.

B. HAVF KAVRAMI İLE YAKIN ANLAMI OLAN KAVRAMLAR

1. Haşyet Kavramı:

Haşyet, korku ve ürkmeye delalet eder. Haşyet, gelecekte (ilerde) kötü bir şey olmasından endişe duyması sebebi ile kalbin acı ve üzüntü içerisinde şikâyet etmesidir. Bu bazen kuldandan yani kulun işlediği günahların çokluğundan kaynaklanır. Bazen de Allah'ın yüceliğinin ve heybetinin tanınması ile olur. Peygamberlerin haşyet duyması bu kabildendir.⁴¹

Haşyet kötü bir şeyle ilgilidir. Korkulan şey hakkında şüphe ile birlikte bulunur.⁴² Haşyet, "kötülüğün bulunduğu yerle ilgili"dir ve kötülüğün kendisinden korkmak, haşyet diye isimlendirilmez. Allah'tan haşyet eden, O'ndan uzak düşmeme, rızasından ayrılmama çabası içinde olur. Haşyet ve havf korkuyu ifade eder. Bu iki korku arasındaki fark, ikisinin birlikte kullanıldığı şu ayetten gayet güzel anlaşılmaktadır:

*"Rabb'lerine haşyet duyarlar, hesabın kötüsünden/kötülüğünden havf ederler"*⁴³ buyurulmaktadır.⁴⁴

Haşyet kavramının kullanımları ve ilk dönem manalarıyla ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: Korkunun şiddetli olduğunu anlatmak için (ehşâ) kullanılır.⁴⁵ Bu kullanıma örnek olarak şu söz söylenir:

قَطَعْتُ أَخْشَاهُ إِذَا مَا أَحْجَبَا

Kendini koruyamadığı bir anda onun yolunu kesip, onu korkuttum, demek istenir.⁴⁶ İp veya tuzakla kurtçuğu korkuttuğu zaman şöyle söylenir: (Haşşâ züâleten bilhıbâleti) denilir.⁴⁷

Bir kimsenin başına bir dert veya hastalık geldiğinde çiçek hastalığı, yara veya bere gibi bunlar için de haşyet kullanılır. Haşyet burada dert, hastalık manasındadır.⁴⁸

⁴⁰ Taha; 20/77

⁴¹ el-Cürcanî, *Kitabu't Ta'rifat*, s. 162

⁴² el-Askerî, *Farklar Sözlüğü*, s. 363

⁴³ Rad; 13/21

⁴⁴ el-Askerî, *Farklar Sözlüğü*, s. 356-358

⁴⁵ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 207; el-Cevherî, *Sihah*, s. 322; İbn Faris, *Mucemu'l-Makayis*, I, 361; İbn Manzur, *Lisan*, XIV, 228; Razi, *Muhtarus Sihah*, s. 91

⁴⁶ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 207

⁴⁷ el-Cevherî, *Sihah*, s. 322; İbn Manzur, *Lisan*, XIV, 229

Haşiy kelimesinin noktasız olduğu rivayet edilir ve (yâbis) yani çorak, sert ve kuru bir arazi olarak açıklanır. Ayrıca, (nebetün haşiyyün) diye söylendiğinde de bitki bozuldu manası anlaşılır.⁴⁹ Başka bir kullanımda ise, (haşşâ ezzer'a) denir ve soğuktan kararan, koyulaşan bitki, tarla ya da arazi olarak bilinir.⁵⁰ Haşvü ise, acılaşan kuru hurma manasındadır.⁵¹

İbn Ömer ve İbn Abbas'ın rivayet ettikleri bir hadiste, dua ederken haşyet kelimesinin geçmesi, yani duada ölümün çok istenmesine bağlanıyor. Bunun ise kolaya kaçmak olduğu bildiriliyor. Haşyet bazen ummak (beklemek) manasında da kullanılır. Haşyetin şu sözdeki kullanımı da aynı şekildedir:

فَقَعَدَيْتُ خَشَاءً أَنْ يَرَى ظَالِمٌ أَنِي كَمَا كَانَ زَعَمَ

(Zalimin beni zannettiği gibi görmesinden kaygılanarak, onu korkuttum)⁵² Şu ayette geçen haşyet kelimesinin korkmak manasında olmasını dilciler kabul etmediler ve onun bilmek manasında olduğunu söylediler:

وَأَمَّا الْعُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا أَنْ يُرْهَقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا

“Onları azgınlığa ve kafirliğe sürüklemesinden korktuk”⁵³

Bazıları Hızır (as)'ın sözü olduğunu söylediler. Allah (cc)'tan olmasını caiz görmediler. Hızır'ın sözü olduğuna şu ayeti delil getirdiler:

“İstedik ki kendilerinin Rabbi, ona bedel bunlara temizlikçe daha hayırlısını ve merhametçe daha yakınıni versin”⁵⁴ Çünkü korkunun insana ait bir duygu olduğunu söylediler⁵⁵ Şu şiiri de açıklamalarına delil getirdiler:

وَلَا قَدْ خَشِيتُ بَأَنَّ مَنْ تَبِعَ الْهَدَى

سَكَنَ الْجَنَانَ مَعَ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ

(Bildim ki kim Allah'a tâbi olursa, Hz. Muhammed (sav)'le cennet bahçesinde beraber oturur.)⁵⁶

Haşyet, sevilenden uzak düşme, O'nun azabına uğrayarak rızasından uzaklaşma endişesinden kaynaklanır. Bundan dolayı haşyet eden, Allah'a yaklaşmak için elinden geleni yapar. Fakat havf da korkulan şeyden uzak durmaya çalışılır. Mesela ateşten korkan, onun yanına yaklaşmaz, hastalıktan korkan ona yakalanmamanın

⁴⁸ İbn Manzur, *Lisan*, XIV, 228

⁴⁹ el-Cevherî, *Sihah*, s. 322; İbn Faris, *Mucemu'l-Makayıs*, I, 361; İbn Manzur, *Lisan*, XIV, 229

⁵⁰ İbn Manzur, *Lisan*, XIV, 229

⁵¹ el-Cevherî, *Sihah*, s. 322; İbn Manzur, *Lisan*, XIV, 229

⁵² İbn Manzur, *Lisan*, XIV, 228-229

⁵³ Kehf; 18/80

⁵⁴ Kehf; 18/81

⁵⁵ İbn Manzur, *Lisan*, XIV, 228

⁵⁶ el-Cevherî, *Sihah*, s. 322; İbn Faris, *Mucemu'l-Makayıs*, I, 361; İbn Manzur, *Lisan*, XIV, 229

tedbirini alır. Düşmandan korkan onun karşısına çıkamaz. Ama haşyet bu anlamda bir korku değil, daha çok sevdiğinden uzak düşme endişesidir.⁵⁷

Haşyet, sevgi sonucu olarak saygı anlamında bir korkudur. Onun için haşyet; taatte kesin güzellik derecesine yaklaştıracak bir aşk heyecanı uyandıran güzel bir ruh haleti, derin bir saygı demektir. Ancak Allah'ı bilen, O'nun ululuğunu idrak edenler, derin saygı duyarlar.

Bu saygı, basit korkudan çok daha derin bir korkudur. Yani kişi Allah'ı sevdiği için korkar. O'nun sevmemesinden ve O'nu sevememekten korkar. Yaratıcısının kendisine olan sevgisini yıpratmaktan, o sevgiyi tüketmekten korkar. Haşyetle ifade edilen bu tip bir korkunun illeti sevgidir. İşte bunun için Allah'tan O'nu gereği gibi tanıyanlar korkar. Haşyet, saygıyla karışık korku halidir. Çoğunlukla kendisinden korkulan şey hakkında bilgi sahibi olunur.⁵⁸ Bu nedenle özellikle bununla âlimler kastolunur:

إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ

“Allah'tan asıl korkanlar, O'nun bilgin kullarıdır”⁵⁹

Allah haşyetini, kulları içinden ancak âlimler duyar, ancak Allah'ı bilenler o saygıyı hissederler. Allah saygısını sürekli duyup da peygamberin uyarısından yararlanacak ve dolayısıyla temizlenip korunacak olanlar Allah'ı ululuğuyla, güzelliğiyle, olgunluk niteliğiyle bilen ilim mensuplarıdır. Çünkü bir şey hakkında saygı onun şanına olan bilgi ve bilginin derecesiyle uygunluk yansıtır. Bir kulun da Allah'a dair olan bilgisi ne kadar mükemmel ise, saygılı korkusu da o oranda mükemmel olur. Onun için Rasulullah (sav) “.....Allah'a yemin ederim, ben Allah'ı onların en iyi bileniyimdir ve Allah'a saygısı en şiddetli olanıyım”⁶⁰ buyurmuştur.

Bununla birlikte âlimlerin saygısı, haşyeti, korkusu ne kadar yüksek olursa umutlarının da o oranda çok olacağı unutulmamalıdır. Allah'a en çok haşyeti olan âlimler olunca, Allah'ın kulları içinde en çok lutfu mazhar kıldığı da âlimler olmuş olur.⁶¹

İbn Teymiye bu ayetle ilgili şöyle söyler: Anlaşıyor ki Allah'tan gereğince korkan herkes âlimdir. Ayetin doğru anlamı budur. Yoksa bu ayetin anlamı her âlim Allah'tan korkar şeklinde değildir. Bununla birlikte Allah ile ilgili bilgi, başka bir engel bulunmadığı takdirde O'ndan korkmayı gerekli kıldığı için Allah korkusunun yokluğu,

⁵⁷ Ateş, Süleyman, *Kur'ân Ansiklopedisi*, Kubav (Kur'ân Araştırmaları), ts. VII, 518

⁵⁸ İsfahanî, Ragıb, *Müfredat*, s. 283; İslamoğlu, Mustafa, *İman*, Düşün Yay. İstanbul, 2011, s. 207

⁵⁹ Fatır;35/28

⁶⁰ el-Buharî, “*Edeb*”, 72/126; el-Müslim, “*Fedail*”, 35/127

⁶¹ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (Sad: Sıtkı Güllü), Huzur Yay. İstanbul, 2008, VI, 634

bu korkunun dayanağı olan ilmin zayıflığını gösterir. Çünkü eğer bu temel dayanak güçlü olsaydı, önüne dikilen engeli ortadan kaldırırdı.⁶²

Haşyet kelimesi havf kelimesinden daha özeldir. Çünkü haşyet Allah'ı bilenlere mahsustur. Allah'ın büyüklüğünü ve yakınlığını çok iyi algılayan bilgin kulların duyacağı bir ruh haleti olarak tanımlanır. Ancak Allah'ı bilen, O'nun sevgisini ruhlarının derinliğinde hisseden kulları, O'na gereğince saygı gösterirler. Allah'ı en çok bilenler melekler olduğundan Enbiya Suresinde meleklerin, Allah'a saygıdan titredikleri vurgulanmıştır.⁶³

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ

“.....O'na duydukları tazimden ötürü çekinir, titrerler.”⁶⁴

Haşyet, aslında asıl anlamı, saygı ve arzu ettiğinden, sevdiğinden uzak düşme endişesi anlamında ise de, basit korku anlamında da kullanıldığı olur.⁶⁵ Kur'ân'da Ha-şi-ye kökünden gelen farklı türevleriyle birlikte 24 farklı sûrede, 40 ayette ve 48 yerde bu kavramı görmekteyiz.⁶⁶

Nisa Suresinin 9. Ayetinde haşyet, havf ve ittika bir arada kullanılmıştır:

وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوْا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا

“Arkalarında eli ermez, gücü yetmez küçük çocuklar bıraktıkları takdirde, onların halleri nice olur diye endişe edenler, yetimlere haksızlık etmekten de öylece korksunlar da Allah'ın cezalandırmasından sakınsınlar ve doğru söz söylesinler.”

Haşyet kelimesi semantik anlatım gücü olan kelimeler sınıfına aittir. Kur'an'daki fiili kullanımına bakılırsa duyulan aşırı bir korkuyu anlatmaktadır.⁶⁷ Haşyet kavramıyla ilgili ayetlere baktığımız zaman ilk dönemlerde değerli bir şeyin yitirilmesi sonucu ortaya çıkan durumu ifade ederken Kur'an'la birlikte bu korku Allah korkusu manasına dönüşmüştür.

Ayetlerin geneline baktığımız zaman bu kavram daha çok Mekke döneminin sonlarında inen surelerde ve Medine döneminde inen surelerde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum bize haşyet duygusunun zamanla ortaya çıktığını göstermektedir. Anlık bir korkudan daha çok bilinçli ve bilgi ürünü, tanımaya dayalı bir duygu olduğunu bize göstermektedir.

⁶² İbn Teymiye, *İman*, Tevhid Yay. (Terc: Cemal Güzel), İstanbul, 1996, s. 100

⁶³ İbn Kayyim, *Medaric*, I, 397; Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, VII, 519; Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 293

⁶⁴ Enbiya;21/28

⁶⁵ Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, VII, 521

⁶⁶ Abdalbaki, *Mucemu'l-Müfehres*, s.286-287

⁶⁷ İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar* (Terc: Selahattin Ayaz), Pınar Yay. İstanbul, ts. s. 260-261

Haşyet, korku hallerinin bir çeşidir. Havf ise gerçek takvanın adıdır. Takva bütün ibdetleri içine alan bir kavramdır.⁶⁸ Havf harekete geçme, haşyet ise derlenip toparlanma ve sükündür. Çünkü düşman, sel vb. şeyleri gören kimsenin iki ayrı hali olur: Birincisi ondan kaçma halidir ki bu korku havf halidir. İkincisi durması ve onun kendisine ulaşamayacağı bir yerde karar kılmasıdır. İşte bu hal de haşyet halidir.⁶⁹

Havf sahibi kimse kaçma ve kaçınmaya iltica eder. Haşyet sahibi olan ise ilme sarılmaya sığınır. Havf eden kimse ile haşyet eden kimse, tıp ilminden nasibi olmayan bir kimse ile usta bir tabibe benzerler. Cahil kimse perhiz ve kaçınmaya, tabib ise hastalık ve ilaçlara dair bilgisine sığınır,⁷⁰ şeklinde açıklanır.

2. Takva Kavramı:

Takva kelimesinin aslı vekâ fiilidir. Vekâ, Bir şeyi diğer bir şeyle uzaklaştırmaya delalet eder.⁷¹ Mastarları ise, tügâ, takvâ, ittikâ, vekâü, vikâü ve vikâyeye, şeklindedir.⁷² Vikaye, bir şeyi, onu rahatsız edecek ve ona zarar verecek şeylerden korumaya denir.⁷³ Bu bir anlamda zararlı şeyle kendi arasına bir engel koymaktır. “Veka” fiili kökünden gelen “ittika” sözlükte vikaye’yi kabul etmek, bir başka deyişle, vikayeye girmek, elem ve zarar verecek şeylerden sakınıp kendini korumaya almak anlamına gelir.⁷⁴

Takva kavramının anlamı sakınma demektir. Takva’nın aslı vâkvâ’dır. Fe’la veznindedir. Vav ya’dan değişmiş, ismi faili mütttekîdir.

Vekâ fiilinin kullanımıyla ilgili, (sercün vâkın) dendiğinde, yolculukta koruyan eğer anlaşılır. Başka bir kullanımda ise, (fersün vâkın) denildiğinde, hayvan yaralandığında acıdan dolayı yürümekten korktuğu zaman söylenir. Müvekkâ, cesaret ve yiğitlik manalarında kullanılır⁷⁵ Vâkıy, örtü, perde demektir. Şiddetli soğuk, yağmursuz bulut anlamına da gelir. Ūkıyyetü, bir ağırlık ölçüsüdür.⁷⁶

Takva, insanın korunması ve kendi canını (nefsini) korkulan şeylerden sakındırmasıdır. Bunun yanında bazen korku takva diye adlandırılır, bazen de takva, korku diye isimlendirilir. Bunun böyle olmasının sebebi, bir şey, nasıl şartı gerektirir, şartı da onu gerektirirse, bu kullanımlarda da durum aynıdır.⁷⁷ Takva, insanın kendisini günahlardan sakındırması şeklinde kavramlaşmıştır. Bu da sakıncalı olan şeylerin terk

⁶⁸ el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, II, 357

⁶⁹ İbn Kayyım, *Medaric*, I, 397

⁷⁰ İbn Kayyım, *Medaric*, I, 398

⁷¹ İbn Faris, *Mucemu'l-Makayıs*, II, 641

⁷² Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 914; el-Cevherî, *Sıhah*, s. 1265; İbn Manzur, *Lisan*, XV, 401-402

⁷³ Isfahanî, Ragıb, *Müfredat*, s. 881

⁷⁴ Ece, K. Hüseyin, *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan Yay. İstanbul, 2006, s. 679; Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, XIX, 483

⁷⁵ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 914; el-Cevherî, *Sıhah*, s. 1264; İbn Manzur, *Lisan*, XV, 401-405

⁷⁶ el-Cevherî, *Sıhah*, s. 1265; İbn Manzur, *Lisan*, XV, 404

⁷⁷ el-Askerî, *Farklar Sözlüğü*, s. 361; Isfahanî, Ragıb, *Müfredat*, s. 881; *İslam Ansiklopedisi*, XVI, 529

edilmesi ile gerçekleşir. Gerçek anlamda tamamlanması ise, birtakım helalleri de terk etmeyi gerektirir.⁷⁸

Takva, bütün günahlardan kendini korumaktır. Dinin yasak ettiğiinden veya haram olduğunda şüphesi olan şeylerden çekinmektir.⁷⁹ Gerekli tedbir almak, himaye etmek manalarına da gelir. Takva dinin özüdür. Dinin emirlerini gönülden, istekle yapmak takvanın ta kendisidir. Takva, nefsin hoşuna giden şeyleri terk etmektir. İnsanın düşüncesinde Allah'tan başka bir şeyin rıza görmemesidir. Allah'tan başka her şeyi terk etmektir. Hz. Peygamber (sav)'i taklit etme ona uymadır. Yani hem sözlerine hem de fiillerine uyma ve onları yapmaktır. Kulun sadece Allah'tan korkması, dinin adabını muhafaza etmesi ve Allah Teâlâ'dan uzaklaşırarak her şeyden sakınmaktır.⁸⁰

Takva, bir kimsenin davranışlarını, zararlı veya kötü neticelerden koruması demektir. Diğer bir deyişle takva, hem bu dünya, hem öbür dünya için hassas bir sorumluluk hissinden gelen korkudur.⁸¹ Takva kelimesinin anlamında korku, korkmak unsuru da vardır. Ancak bunu yalnızca korku veya korkmak diye anlamak, başka bir dile yalnızca korku diye çevirmek çok yetersiz kalmaktadır.⁸² Kur'an'da korkuyu değişik boyutlarıyla anlatan havf, haşyet, işfak, rehbet, vecel gibi kelimeler de kullanılmıştır. Bu kelimelerin her biri bir korku olayını değişik boyutlarıyla anlatmaktadır

Takva hiçbir surette sıradan bir tür korku değildir. Ama ne de olsa başlangıç açısından korku hissidir. Havf ve haşyet kelimeleri, "korku" için Kur'an'da takva'nın anlamdaşı olarak kullanılır.⁸³ Takva, korku duygusunu da içerisine alan bir çekinmenin, bir korunmanın ve bir saygının, ahlak ve ibadet olarak gösterilmesidir. Kur'an insandaki sıradan korku ve sığınma hissini geliştirerek, kişinin manevi olarak yücelmesinin yolunu açıyor.⁸⁴

Takva kelimesi cahiliye devrinde canlı bir varlığın, dışarıdan gelecek tehlikeye karşı kendini korumasını ifade ederken, Kur'an sistemine girince önemli bir anlam kazanmıştır. Artık Kur'an'da takva, maddi bir tehlikeden değil, manevi azaptan ve insanı bu azaba sürükleyecek kötü işlerden korunmak demektir. Kelime zamanla daha manevi bir anlam kazanarak temiz, saf dindarlık manasını almıştır.⁸⁵ Kur'an-ı Kerim'den başka hiçbir kitabın takvaya, bu ölçüde bir mana yüklediğine şahit olamayız. İslam'ın dışında hiçbir ahlak ve terbiye sisteminde bu seviyede, madde ve manayı

⁷⁸ İsfahanî, Ragıb, *Müfredat*, s. 881

⁷⁹ Yeğün, Abdullah, *Yeni Lügat*, Fatih Matbaası, İstanbul, 1968, s. 517

⁸⁰ el-Cürcanî, *Kitabu't Ta'rifat*, s. 129-130

⁸¹ Dumlu, Ömer, *Kur'an-ı Kerim'de Salah Meselesi*, DİBY, Ankara, 1997, s. 62

⁸² Ece, *İslam'ın Temel kavramları*, s. 680

⁸³ İzutsu, *Dini ve Ahlaki Kavramları*, s. 260; Ece, *İslam'ın Temel kavramları*, s. 680

⁸⁴ Ece, *İslam'ın Temel kavramları*, s. 681

⁸⁵ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 25; Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, XIX, 483; Ece, *İslam'ın Temel kavramları*, s. 679

kucaklayan, kökü dünyada, dalları, çiçekleri ve meyveleri ahirette olan, âdetâ insanları cezbeden bir kelimeye rastlanılamaz.⁸⁶

Takva türevleriyle birlikte Kur'an'da 258 yerde geçmektedir. Kur'an'ın en önemli kavramlarından biridir.⁸⁷ Dameğânî, takvanın Kur'an-ı Kerim'de şu beş manada kullanıldığını söyler: Haşyet, ibadet, günahı terk, tevhid ve ihlâs.⁸⁸ Korku ile birlikte sakınmayı yani haşyeti bize şu ayet ifade etmektedir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا
وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

“Ey insanlar, sizi tek bir nefisten yaratan, ondan da eşini yaratan ve her ikisinden birçok erkek ve kadın türetip-yayan Rabbinizden korkup-sakının.”⁸⁹

İbadet anlamında ise, “Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur, itaat-kulluk da (din de) sürekli olarak O'nundur. Böyleyken Allah'tan başkasından mı korkup-sakınıyorsunuz?”⁹⁰

Kur'an'da ittika ve takva, korunma anlamı bağlamında çeşitli yerlerde birbirinden hafif farklı üç anlamda kullanılmıştır. Bunlar, şirkten korunmak, diğer büyük günahlardan korunmak ve daha ileri merhalelerde saf dindarlık manalarıdır. Mümin önce şirkten kaçınır, sonra günahlardan sakınarak yüksele yüksele kalbi meşgul edecek her şeyden uzaklaşıp gönlünü yalnız Allah'a tahsis eder. İşte gerçek *takva sahipleri* bunlardır.⁹¹ Şu ayetlerde korunma manasıyla kullanılmıştır:

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَمَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ
وَلَا وَاقٍ

“Sana Allah'tan başka koruyucu yoktur”⁹² Yani, müdafaa eden, koruyan manasındadır.⁹³ Yüce Allah buyurur ki:

“O halde kıyamet günü zalimlere: Tadın bakalım kazanıp durduklarınızı! Denilirken, o kötü azaptan yüzü ile korunacak kimse ne olur?”⁹⁴ Ayeti ise, onlara dokunacak olan azabın şiddetine dikkat çekmektedir. Kıyamet günü onların kendileri için kalkan olarak kullanabilecekleri en iyi şeyin yüzleri olduğuna işaret etmektedir.⁹⁵

⁸⁶ Soysaldı, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, s. 64

⁸⁷ Abdalbaki, *Mucemu'l-Müfrehes*, s. 848-851

⁸⁸ ed-Dameğânî, *el-Vücuuh ven-Nezair*, I, 93

⁸⁹ Nisa; 4/1

⁹⁰ Nahl; 16/52

⁹¹ Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, XIX, 483

⁹² Rad; 13/37

⁹³ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 914; el-Cevherî, *Sihah*, s. 1265; İbn Manzur, *Lisan*, XV, 401-402

⁹⁴ Zümer; 39/24

⁹⁵ Isfehanî, Ragıb, *Müfredat*, s. 881

Korunma manasını ifade eden şu hadisi şerifte aynı anlamdadır: “Sizden biriniz yüzünü cehennemden korusun”⁹⁶

Allah’ın buyrukları dışına çıkmaktan sakınarak O’nun azabından korunmak gerekir.⁹⁷ Allah’ın insanoğlunu, henüz elbise yapma becerisinden yoksun durumdan, yünden giysi yapıp giyinecek duruma getirdiği, insanlara bu anımsatıldıktan sonra *libasut-takva’nın* daha hayırlı olduğu vurgulanmaktadır.⁹⁸ Libas, giysi, insanı örten, gizleyen şeydir. İnsanı koruduğu için karı-koca birbirinin giysisi sayılmıştır.⁹⁹ Bu şekilde eşler de birbirlerini her türlü maddi ve manevi tehlikelere karşı korurlar.

Takva da temsil yoluyla libas kabul edilmiştir. *Takva* ruhu korur. Ruh bedenden çok önemlidir. *Takva giysisi*, Allah’ın buyruklarını tutma, yasaklarından kaçma, Allah’a yönelmedir.¹⁰⁰ Hz. Peygamber’e, ailesine namazı emretmesi ve namaza dayanması emrediliyor ve güzel sonucun *takvaya ait* olacağı vurgulanıyor.¹⁰¹

Allah’ın dininin buyruklarına saygı göstermenin, *gönül takvası* gereği olduğu belirtiliyor.¹⁰² Dine saygı gönülden olmalıdır. Allah’ın buyruklarına saygı göstermek, Allah’a bağlılıktan ileri gelir. Gönülünde Allah korkusu ve sevgisi olmayan kişi de takva da olmaz. Ayette Allah’ın emirlerine saygı göstermenin, kalplerin korunmasına vesile olduğu ruhu temizlediği anlamı da vardır.¹⁰³ Allah’a ulaşacak olanın, hayvanların kanı ve eti değil, *insanların takvası*, saygısı olduğu vurgulanıyor.¹⁰⁴ Seva olan, kişinin gönülden Allah’a bağlılığıdır. Takva zamanla riyaya dönüşmemelidir. Kalplerin korunması ise, imanı gönüllerde taze tutup ibadet ve amellerle onun zinde kalmasıyla mümkün olur.

Müminlere, günah, düşmanlık ve Peygambere isyan konusunda gizli toplantılar yapıp planlar kurmamaları, sadece iyilik ve *takva için toplanıp planlar yapmaları*, kararlar almaları emredilmektedir.¹⁰⁵ Allah’ın, hidayete uyan kimselerin hidayetlerini artırdığı ve onlara *takvalarını verdiği* belirtilmektedir.¹⁰⁶ Yüce Allah Hudeybiye’de Elçisine ve müminlere sekîne indirerek onları takva sözüne bağladı. Gönüllerine sabır verdi. Onları ihtiyatlı, sabırlı olmaya yöneltti.¹⁰⁷ Zaten onlar *takvaya layık* ve ehil insan idiler. Allah her şeyi bilir.¹⁰⁸ Takva, aynı zamanda sabrın her çeşidine katlanmak, tevekküle riayet ve Allah’a her an bağlı kalmakla sağlanabilir.

⁹⁶ İbn Manzur, *Lisan*, XV, 401-402

⁹⁷ Müddessir; 74/56

⁹⁸ Araf; 7/26

⁹⁹ Bakara; 2/187

¹⁰⁰ Ateş, *Kur’an Ansiklopedisi*, XIX, 485

¹⁰¹ Taha; 20/132

¹⁰² Hac; 22/32

¹⁰³ Ateş, *Kur’an Ansiklopedisi*, XIX, 486

¹⁰⁴ Hac; 22/37

¹⁰⁵ Mücadele; 58/9

¹⁰⁶ Muhammed; 47/17

¹⁰⁷ Fetih; 48/26

¹⁰⁸ Ateş, *Kur’an Ansiklopedisi*, XIX, 488-489

Allah'ın yasaklarından kaçmak, emirlerini tutmak suretiyle O'nun gazabından korunmak anlamına gelen takva'nın ikiyüzden fazla ayetle zikredilmesi, önemini belirtmeye yeter. Takva dinin ruhudur. Dini emirler takva için yerine getirilir. Takva olmadıkça sadece imanın, insanın kurtuluşuna yetmeyeceğini belirtir. Allah'ın emirlerini tutma, yasaklarından kaçma azmi olmadıkça yalnız iman yeterli değildir. Çünkü içteki imanın dıştaki delili takvadır. Takva kişiyi Allah'ın emir ve yasaklarını uygulamaya götürür.¹⁰⁹ Uygulamalarının sonuçlarını düşünerek titiz davranmaya sevkeder.

Takva, Allah'ın azabından sakınmak, gelecek azab tehlikesine karşı tedbir almak, O'nun koyduğu ölçüler içerisinde hareket etmekle olur. Oluşum biçimi açısından deruni alandan kaynaklanan ve pratikteki tezahürü açısından da Allah'tan sakınarak O'nun emir ve yasaklarına sıkıca bağlanmayı ifade eden, kulu Allah'a yönelten bir iç dinamiktir.¹¹⁰ Bu, insanın içinden veya Allah'ın hidayetinden kaynaklanabileceği gibi, güzel iş ve davranışlarının çokluğu veya bir davranışının niyet, süreç veya sonuçları itibarıyla güzelliğiyle de açıklanabilir.

Bir kimsenin takva sahibi olmasının anlamı, şayet basiret sahibi ise, o kimsenin devamlı “müteyakkız” olması demektir. Onun için Allah, kendisini bulan kişinin dostu olur ve ona yardım eder.¹¹¹ Bütünleşmiş ahlaki davranıştaki gayet nazik dengeye Kur'an “takva” adını vermiştir. Belki de Kur'an'daki en önemli kelime budur. En yüksek anlamda takva, tamamen mezcolmuş ve bütünleşmiş insan şahsiyeti ve bütün olumlu parçaların birleştirilmesi ile meydana gelen “kararlılık (sebat)” demektir.¹¹² Bu dikkat, denge ve kararlılığın çok hassas ve sürdürülebilir olması da gerekir.

Takva, davranış insana ait olmasına rağmen, o davranışın iyiliğine veya kötülüğüne karar vermek için gerekli ölçü de dahil, davranış hakkındaki gerçek ve sonucu etkileyen karar insana ait değildir. Takva, ahlaki gerginlikler alanına demirleyip Allah'ın sınırlarına sıkı sıkıya perçinlenmektir; yoksa gerginliklerdeki dengeyi bozmak veya onları aşmak ya da sınırları çiğnemek değildir. Ancak böylece insan davranışlarının kendisi ibadet niteliği kazanır.¹¹³ İnsan takva sahibi olmaya değil, kendisini unutup davranışlarına yönelip, Allah'ın rızasına kilitlenmelidir. Böylece takva kendiliğinden oluşur. Takva amaç değildir. Allah'ın rızasıdır insana değer katan.

Takvayı, iman etmiş olabilmek için gerekli olan takva olarak ele aldığımızda inanç boyutunda düşünürüz.¹¹⁴ Dünyada ve ahrette salih biri olarak yaşayabilmenin temel şartı olan takvayı da ameli takva olarak adlandırabiliriz.¹¹⁵

İbn Teymiye'nin işaret ettiği gibi Kur'an, muttaki kelimesini ismi fail olarak bu ikinci tür takva sahipleri için kullanır.¹¹⁶ Kur'an ittika lafzını iman, ıslah ve ihsan

¹⁰⁹ Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, XIX, 503

¹¹⁰ Pak, Zekeriya, *Kur'an'da Kulluk*, Kayhan Yay. İstanbul, 1999, s. 310

¹¹¹ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an* (Çev: Alpaslan Açıkgenç), Fecr Yay. Ankara, 1993, s. 56

¹¹² Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 86

¹¹³ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 88

¹¹⁴ Âli İmran; 3/102

¹¹⁵ Teğabün; 64/16

lafızlarının hemen peşinden ve onlara tekabül edecek şekilde kullanmak suretiyle bu ayırıma dikkat çeker.¹¹⁷

Kur'an'da takvanın aşamalarını şu şekilde görmekteyiz: Birincisi, İman edip şirkten kurtulmak, böylece ebedi olarak cehenneme gitmekten korunmak; ikincisi, İslam'ın emir ve yasaklarını yerine getirerek ibadet etmek ve böylece kendini azaptan korumaya çalışmaktır. Takvanın en üstün mertebesi, Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirdikten sonra bütün benliği ile Allah'a dönmek ve insanı Allah'tan uzaklaştıracak her şeyden sakınmaktır.¹¹⁸

Takvanın kazandırdıkları ise dünyada ve ahrette kazandırdıkları olarak değerlendirilebilir. Dünyada Allah takva sahibi olanların velisi olur. Allah'ın dost olduğu kimselere korku ve hüznün yoktur. Ahrette ise, gerçek kurtuluşa ancak ittika edenler yani muttakiler ulaşacaktır.¹¹⁹

Takva, bütün iyilikleri ve faziletleri kendinde toplayan bir haslettir. Takvanın hakikati, Allah'a itaat ederek azabından sakınmaktır. Takvanın aslı önce şirkten, sonra kötü ve günah olan fiillerden, daha sonra günah olması ihtimali olan amellerden sakınmak, en son olarak da lüzumsuz olan şeyleri de terk etmektir.

İnsanın takva sahibi oluşuna üç şeyle istidlal olunur: Nail olmadığı nimet konusunda tevekküle riayet eder, nail olduğu nimet konusunda rıza halini muhafaza eder, elden kaçırdığı şeyler hususunda sabır gösterir, denilmiştir.

Takvanın çeşitli şekilleri vardır. Âvâmın takvası şirkten, havâsın takvası gûnahtan, evliyanın takvası ameli Allah için değil de sevap kazanmak için vesile bilmekten, Nebilerin takvası ameli Allah'a değil de kendilerine nisbet etmekten korunmak suretiyle olur.¹²⁰

Takvanın birçok tanımı yapılmaktadır. Bu çeşitli tanımlar arasında çelişki yoktur. Hepsisi de aynı anlamı değişik kelime ve ifadelerle anlatılmaktadır.

3. Reca Kavramı:

Reca emelden gelir. Yani ummak, ümit etmektir. Umutsuzluğun tersine, yardım, destek ve takviye umududur.¹²¹ İstılahta ise, gelecekte sevilen, hoş giden bir şeyin ortaya çıkmasıyla ilgili kalbin alakasıdır. Recâ, eceli (ölümü) hırsıyla isteme veya bekleme anlamına da gelir.¹²²

¹¹⁶ İbn Teymiye, *İman*, s. 232

¹¹⁷ Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 361

¹¹⁸ Ece, *İslam'ın Temel kavramları*, s. 682

¹¹⁹ Ece, *İslam'ın Temel kavramları*, s. 683

¹²⁰ el-Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, s. 201-202

¹²¹ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 290; İbn Manzur, *Lisan*, XIV, 309; el-Cürcanî, *Kitabu't Ta'rifat*, s. 179; Razî, *Muhtarus Sihah*, s. 119

¹²² el-Cürcanî, *Kitabu't Ta'rifat*, s. 179

Reca kavramının vahiy öncesi kullanımıyla ilgili, (ercâ) diye söylendiğinde, devenin yavrulama zamanının yaklaştığını anlatır. Yani sahibine ümit verir.¹²³ Aynı zamanda (ercâ) kullanımında, erteledi anlamı da vardır. Mürcie buradan gelir.¹²⁴ Ürcüvân, ümit etmenin verdiği iç acılığı veya sevinci veren kırmızı renktir.¹²⁵ Başka bir yerde reca, kuyu, gök ve benzeri şeylerin kenarına denir. Çoğulu ercâün şeklinde gelir.¹²⁶

Reca, hemzesiz olarak gelirse, sınırlı, herşeyin küçük bir bölümü anlamına gelir. Ayrıca önem, ihtimam manalarına da gelir.¹²⁷ Bir şeyin çevresi veya bölümü manasıyla ilgili Allah Teala şöyle buyurmuştur: “*Melekler de onun etrafındadır*”¹²⁸ yani onun çevresinde salınıyorlar.¹²⁹

Recâ, “hayr konusunda emel”dir. Reca, ancak umut edilen kaynağın cömertliği gibi umudu teşvik eden bir sebepten ya da bu sebebe bağlı başka bir unsurdan kaynaklanır. Reca kendisi bizzat geçişlidir ve (zeyd’den ümit ettim) ifadesi kullanılır ki anlatılmak istenen “zeyd’den hayır ümit ettim” anlamıdır. Çünkü reca adamların kendilerine müteaddi değildir. Tama (hırs) ise “kendisine davet eden bir sebep olmaksızın olan bir şey” dir. Şayet bir şeye tamah edecek olursan ortada tamaha davet eden herhangi bir sebep olmaksızın o arzu ve hırsı kendi kendine oluşturmuş gibi olursun. Bu nedenle tamah zemmedilmiş, ama reca zemmedilmemiştir.¹³⁰

Reca, sahibinin gerçekleşeceğinden şüphe ettiği bir hayrın meydana gelmesi hususunda zannı galib ile zanda bulunmasıdır. Reca, ilim ifade eden bir kelime değildir. Nitekim yakinen bilindiği için, “Nebi(sav)’in cennete gireceğini umuyorum” denilmez. Şayet ifade sahibi, birinin cennete gireceğini bilmiyorsa (onun cennete gireceğini umuyorum) der.¹³¹

Reca kelimesinin geçtiği bir hadiste: “Kimse ehlinden (ailesinden) umut beklemesin” diye buyrulur. Ümit etmek ve bir şeyin gerçekleşmesi anlamında geçmiştir.¹³² Reca ıstılahta, kalbin sevip istediği bir şeyi ilerde elde edeceği düşüncesine bağlanması demektir. Kelimenin rahmet lafzı ile birlikte kullanıldığı ayetlerde bu anlam daha da belirgindir.¹³³ Korku ve ümit, Kur’an’da havf ve reca kavramlarıyla ifade edilir. Korku ve ümit, hem yaşama ümidi, hem de ölüm korkusu yahut affedilme ümidi veya cehenneme gitme korkusu gibi anlamlara gelir.¹³⁴

¹²³ İbn Manzur, *Lisan*, XIV, 310; İsfahanî, Ragıb, *Müfredat*, s. 346

¹²⁴ İbn Manzur, *Lisan*, XIV, 311

¹²⁵ İbn Manzur, *Lisan*, XIV, 312; Razî, *Muhtarus Sihah*, s. 120

¹²⁶ İsfahanî, Ragıb, *Müfredat*, s. 346

¹²⁷ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 290; İbn Manzur, *Lisan*, XIV, 310; Razî, *Muhtarus Sihah*, s. 120

¹²⁸ Hakka; 69/17

¹²⁹ İbn Manzur, *Lisan*, XIV, 311

¹³⁰ el-Askerî, *Farklar Sözlüğü*, s. 363

¹³¹ el-Askerî, *Farklar Sözlüğü*, s. 362

¹³² İbn Manzur, *Lisan*, XIV, 309

¹³³ Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 286

¹³⁴ Yeğîn, *Yeni Lugat*, s. 162

Korkunun zıddı emniyettir. Sevdiğini ümit eden, onun kaybolmasından korkar. Şayet kaybolmasından korkmuyorsa onu sevmiyor demektir. Korku ile reca birbirinden ayrılmazlar. Biri diğerinden fazla olabilir. Çünkü korku ile ümidin şartı, şüpheli olan şeylerle ilgili olmalarıdır.¹³⁵ Kur'an-ı Kerim'de reca kavramı farklı türevleriyle birlikte 28 ayette geçmektedir.¹³⁶ Reca kavramının Kur'an-ı Kerim'de şu anlamlarda kullanıldığı görülür: Ümit, havf veya haşyet, engel olma, taraf veya bölüm ve terk etme manalarında kullanılır.¹³⁷ Ümit anlamını ifade eden ayetlerden biri şu şekildedir:

أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْدُورًا

“Onların tanrılaştırıp yalvardıkları kimseler, “Ne yaparsam O’na daha yakın olabilirim?” diye Rab’lerine vesile ararlar. O’nun rahmetini arar, azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı gerçekten korkunçtur.”¹³⁸

Başka bir ayette, *Onlar ki iman ettiler, sonra hicret ettiler ve onlar ki Allah yolunda cihad ettiler, işte onlar Allah’ın rahmetini umarlar. Allah çok affedicidir, merhamet ve ihsanı boldur.*¹³⁹

Bu ayetlerde yani cennetini umarlar anlamındadır. Reca, korku manasına da gelir. İbn Sîde (v.1066), Sa’leb (v.904) ve Ferra (v.823) gibi dilci tefsirciler, korku manasına gelmesi için olumsuzluk eki alması gerektiğini söylerler.¹⁴⁰ Reca, mutluluğun olduğu şeyin meydana gelmesini gerektiren zandır. Şu ayet de geçen reca’yı da korkmak olarak anlarlar:

مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا

“Size ne oluyor ki, Allah’tan korkmuyorsunuz”¹⁴¹

Bu kelimenin bu şekilde yorumlanmasının gerekçesi reca ve havf kelimelerinin anlamca birbirlerine bağlı olmalarıdır.¹⁴² Buna delil olarak şu sözü getirdiler:

إِذَا لَسَعَتْهُ النَّحْلُ لَمْ يَرْجُ لَسَعَهَا

(Arı onu soktuğunda, onun sokmasından korkmaz. Yani arının sokmasını ummamıştı)¹⁴³ Korku (havf), reca için vazgeçilemez önemdedir. Reca da korku için vazgeçilemezdir. Her ümit eden korkar. Her korkan da aynı zamanda ümit eder. Bu yüzdendir ki korkunun uygun karşılandığı yerler de ümit de uygun kabul edilmiştir.

¹³⁵ Gazalî, *İhyâ*, IV, 299

¹³⁶ Abdülbaki, *Mucemu'l-Müfehres*, s. 373

¹³⁷ ed-Dameğânî, *el-Vücuuh ven-Nezair*, I, 362

¹³⁸ İsrâ; 17/57

¹³⁹ Bakara; 2/218

¹⁴⁰ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 290; İbn Manzur, *Lisan*, XIV, 310; Razî, *Muhtarus Sihah*, s. 120

¹⁴¹ Nuh; 71/13

¹⁴² Isfehânî, Ragıb, *Müfredat*, s. 346

¹⁴³ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 290 İbn Manzur, *Lisan*, XIV, 310; Razî, *Muhtarus Sihah*, s. 120; Isfehânî, Ragıb, *Müfredat*, s. 346

Bazı müfessirler şu ayetleri de aynı şekilde anlarlar: “*Sen kendine kitap verileceğini beklemiyordun*”¹⁴⁴Burada (tehafüne) korkuyordun manasındadır. Şu ayette de aynı şekildedir: “*iman edenlere söyle: Allah’ın gelecekteki (azap) günlerini beklemeyen/ummayan cahillere karşı bağışlayıcı olsunlar*”¹⁴⁵ Reca ancak olumsuzluk ekiyle birlikte gelirse havf manasında olur.

Korku (havf) recayı gerektirir. Çünkü reca (ümit) ehli umduğuna ulaşamamaktan korkmaktadır. Ümitsiz bir korku, ümitsizlik ve boyun eğıştır. Müfessirler bu ayetin tefsirinde: Allah’ın başlarına getirdiklerinden korkmayanlar, tıpkı kendilerinden önceki ümmetlerin başlarına getirdikleri belalar gibi diye anlamışlar.¹⁴⁶ Yine başka bir ayette: “*Bize kavuşmayı ummayanlar*”¹⁴⁷ Yani bize kavuşmak için haşyet duymayanlar manasındadır.¹⁴⁸ Ayrıca şu ayette de aynı şekildedir: “*Siz, onların Allah’tan ummadığını umuyorsunuz*”¹⁴⁹ Reca burada da havf manasındadır.¹⁵⁰ “*Âhirette huzurumuza gelip Bizimle karşılaşacaklarını düşünmeyenler.....*”¹⁵¹ Aynı manadadır. “*Çünkü onlar bu hesap gününe inanmıyor ve ondan aldırılmıyorlardı.*”¹⁵² Yani onlar hesaptan korkmuyorlardı.

“İman edilmesi gerekli gaybi hususların varlığına bel bağlamak ve Allah’ın rahmetinden asla ümit kesmemek” şeklinde tanımlanabilen recâ, imanın iç yapısını oluşturan temel bir tavır olarak da görülür. Çünkü bir şeyin varlığına iman etmekle o şeyin var olabileceği ümidini beslemek arasında büyük bir alaka vardır.¹⁵³ Kur’an’da recâ lafzı, imanla bağlantılı olarak kullanılır.

Reca kavramının Kur’an’daki kullanım alanına baktığımız zaman daha çok şu manalarda kullanıldığını görüyoruz: Müminler için Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı ümit etmek, Allah’ın rahmetini ummak; inanmayanlar için ise Allah’a ve ahirete kavuşmayı ummayanlar, yeniden dirilme, hesap ve cezayı beklemeyenler manalarında kullanılır.

Reca, Allah’ın fazlına, ihsanına, keremine, rahmetine ve lütfuna bel bağlamak manasına gelir. Yeis halinin zıddıdır. Havfullah ile birlikte bulunması arzu edilen bir duygudur. Reca ilerde husule gelecek olan, arzu edilen bir şeye karşı kalbin duyduğu ilgidir. Havf gelecek zamanla ilgili olduğu gibi, reca da gelecekte vukuu umulan bir hususla ilgilidir. Kalbin hayatı reca sayesinde nimetler iledir. Reca ile temenni arasındaki fark şudur: Temenni insanı atalet ve tembelliğe sürükler, cehd ve gayret sarf

¹⁴⁴ Kasas; 28/86

¹⁴⁵ Casiye; 45/14

¹⁴⁶ İbn Kayyim, *Medaric*, II, 46

¹⁴⁷ Yunus; 10/7

¹⁴⁸ İbn Manzur, *Lisan*, XIV, 310

¹⁴⁹ Nisa; 4/104

¹⁵⁰ Isfehâni, Ragıb, *Müfredat*, s. 346

¹⁵¹ Furkan; 25/21

¹⁵² Nebe; 78/27

¹⁵³ Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 287

etme yoluna sevk etmez. Reca sahibinin durumu ise tam bunun aksinedir. O halde reca iyi ve güzeldir. Ancak reca amelle birleştiğinde tam ve sağlıklı olur.¹⁵⁴

Reca duygusunu taze tutmak ve hak etmek için korkuyla birlikte çalışmaya devam edip, karamsarlığa kapılmadan iyi niyetle hareket etmek gerekir.

Reca ile hareket eden için iki bakış vardır. İlk bakışı kendisine, ayıplama, amellerindeki yanlışlıklara bakışıdır ki bu ona Rabbinin geniş kerem ve lütfuna giden korku (havf) kapısını açar. İkinci bakışı ise ona, reca kapısını açar bu yüzdendir ki reca, kerim ve vedûd olan Allah'ın cömertliğine güvenmektir. Reca Allah Teâlâ'nın rahmetinin genişliğine bakıştır.¹⁵⁵

Ruzbarî: “havf ve reca kuşun iki kanadı gibidir. İkisi birbirine eşit olursa kuş düzgün, uçuş mükemmel olur. Birisi eksik olursa kuş ve uçuş eksik olur. Her ikisi de olmazsa kuş ölüme terk edilmiş olur.” der.¹⁵⁶ Ahmet b. Asım: “Reca, ihsanla taltif olduğunda kulun şükretmesi ve Allah'tan dünya ve ahrette üzerindeki nimetini ve affını tamama erdirmesini ummasıdır.” diye açıklar.

Reca üç türdür. Bunlardan ikisi övülüp biri yerilmiştir. İlk ikisi; Allah'a itaatle amel eden kişinin ümididir ki o, bu amelinin sevabını ummaktadır ve günah işleyip de bunlardan dolayı tevbe edenin ümididir ki o, bu tevbeyle Allah'ın bağışlamasını, ihsan ve affını, cömertlik ve keremini ummaktadır. Üçüncüsü aşırılık ve hatalarda ısrar eden ve hiçbir amel işlemeyen Allah'ın rahmetini rica eden kişinin durumudur. Bu doğru bir reca değildir.

İhsan sahibi olup da buna karşılık sevap umanın ümidiyle, kötülüğünden dolayı tevbe edenin bağışlanmayı ümidinin hangisinin üstün olduğu hususunda ihtilafa düşülmüş; bir grup iyilik sahibinin ümidini tercih etmişler ve bunu, ondaki umma sebeplerinin kuvvetli oluşuna bağlamışlar, diğer bir grup ise günahkârın ümidini öbürüne tercih etmişlerdir. Bunlara göre günahkârın ümidi, ameli beğenme hastalığından yoksun, günahı önemseme zilletiyle bir aradadır, demişlerdir.¹⁵⁷

Günahkâr, kötülük tehlikelerini bildiği için o semtten bir daha geçmez. Pişmanlığı kendine sırdaş edinip zirvelere tırmanır. Diğeri de sabra sarılmış, tevekküle meyletmiş, alışkanlıklarında kötülüğe yer bırakmamış olarak huzuru ister.

Ümidin kuvveti, kulun, Allah'ı isim ve sıfatlarını, rahmetinin gazabını geçmesini bilme gücüyle orantılıdır. Eğer ümit ruhu olmasaydı, kalp ve organların kulluğu işlerliğini yitirir, Allah'ın anıldığı mescitler, namazlar, alışverişler yıkılırdı. Hatta ümit ruhu olmasaydı, organların kulluğu ve taati dururdu. Eğer ümidin güzel rüzgârı olmasaydı, amel gemileri iradeler denizinde akıp gidemezdi.¹⁵⁸

¹⁵⁴ el-Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, s. 223; İbn Kayyım, *Medaric*, II, 35

¹⁵⁵ el-Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, s. 223; İbn Kayyım, *Medaric*, II, 36

¹⁵⁶ İbn Kayyım, *Medaric*, II, 36; el-Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, s. 225

¹⁵⁷ İbn Kayyım, *Medaric*, II, 36

¹⁵⁸ İbn Kayyım, *Medaric*, II, 40

Ümit, sende bulunmayanla ilgilidir. Bu makam sahibinin gerçekleşmiş ve bilinçli bir saygı ile kuşkunun giremediği sabit bir bilgiye muhtaç olduğu korkulan bir makamdır. Altında derin bir çukur vardır ve en küçük bir sallantıyla sahibi yoldan düşer. Ümit, âlemin nimetteki bekasının bağlı olduğu daimi hayat yolu üzerindedir. Ümit, bu hayat yolunda can çekişme esnasında otoritesi ortaya çıkması gereken bir makamdır. Bundan önce ise, ümit sahibinde gerçek mümin ise korkuyla ümidin hükmü eşit ölçüde bulunmalıdır.

Allah ehlinden istenilen ümit, içinde bulunduğu vaktinin talep ettiği ümittir, çünkü ümit edilen, o esnada yoktur. Bu nedenle ümit sahibinin sahip olmadığı bir şeyle ilgilendiği için içinde bulunduğu vaktin hükmünü ihmal etmesinden korkulur.¹⁵⁹

Korku ve ümitten hangisinin üstün olduğu ile ilgili Gazali şöyle der: kişinin neye ihtiyacı fazla ise o daha makbuldür. İkisine de ihtiyacı aynı ise ikisi de eşit derecede makbuldür. Ayrıca gençlik döneminde iken korku ağırlıklı olmalıdır, yaşlılık döneminde ise ümit ve hüsnü zan ağır basmalıdır.¹⁶⁰

Kalbimizin sıkıştığı kabz hallerinde korku bizi sarıp sarmalarken, ferahladığımız bast hallerinde ise içimize ümit dolar. Halbûki kabzın bizi ye'se düşürmemesi bastın da rehavete ve gaflete sevk etmemesi için havf ve reca dengesini iyi ayarlamak gerekiyor.

Havf ve Reca, istikbale ait sevilip sevilmeyen şeylere karşı bir endişe hissi ve bir ümitlenme neşesi ise; kabzu bast, hâlihazır itibariyle kalbin kasvetle kasılması veya neşeyle atması şeklinde yorumlanabilir. Havfu reca ile kabzu bast birbirine karıştırılmamalıdır. Birisi insanın beklentileri ve inancı neticesidir. Diğeri haldir kişiyi sürekli alakadar eden bir husustur.

Havf, dünyada tamamen reca (ümit) hissini yitirmemiz; Allah'ın rahmetinden ümidi kesmemiz anlamına gelmiyor. Ancak şu da bir gerçek ki korku duygusunun ehemmiyeti ve havf- reca dengesi üzerinde her zaman önemle durulmuştur.¹⁶¹

Havf ve Reca, Allah'ın insana verdiği iki büyük nimettir. Bu iki nimeti ölçülü bir şekilde kullanıp Allah'a ulaşmaya vesile edinmek daha büyük bir nimettir.

Sonuç olarak korku insanı kulluğa yönelten en önemli esaslardan biridir. Çünkü insan geleceğini garanti altına almak ister. Gelecekte beklenen kötü bir sonucun varlığından haberdar olmak, bu sonucu engelleyici tedbirler almayı gerektirir. Tedbir almaya yönelten sebep ise korku hissidir. Eğer kalpte korku hissi bulunmaz ise, insan kul olmanın gereklerini yerine getirmede kendini başıboş hissedecektir. Ancak bu korkunun ümitsizliğe dönüşmemesi gerekir.¹⁶²

¹⁵⁹ İbn Arabi, Muhyiddin, *Fütuhât-ı Mekkiyye* (Terc: Ekrem Demirli), Litera Yay. İstanbul, 2008, s. 220

¹⁶⁰ Gazali, *İhyâ*, IV, 299

¹⁶¹ Gülen, M. Fethullah, *Kırık Testi I*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yay. İstanbul, 2004, s. 184

¹⁶² Pak, *Kur'an'da Kulluk*, s. 215

Korkutan ve ümitlendiren ayetlerle ilgili Suyutî şu tespitleri yapar: İbn Mesud'dan rivayetle Rasûlullah (sav) şöyle buyurur: En çok korkutan ayetin “*Zerre ağırlığınca hayır yapan onu bulur, Zerre ağırlığınca şer yapan da onu bulur.*”¹⁶³ Ayeti olduğu; en çok ümitlendiren ayet ise, “*De ki: “Ey çok günah işleyerek kendi öz canlarına kötülük etmede ileri giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Allah dilerse bütün günahları mağfiret eder. Çünkü O, gafur ve rahîmdir (çok affedicidir, merhamet ve ihsanı fazladır)*”¹⁶⁴ ayetidir.¹⁶⁵

Ümitli olmayı ifade eden bir hadiste Hz. Peygamber(sav) şöyle buyurur: “Allah Teâlâ, rahmeti yarattığı gün, onu yüz rahmet olarak yarattı da kendi yanında doksan dokuz rahmeti tutup alıyordu, geri kalan tek bir rahmeti de bütün mahlûkları arasına salıverdi. Eğer kâfir, Allah yanında bulunan rahmetin hepsini bilir olsaydı, cennetten ümidini kesmezdi. Eğer mümin de Allah yanındaki azabın hepsini bilir olsaydı, ateş azabından emin olmazdı.”¹⁶⁶

4. İşfak Kavramı:

İşfak kavramı, şefeku fiilinden gelir. Acımak, şefkat göstermek, endişelenmek manalarına gelir. İşfak kelimesi bir isimdir. İşfak, korkarak nasihat dinleyen birine, nasihatın ulaşması ve nasihat edenin olmasıdır. Yani nasihat edilerek korkutmadır. Nasihatın şiddetinden bir korkudur. Nasihatten ya da sevgiden olan incelik ve yumuşaklıktır. Bu da korkuya sebep olur.

Şefik, hırslı bir nasihat edendir. Şefik, müşfik manasıylaadır. Elim ve ızdırap veren davetçi ve iştendir.¹⁶⁷ Şefkat “insana gösterilen bir tür rikkat (incelik, yumuşaklık) ve kalbin zaafıdır.”¹⁶⁸

Eşyanın kötüsü, bir şeyin kısaltılması, budanması veya düşmanın zayıflatılmasıdır.¹⁶⁹ Kırmızıya boyalı renkli bir elbisedir. Nadiren, feryat etme, dövünme manalarına da gelir.¹⁷⁰ Güneş batarken, gün ışığının gece karanlığına karışmasıdır. Güneş ışığından kalan kırmızılık veya kırmızılıktan sonra kalan beyazlıktır.¹⁷¹ Şu ayette bu manadadır:

“*Şimdi yemin ederim o şafağa*”¹⁷² Güneş batarken, gün ışığının (aydınlığının) gece karanlığına karışmasıdır.¹⁷³ İşfak, korkuyla karışık inayet/iyilik etmektir. Çünkü müşfik (şefkat gösteren kişi) şefkat gösterileni sever ve onun başına gelecek olan

¹⁶³ Zilzal; 99/7-8

¹⁶⁴ Zümer; 39/53

¹⁶⁵ es-Suyutî, Celaleddin Abdurrahman bin Ebu Bekir, *İcazu'l Kur'an* (Thk: Ali Muhammed İlyavi), Mektebetü't Dirasatil Kur'anîyyetü, 1973, I, 473

¹⁶⁶ el-Buharî, *Kitabu'r-Rikak*, 6399

¹⁶⁷ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 416-417; İbn Manzur, *Lisan*, X, 180

¹⁶⁸ el-Askerî, *Farklar Sözlüğü*, s. 357

¹⁶⁹ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 416-417; el-Cevherî, *Sihah*, s. 605; İbn Manzur, *Lisan*, X, 180

¹⁷⁰ el-Cevherî, *Sihah*, s. 605; İbn Manzur, *Lisan*, X, 180

¹⁷¹ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 417; el-Cevherî, *Sihah*, s. 605; İbn Manzur, *Lisan*, X, 180

¹⁷² İnşikak; 84/16

¹⁷³ İsfahanî, Ragıb, *Müfredat*, s. 458

şeylerden de endişe duyar. Bu kavram (min) edatıyla müteaddi (geçişli) olduğunda onda havf (korku) anlamı; (fi) edatıyla müteaddi olduğunda ise inayet anlamı ortaya çıkar.¹⁷⁴Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ

“Daha önce biz ailemiz içinde müşfik/merhametli idik”¹⁷⁵ Şu sözde de işfak kelimesi geçer:

فَأَيُّ ذُو مِحَافَظَةٍ لِّقَوْمِي إِذَا شَفَعْتُ عَلَى الرَّزْقِ الْعِيَالُ

(Rızık endişesi duyduklarında ailem için koruma sahibi benim)¹⁷⁶İşfak da korku psikolojisini anlatan lafızlardandır. Korkunun en şiddetli derecesi olan işfak, korkudan titremek anlamına gelir. Kur’ân-ı Kerim’de işfak kavramı farklı türevleriyle birlikte 11 ayette geçmektedir.¹⁷⁷ Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur:

الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَهُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ

“Onlar saatten (kıyametten) ürperti duymaktadırlar”¹⁷⁸İşfak kelimesinin havf anlamında kullanıldığı başka bir ayet şu şekilde geçer:

وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ

“Onlar Rab’lerinin cezasından korkarlar.”¹⁷⁹İşfakın korkudan kaynaklanan bir dikkat ve özen olduğu şu ayetlerde çok daha belirgindir.¹⁸⁰

“Ama asıl Rab’lerine duydukları saygıdan dolayı çekinenler.”¹⁸¹

“O onların yaptıklarını da yapacaklarını da, açıkladıklarını da gizlediklerini de bilir. Onlar, sadece O’nun razı olduğu kimse hakkında şefaet ederler. O’na duydukları tazimden ötürü çekinir, titrerler.”¹⁸²

Biraz daha farklı olarak “kaygı verici bir durumla karşılaşmaktan korkmak, çekinmek, ürpermek”¹⁸³ manasında da geçmektedir:

“Kıyamet saatinin gelmesini acele ile isteyenler, ona inanmayanlardır. Müminler ise O’nun gerçekten vaki olacağını bilir ve ondan kaçınırlar.....”¹⁸⁴

“Büyük duruşma günü zalimlerin, kendi yaptıkları işlerden bucak bucak uzak durup, korkudan titrediklerini görürsün.....”¹⁸⁵

¹⁷⁴ Isfehânî, Ragıb, *Müfredat*, s. 459

¹⁷⁵ Tur; 52/26

¹⁷⁶ Ahmed, Halil b. *Kitabu’l Ayn*, s. 416-417; İbn Manzur, *Lisan*, X, 180

¹⁷⁷ Abdulbaki, *Mucemu’l-Müfehres*, s. 473

¹⁷⁸ Enbiya; 21/49

¹⁷⁹ Mearic; 70/27

¹⁸⁰ Isfehânî, Ragıb, *Müfredat*, s. 459

¹⁸¹ Müminun; 23/57

¹⁸² Enbiya; 21/28

¹⁸³ Isfehânî, Ragıb, *Müfredat*, s. 459

¹⁸⁴ Şûra; 42/18

İbn Kayyım el-Cevziyye, işfakın hem korku hem de ümit içerdiğini belirtir. İşfak korkunun latif bir halidir. Korkan kimsenin korkulan kimseden bir rahmet ümidi ile korkmasıdır. İşfakla korku, şefkatle rahmet gibidir. Nitekim şefkat de rahmetin daha latif bir nevidir. Onun içindir ki işfak rahmet ummakla birlikte bulunan sürekli sakınmadır.

İşfak üç mertebedir: Birincisi, amelin zayı olmasından korkmaktır. İkincisi, zamana yani Allah ile beraber bulunmasına mani olacak şeylerin karışmasından sakınmaktır. Üçüncüsü ameli beğenmekten koruyacak, ciddiyete sevk edecek olan korkmadır.¹⁸⁶

5. Rahbet Kavramı:

Rahbet kavramının aslen iki manası vardır. Biri havf yani korkuya delalet eder. Diğeri ise, ince, küçük, hafif (önemsiz) manalarına gelir.¹⁸⁷ Rahbet kelimesi, cılız, çok zayıf, bir deri bir kemik deve için kullanılır. Soluk, güçsüz, zayıf bir köle ya da hüzünlü, benzi soluk manalarına da gelir. Askeri bir saldırı durumunda ortaya çıkan zayıflıktır. Elbisenin yeni, yani cebi manasına da gelir.¹⁸⁸

Rahbet kelimesinin diğeri manasıyla ilgili, kemik yapısı bakımından ve yaratılışça iri kıyım deve için (cemelün reh bun) yani korku veren bir deve denilir. Göğüste, midenin üstündeki kemik anlamına gelen ruhabe de bu asıl anlamına dayanmaktadır.¹⁸⁹ Ayrıca zırhlı bir elbise manasına gelir.¹⁹⁰ Kişinin içindeki bir yücelik, yani konuşmasıdır.¹⁹¹ İrhâb, devenin ürkmesidir. Bu söz erhebtü (korkuttum) fiilinden gelmektedir. Şu ayette bu şekildedir:

قَالَ الْقَوْمُ فَلَمَّا أَلْقُوا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرِ عَظِيمٍ

“Onları korku içinde bıraktılar (dehşete düşürdüler) büyük bir sihir gösterdiler.”¹⁹² Yani onların gözünü korkuttular.¹⁹³ Ayrıca şöyle bir söz de nakledilir:

رَهْبُوتٌ خَيْرٌ مِنْ رَحْمُوتٍ

(Korku, ümit'ten daha hayırlıdır)¹⁹⁴ Korku, Allah'tandır. Ümit ve korku arasında O'ndan bu duygu istenir. O'na yönelinir. İyilik, ihsan, lütuf O'ndandır.¹⁹⁵ Dua

¹⁸⁵ Şûra; 42/22

¹⁸⁶ İbn Kayyım, *Medaric*, I, 401

¹⁸⁷ İbn Faris, *Mucemu Makayıs*, I, 491

¹⁸⁸ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 317; İbn Faris, *Mucemu'l-Makayıs*, I, 491; el-Cevherî, *Sihah*, s. 470; İbn Manzur, *Lisan*, I, 438

¹⁸⁹ el-Askerî, *Farklar Sözlüğü*, s. 358

¹⁹⁰ İbn Manzur, *Lisan*, I, 438-439

¹⁹¹ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 317; el-Cevherî, *Sihah*, s. 471; İbn Faris, *Mucemu'l-Makayıs*, I, 491;

İbn Manzur, *Lisan*, I, 439

¹⁹² Araf; 7/116

¹⁹³ İbn Manzur, *Lisan*, I, 436; Isfehânî, Ragıb, *Müfredat*, s. 367

¹⁹⁴ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 317; el-Cevherî, *Sihah*, s. 470; İbn Manzur, *Lisan*, I, 436

¹⁹⁵ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 317; İbn Manzur, *Lisan*, I, 436; Isfehânî, Ragıb, *Müfredat*, s. 367

ile ilgili bir hadiste de rahbet kelimesi geçer ve şöyle buyrulur: “Korku ve arzu sanadır.”¹⁹⁶

Rahbet, tehdidi gerçekleştirmek için açık, belirgin, görünen bir korkudur. Öğrenme, anlama ve ilim değişikliğine dayalı gizli bir korku veya haşyettir. Bu korkunun gerçekleşmesi, geçmişteki istek ve işlerle olur.¹⁹⁷ Rahbet bir şarta bağlı olarak gerçekleşeceği bilgisi ile birlikte bulunur. Yani korkusuz bir halde iken şarta bağlı olarak meydana gelen korkudur. Rahbet kelimesi, herhangi bir fayda temin etmek suretiyle korkulardan kurtulmak anlamına gelen rağbet kelimesinin zıddıdır. Korkunun uzaması ve sürekliliği anlamına gelir. Bu anlamdan hareketle korkusu devam ettiği için rahib’e bu isim verilmiştir.¹⁹⁸

Kur’an-ı Kerim’de rahbet kavramı farklı türevleriyle birlikte 12 ayette geçmektedir.¹⁹⁹ Rahbet de korku bildiren Kur’anî bir kavramdır. Rahbet, sakınma çabası ve gönül çarpıntısını da içeren basbayağı bir korku ve dehşet hissidir. Daha çok din dışı alandaki korkuları ifade eder. Bu ayetlerden biri şu şekildedir:

وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَءَاخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ

*Düşmanlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın! Savaş atları yetiştirin ki bu hazırlıkla Allah’ın düşmanlarını, sizin düşmanlarınızı ve onların ötesinde sizin bilemeyip de, ancak Allah’ın bildiği diğer düşmanları korkutup yıldırassınız. Allah yolunda her ne harcarsanız, onun karşılığı size eksiksiz ödenir, size asla haksızlık yapılmaz.*²⁰⁰

Huzursuzluk (endişe) ve sakınma ile beraber olan korkudur.²⁰¹ Kur’an’da:

لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ

*Onların kalplerinde sizden duydukları korku, Allah’tan korkmalarından daha ileridir. Bu böyledir, çünkü onlar, gerçeği bilip anlamayan kimselerdir.*²⁰² buyrulur.

Yüce Allah’ın “Sadece benden korkun”²⁰³ ayetinde geçen (ferhebun) sözü (fehafune) benden korkun anlamındadır.²⁰⁴ Rahbet şiddetli veya telaşlı korkuyu ifade eder. Ancak çeşitli ayetlerde bu kelimenin de havf ve takva ile aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir.

وَقَالَ اللَّهُ لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌُ وَاحِدٌ فَإِذَا يَفِيءُونَ

¹⁹⁶ İbn Manzur, *Lisan*, I, 436

¹⁹⁷ el-Cürcanî, *Kitabu’t Ta’rifat*, s. 183

¹⁹⁸ el-Askerî, *Farklar Sözlüğü*, s. 358

¹⁹⁹ Abdülbaki, *Mucemu’l-Müfrehes*, s. 399

²⁰⁰ Enfal; 8/60

²⁰¹ Isfehanî, Ragıb, *Müfredat*, s. 366

²⁰² Haşr; 59/13

²⁰³ Bakara; 2/40

²⁰⁴ Isfehanî, Ragıb, *Müfredat*, s. 367

Allah buyurdu ki: “İki tanrı edinmeyin. O ancak tek Tanrıdır. O halde yalnız Benden korkun!”²⁰⁵

“Korkudan açılan kollarını kendine çek”²⁰⁶ Ayetinde geçen (rahbi) sözü yani korku, (ruhbi) şeklinde de okunmuştur. Yani elbisenin yen’i (cebi) manasında, fakat birinci anlam daha doğrudur.²⁰⁷

Rahib ve Ruhban, Hristiyanlıkta bu ikisi aynıdır. Ruhban hem tekil hem çoğul için kullanılır. Rahib’in mastarı Rahbaniyyetü şeklinde gelir.²⁰⁸ Terehhebü ve teabbüdü aynı manadadır. Yani manastır hayatı veya kendini Allah yolunda adama olarak anlaşılır.²⁰⁹ Aşırı dini korku ve kaygıdan dolayı bir hücreye kapanıp kendini ibadete veren Hristiyan keşişlere eski Araplar’ca “rahbet” kökünden gelen râhib ismi verilmiştir.²¹⁰ Bu kelime çoğul şekliyle (ruhban) Kur’an’da geçmekte:

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ ءَامَنُوا وَالَّذِينَ ءَامَنُوا يَتَّخِذُونَ
الَّذِينَ ءَامَنُوا إِتِّفَاقًا بَيْنَهُمْ وَيَتَّخِذُونَ
الَّذِينَ ءَامَنُوا إِتِّفَاقًا بَيْنَهُمْ وَيَتَّخِذُونَ
الَّذِينَ ءَامَنُوا إِتِّفَاقًا بَيْنَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ

Sen, iman edenlere, düşmanlık besleme bakımından onların en şiddetlilerinin Yahudiler ile müşrikler olduğunu görürsün. Müminlere sevgi bakımından en çok yakınlık duyanların ise “Biz Nasârâyız (Hıristiyanız)” diyenler olduğunu görürsün. Bunun sebebi, onlar arasında bilgin keşişlerin ve dünyayı terketmiş rahiplerin bulunması ve onların kibirlenmemeleridir.²¹¹ Ayrıca başka bir ayette rahbaniyye kelimesi yer almaktadır:

Sonra bunların ardından peş peşe peygamberlerimizi gönderdik. Özellikle Meryem’in oğlu İsa’yı arkalarından gönderdik, kendisine İncil’i verdik ve ona uyanların kalplerine bir şefkat, bir merhamet yerleştirdik. Uydurdukları ruhbanlığı ise Biz kendilerine farz kılmadık, lâkin Allah’ın rızasına nail olmak için kendileri icad ettiler. Kaldı ki ona gereği gibi de riâyet etmediler. Biz de onlardan iman edenlere mükâfatlarını verdik, onların çoğu ise büsbütün yoldan çıkmışlardır.²¹²

Bu ayetteki rahbaniyyetü ile kastedilen ruhbanlıktır. Yani ibadet için mabetlere kapanıp dünyadan el etek çekmedir.²¹³ O bir konuda uzmanlaşmak gibidir. Bir ideolojiyi aşırı şekilde benimsemedir. Bir şeyi yapmaya kendini zorlamaktır.

İslam genel olarak zühdü teşvik ederken, ibadet maksadıyla, çalışmayı ve sosyal hayatı terk etmeyi gerekli gören ruhbanlığı veya keşiş hayatı yaşamayı tasvip etmez. Bilakis ruhbanlığı, hristiyanların çıkardığı bir bidat olarak

²⁰⁵ Nahl; 16/51

²⁰⁶ Kasas; 28/32

²⁰⁷ Isfehanî, Ragıb, Müfredat, s. 366

²⁰⁸ Ahmed, Halil b. Kitabu’l Ayn, s. 317; el-Cevherî, Sihah, s. 470; İbn Manzur, Lisan, I, 437; Isfehanî, Ragıb, Müfredat, s. 367

²⁰⁹ Ahmed, Halil b. Kitabu’l Ayn, s. 317; İbn Faris, Mucemu’l-Makayıs, I, 491; el-Cevherî, Sihah, s. 470; Isfehanî, Ragıb, Müfredat, s. 367

²¹⁰ İslam Ansiklopedisi, XVI, 529

²¹¹ Maide; 5/82

²¹² Hadid; 57/27

²¹³ İbn Manzur, Lisan, I, 437; Isfehanî, Ragıb, Müfredat, s. 367

nitelemektedir.²¹⁴Ruhbanlığı çıkararak hristiyanlar, dünya meşguliyetinde bulunmuyorlar. Zevklerini terk ettiler. Zühd içindeydiler. Çevrelerinden kaçarak uzlete çekildiler. Zorlukları taahhüd ettiler. Hatta onlardan kendini hadım edenler vardı. Boyunlarına demir zincir koyuyorlardı. Bundan başka çeşitli eziyet veren, acı çektiren azaplar da vardı.

Hz. Peygamber bir hadisinde, “İslam’da ruhbanlık yoktur” diyerek, genel anlamda ruhbanlığı yasaklamıştır. Nebi(sav), müslümanları ondan nehyetti. Cihat ile emrolduklarını, İslam’da dünyayı terk ve kendini tecrit etme olmadığını, buyurdu. Hristiyanların yanında en faziletli amelin ruhbanlık olduğunu, İslam’da ise cihat’tan daha faziletli bir amel olmadığını, buyurdu.²¹⁵

Kur’an’ın ve Peygamber sîretinin dünyaya karşı zühde işaret ettiklerinde şüphe yoktur, fakat onu bütünüyle terke veya ölü hayatı yaşamaya işaret etmez. İslam helal olan dünyevi nimetlerden faydalanmayı yasaklamamıştır. Yasakladığı şey Allah’ı anmayı unutturan dünya şehvetlerine dalmaktır. İslam itidali esas alan bir dindir.²¹⁶

6. Feza‘ Kavramı:

Feza‘ kelimesi, korkma ya da ürkme manalarına gelir.²¹⁷ Feza‘, Bir gece baskını ya da şiddetli bir ses esnasında aniden bastırarak korkudur. Her an gelebilecek bir kötülük sebebi ile kalbin endişe duymasıdır.²¹⁸ Feza‘, aynı zamanda korku veren bir şeyden dolayı insanda oluşan büzülme, ürkme ve telaşlanma olarak anlaşılır.²¹⁹ İfzâu, ihâfetü ve iğâse kelimeleri aynı anlamda kullanılır ve yardım manasındadır.²²⁰ Korkuya kapılan kişi birinden yardım isteyince de feza‘ kelimesi kullanılır. Şu sözde de geçer:

كُنَّا إِذَا مَا أَتَا إِذَا صَارَ فَرَعٌ

Burada geçen feza‘ kelimesiyle, korkuya kapılıp feryat eden birinin yardım istemesi anlatılır.²²¹ Feza‘ kelimesinden türemiş olan mefzeu kullanımı melceü yani sığınak anlamındadır. İnsanlar için ailesi veya kabilesi sığındığı yerdir.²²² Mefzeu, korku manasına da gelir. Tefzî kelimesi ise, rakip, hasım ve zıt manalarına gelir.²²³

Kur’an-ı Kerim’de feza‘ kavramı farklı türevleriyle birlikte 6 ayette geçmektedir.²²⁴ Feza‘, Allah’a karşı hissedilen bilinen duygulardan olmayıp daha çok, cehenneme düşme tehlikesi yüzünden ahirette hissedilecek rahatsızlık ve telaşı ifade etmektedir:

²¹⁴ Afîfî, Ebu’l-Alâ, *İslam’da Manevi Hayat*(Terc: Ekrem Demirli, Abdullah Kartal), İz Yay. İstanbul, 1996, s. 63

²¹⁵ İbn Manzur, *Lisan*, I, 438

²¹⁶ Afîfî, *İslam’da Manevi Hayat*, s. 63-65

²¹⁷ Ahmed, Halil b. *Kitabu’l Ayn*, s. 633; el-Cevherî, *Sihah*, s. 888; İbn Manzur, *Lisan*, VIII, 251

²¹⁸ el-Askerî, *Farklar Sözlüğü*, s. 359

²¹⁹ İsfehani, Ragıb, *Müfredat*, s. 635

²²⁰ el-Cevherî, *Sihah*, s. 888

²²¹ İsfehani, Ragıb, *Müfredat*, s. 635

²²² Ahmed, Halil b. *Kitabu’l Ayn*, s. 633; el-Cevherî, *Sihah*, s. 888; İbn Manzur, *Lisan*, VIII, 251

²²³ el-Cevherî, *Sihah*, s. 888

²²⁴ Abdalbaki, *Mucemu’l-Müfehres*, s. 629

لَا يَحْزَنُهُمُ الْفَرَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ هَذَا يَوْمُكُمْ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ

“Onları o en büyük korku tasalandırmaz.....”²²⁵ Yani, cehenneme girme korkusu onları tasalandırmaz. Başka bir ayette ise şöyle buyrulur:

“Sur’a üfürüleceği gün; Allah’ın dilediklerinden başka göklerde olanlar da, yer de olanlar da korku içinde kalırlar.....”²²⁶ Şu ayette de aynı anlamda kullanılır:

“Kim bir iyilikle gelirse; ona daha iyisi vardır. Onlar, o günün korkusundan emindirler”²²⁷

Sebe Suresinin şu ayetlerinde ise, ötekilerden farklı olarak tefzî kalıbı ile bilinen korku ve rahatsızlığın kalplerinden uzaklaştırılması söz konusudur.²²⁸

وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ حَتَّىٰ إِذَا فُزِعَ عَن قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقُّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ

“Allah’ın huzurunda, O’nun izin verdiği başkasının şefaati fayda vermez. Nihayet o kıyamet saati dehşetinden duydukları korku gelince.....”²²⁹ Burada onu ortaya çıkmak olarak anladılar. Çünkü manada keşfedilme ve korkunun meydana çıkması var.²³⁰ Aynı surenin başka bir ayetinde de şöyle buyrulur:

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ فُرِعُوا فَلَا فَوْتَ وَأُجِدُوا مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ

“Kıyamet günü o kâfirler can kaygısına düştükleri zaman bir görsen! Artık kaçacak hiç bir yerleri yoktur ve cehenneme yakın bir yerde yakalanmışlardır.”²³¹

Hz. Peygamber (sav), feza‘ kelimesinin geçtiği bir hadisinde, ensardan sahabiler için şöyle buyurmaktadır: “Sizin yanınızda korku çoğalınca Tam’a (hırs) azalıyordu.”²³²

7. Vecel Kavramı:

Vecel, havf ve fez’a manalarına gelir.²³³ Vecel, korkuyu hissetme, duyma manasına da gelir.²³⁴ İnsanın içinde bulunan huzursuzluk durumunda kullanılır. Hakiki müminlerin temel psikolojik durumları anlatılırken kullanılır.²³⁵ Vecel kelimesi, korku

²²⁵ Enbiya; 21/103

²²⁶ Naml; 27/87

²²⁷ Naml; 27/89

²²⁸ Sülün, İman-Amel İlişkisi, s. 291

²²⁹ Sebe; 34/23

²³⁰ el-Cevherî, Sıhah, s. 888; İbn Manzur, Lisan, VIII, 251

²³¹ Sebe; 34/51

²³² el-Cevherî, Sıhah, s. 888

²³³ Ahmed, Halil b. Kitabu’l Ayn, s. 890; el-Cevherî, Sıhah, s. 1230; İbn Manzur, Lisan, VIII, 722

²³⁴ Isfehânî, Ragıb, Müfredat, s. 855; İslam Ansiklopedisi, XVI, 529

²³⁵ el-Askerî, Farklar Sözlüğü, s. 360

şiddetli olduğunda da kullanılır.²³⁶ Ayrıca, vecil ve mevcil kelimeleri, suyun içerisinde biriktirildiği çukurdur.²³⁷

Vecel kelimesinden lugatta dört şekilde bahseder: Bunlar (yâcelü-yeycelü-yâcelü ve yevcelü) şekilleridir. Kim yâcelü derse öncesi fethalı olduğu için vavı elif olarak kıldı. Kim de yâcelü derse ya'yı kesra ile okursa bu Beni Esed lughatına göredir. Ya'lemü'de ya'yı kesra yapmazlar ya'nın kesra olması zor geldiği için, yâcelü'de kesra yaparlar birinci ya'nın diğerine takviye yapması için. Kim yeycelü derse onun binası bu lughata göredir. Ya'lemü'de fetha olduğu gibi burada da ya fethalıdır.²³⁸ Vecel kelimesinin geçtiği bir söz şöyledir:

لَعْمُرْكَ مَا أَدْرِي وَإِنِّي لَأَوْجَلُّ عَلَىٰ أَيْنَا تَعْدُو الْمَيْتَةَ أَوْلُ

(Yemin olsun ki, bilmiyorum ve çok korkuyorum; yarın ölüm (ecel) ilk olarak hangimize uğrayacak)²³⁹ Kur'an-ı Kerim'de vecel kavramı farklı türevleriyle birlikte 5 ayette geçmektedir.²⁴⁰ Korku hissi ve ürperti anlamındaki vecel Kur'an'da hakiki müminlerin temel psikolojik durumları anlatılırken kullanılmaktadır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ

*“Gerçek müminler ancak o müminlerdir ki yanlarında Allah zikredilince kalpleri ürperir, kendilerine O'nun âyetleri okununca bu, onların imanlarını artırır ve yalnız Rab'lerine güvenip dayanırlar.”*²⁴¹

Bu ayet, Allah'ın azameti ve kudreti anıldığında, Allah'a takdim ettikleri taati yeterli görmedikleri için kalpleri mutmain olmaz (içleri rahat etmez) ve kusurlu olduklarını zannederler de, bundan dolayı ızdırap duyarlar, anlamına gelir. Vecel, hiçbir anlamda korku türü bir kelime değildir. Hafe (korktu) kelimesi geçişlidir; vecile ise geçişli değildir. Ayrıca bu iki kelimenin çekimleri de farklıdır. Bu durum aralarında mana farkı olduğunu göstermektedir.²⁴² Başka bir ayette vecel kavramı yine aynı anlamda geçer:

*“Onlar ki; yanlarında Allah anıldığında kalpleri saygı ile ürperir. Başlarına gelen derilere sabrederler. Namazlarını hakkıyla ifa eder, Allah'ın kendilerine nasib ettiği nimetlerden, O'nun rızasında harcaıy dururlar.”*²⁴³

Her türlü hareketinde Rabbini nazarı dikkate alarak daimi bir dikkat ve korku hissi içinde bulunanların haleti ruhiyeleri vecel mastarı ile ifade edilmiştir:

²³⁶ İbn Manzur, *Lisan*, VIII, 722

²³⁷ İbn Manzur, *Lisan*, VIII, 723

²³⁸ el-Cevherî, *Sihah*, s. 1230; İbn Manzur, *Lisan*, VIII, 722

²³⁹ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 890

²⁴⁰ Abdalbaki, *Mucemu'l-Müfehres*, s. 834

²⁴¹ Enfal; 8/2

²⁴² el-Askerî, *Farklar Sözlüğü*, s. 360

²⁴³ Hac;22/35

وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ

“Rab’lerine döneceklerine inandıklarından kalpleri titreyenler, O’nun yolunda mallarını harcayanlar.”²⁴⁴Başka bir ayette ise şu şekilde geçer:

“Hani melekler, İbrahim’in yanına girdikleri zaman, selam, demişler, İbrahim de onlara: Biz sizden korkuyoruz, demişti. Melekler: korkma! Gerçekten biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz, dediler”²⁴⁵

Hadiste vecel kelimesi şöyle geçer: “Bize bir öğüt verdi. Kalpler ondan korku duydu.”²⁴⁶

8. Ru‘b Kavramı:

Ru‘b kelimesinin üç manası vardır: Birincisi ve aslı havf, ikincisi (mel’e) doldurmak, diğeri de (kat’a) kesmek manalarıdır. Korku anlamıyla ilgili, “korku büyüdür” diye söylenir. Bundan dolayı büyücüye Râibün veya Ra’âbün denir.

Doldurmak manasıyla ilgili olarak, “sel doldurandır” denir. Kesmek manasıyla ilgili ise, bir şeyi kesmek veya kesen anlamında kullanılır. Ayrıca yağın damla damla akıtılarak süzülmesinde de ru‘b kelimesi kullanılır.²⁴⁷ Tirâbetü, her şeyden çok korkan demektir. Ru‘bübün, zayıf, korkak manasındadır.²⁴⁸

Ru‘b, korkuyla dolmaktan dolayı kesilivermektir.²⁴⁹ Kur’an-ı Kerim’de ru‘b kavramı farklı türevleriyle birlikte 5 ayette geçmektedir.²⁵⁰ Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوَاهُمُ النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ

“.....İnkar edenlerin kalplerine korku salacağız.....”²⁵¹ Ru‘b kelimesinin geçtiği başka bir ayette de şöyle buyrulur:

وَتَحْسَبُهُمْ آيِقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشَّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ زِرَاعِيَهُ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعَتْ عَلَيْهِمْ لَوَالِيَتٌ مِنْهُمْ فِرَارًا وَكَلْبَتْ مِنْهُمْ رُعبًا

“.....Onlardan, senin içine korku dolardı”²⁵²

²⁴⁴ Müminun; 23/60

²⁴⁵ Hicr; 15/52-53

²⁴⁶ İbn Manzur, *Lisan*, VIII, 251

²⁴⁷ İbn Faris, *Mucemu'l-Makayıs*, I, 472; el-Cevherî, *Sıhah*, s. 449; İbn Manzur, *Lisan*, I, 421; Isfehanî, *Ragıb, Müfredat*, s. 356

²⁴⁸ el-Cevherî, *Sıhah*, s. 449; İbn Manzur, *Lisan*, I, 420; Isfehanî, *Ragıb, Müfredat*, s. 356

²⁴⁹ Isfehanî, *Ragıb, Müfredat*, s. 356

²⁵⁰ Abdalbaki, *Mucemu'l-Müfehres*, s. 396

²⁵¹ Âli İmran; 3/151

²⁵² Kehf; 18/18

9. Rev'a' Kavramı:

Rev'a' kelimesi, kalbe gelen korku olarak anlaşılır. Azamet, çocukluk ya da güzellikten kaynaklanan ürkme ve korkmadır. Ayrıca bir insanın saçı ağardığı zaman veya hastalık durumunda da kullanılır.²⁵³ Rev'â' aynı zamanda giyimde, yiyecekte titiz davranmaktır. Ayrıca buna feraset (ince görüş) de denir.²⁵⁴

Kelime ötre ile geldiğinde kalp ve akıl manasındadır. Kalbime veya aklıma vaki oldu denilir. Rûul kalbi, onun zihni, ruhu ve nefsi demektir. Hz. Peygamber (sav)'in bir hadisinde, "Cebrail kalbe ilham etti" diye geçer.²⁵⁵

Rev'a' kelimesinin geçtiği şu ayette Allah Teala şöyle buyuruyor:

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَىٰ يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ

“İbrâhim'in kalbinden korku geçip gitti.....”²⁵⁶

10. Hazer Kavramı:

Hazer kavramı, endişe, tedbir anlamındadır. Teharruz kelimesi, sakınmak, hazırlıklı olmak manalarına gelir.²⁵⁷ Tahzîr, uyarı yani tahvîf (korkutma) manasına gelir. Hazer, korkulan şeyden dikkatli (tedbirli) olmak ya da sakınmaktır.²⁵⁸ Hazer ister zannî ister yakînî olsun zarardan korunma, kaçınmadır. Hazer zarara engel olur, havf ise engel olmaz.²⁵⁹

Hazer, genellikle dünyevi hususlarla ilgilidir. Kur'an-ı Kerim'de hazer kavramı farklı türevleriyle birlikte 21 ayette geçmektedir.²⁶⁰ Kur'an'da şöyle buyrulur:

وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ

“Ama biz uyanık ve tedbirli bir milletiz”²⁶¹ Bu ayetle ilgili olarak şöyle söylenir: Biz hazırlıklı ve tedbirliyiz derken, korkarız demektir. İki şekilde de okunmuştur. Hâzirun ve hazirûn olarak okunur. Ayet eğer hazirûn diye okunursa manası, onların şerrinden korkarız, olarak anlaşılır.²⁶² Başka bir ayette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

²⁵³ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 321; İbn Faris, *Mucemu'l-Makayıs*, I, 497; el-Cevherî, *Sihah*, s. 477; İbn Manzur, *Lisan*, VIII, 135

²⁵⁴ el-Cevherî, *Sihah*, s. 477; İbn Manzur, *Lisan*, VIII, 136

²⁵⁵ İbn Faris, *Mucemu'l-Makayıs*, I, 497; el-Cevherî, *Sihah*, s. 477; İbn Manzur, *Lisan*, VIII, 135; Isfahanî, Ragıb, *Müfredat*, s. 373

²⁵⁶ Hud; 11/74

²⁵⁷ İbn Faris, *Mucemu'l-Makayıs*, I, 281; el-Cevherî, *Sihah*, s. 232; İbn Manzur, *Lisan*, IV, 175

²⁵⁸ el-Cevherî, *Sihah*, s. 232; İbn Faris, *Mucemu'l-Makayıs*, I, 281; İbn Manzur, *Lisan*, IV, 175; Isfahanî, Ragıb, *Müfredat*, s. 223-224

²⁵⁹ el-Askerî, *Farklar Sözlüğü*, s. 356

²⁶⁰ Abdalbaki, *Mucemu'l-Müfehres*, s. 240

²⁶¹ Şuara; 26/56

²⁶² Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 147; el-Cevherî, *Sihah*, s. 233; İbn Faris, *Mucemu'l-Makayıs*, I, 281; İbn Manzur, *Lisan*, IV, 176; Isfahanî, Ragıb, *Müfredat*, s. 223-224

وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ

“....Allah sizi Kendisine isyan etmekten sakındırır....”²⁶³ Yine başka bir ayette şöyle buyrulur: “Hazırlığınızı (tedbirinizi) yapın”²⁶⁴ Yani silah ve diğerleriyle tedbir alma manasındadır.²⁶⁵ Başka bir ayette: “Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar vardır. Onun için onlardan sakının”²⁶⁶ diye buyrulur.

11. İnzar Kavramı:

İnzar, içinde korkudan başka bir şey olmayan duyurudur. Tahvif ya da tehavvüf korkutma olarak aynı manaya delalet eder.²⁶⁷ İnzar nasıl içinde korku bulunan haber verme ise, tebşir de içinde sevinç bulunan haberdir.²⁶⁸

Kelimenin kökü, nezr'dir Kişinin kendisi için zorunlu olmayan bir şeyi, bir işin olması şartına bağlı olarak üzerine zorunlu kılmasıdır.²⁶⁹ Nezir ise, uyarıcı kişidir. Bu kavram insan olsun başka bir şey olsun, uyarıcı niteliği taşıyan her şey için kullanılır.²⁷⁰

İnzâr ile tahvif arasındaki farka gelince, inzar korkuya konu olan durumu bildirmek sureti ile korkutmaktır. İnsanı bir başkasının korkuttuğu ve korkması gereken durumu kendisine bildirdiği zaman söylenir. Korku ne kadar büyükse uyarı nimeti de o kadar büyüktür. İşte bu nedenle Hz. Peygamber, Allah'ın azabından inzar'ı sebebiyle ihsan bakımından insanların en büyüğüdür.²⁷¹

İnzar, sadece başkasına yapılır. İnzar, ancak kötü bir şeyden ve uyarıcının kötü olduğuna inandığı bir şeyden yasaklaması ile olur.²⁷² Kur'an-ı Kerim'de inzar kavramı farklı türevleriyle birlikte 130 ayette geçmektedir.²⁷³ Yüce Allah şöyle buyurur:

فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى

“Ben sizi köpürdüğü köpüren bir ateşe karşı uyardım”²⁷⁴ Başka bir ayette:

“Eğer onlar yine yüz çevirirlerse de ki: Ben sizi Âd ve Semud'un başına gelen yıldırıma benzer bir yıldırıma karşı uyardım”²⁷⁵ diye buyrulur. İnzar kavramı başka bir yerde ise şöyle geçer:

²⁶³ Âli İmran; 3/28

²⁶⁴ Nisa;4/71

²⁶⁵ İsfahanî, Ragıb, *Müfredat*, s. 223-224

²⁶⁶ Tegabün; 64/14

²⁶⁷ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 817; el-Cevherî, *Sihah*, s. 1128; İbn Faris, *Mucemu'l-Makayıs*, II, 552

²⁶⁸ İsfahanî, Ragıb, *Müfredat*, s. 797

²⁶⁹ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 817; İbn Faris, *Mucemu'l-Makayıs*, II, 552; İsfahanî, Ragıb, *Müfredat*, s. 797

²⁷⁰ İsfahanî, Ragıb, *Müfredat*, s. 798

²⁷¹ el-Askerî, *Farklar Sözlüğü*, s. 358

²⁷² el-Askerî, *Farklar Sözlüğü*, s. 359

²⁷³ Abdalbaki, *Mucemu'l-Müfehres*, s. 786-788

²⁷⁴ Leyl; 92/14

²⁷⁵ Fussilet; 41/13

“Biz gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri ancak hak ile ve belirli bir süre için yarattık. İnkâr edenler uyarıldıkları şeyden yüz çeviriyorlar”²⁷⁶

DEĞERLENDİRME

Kur'an-ı Kerim'de korkuyu ifade eden başta havf kavramı olmak üzere diğer korkuyla ilgili kavramların ilk dönem kullanımları ve manalarını tespit etmek amacı ile özellikle ilk dönem lugatlarını, kavram sözlüklerini ve diğer kaynakları inceleyerek bazı sonuçlara ulaşmaya çalıştık. Konunun alt yapısını oluşturma amacıyla araştırdığımız havf kavramı ve diğer kavramlarla ilgili şu değerlendirmeleri söyleyebiliriz:

Havf kavramının şekil olarak nereden geldiğiyle ilgili iki görüş bulunmaktadır. Genel olarak havf kavramının aslı (hâfe) şeklinde olduğu ve onun da (havife)'den geldiğini ve (amile-yamelü) vezninde olduğunu söylerler. İkinci görüşe göre ise, (huvvefün)'den geldiği ve okunuşunun (huyyefün) şeklinde olduğu söylenir. Mastarları, (havf, hîfetü, tahvîf, tehavvûf ve ihâfe) şeklinde gelir.

Havf kavramının ilk dönem kullanımlarına baktığımız zaman genellikle üç şekilde kullanıldığını görüyoruz: Birincisi, korku duygusunun şiddetli olduğu zaman, (racülün hâfün) ya da (ğalebehü bilhavfi) tabirleri kullanılır. İkincisi, başka bir kullanımda (tarîkun mehûfün) diye söylendiğinde, korkulan yol ya da yol korkusu anlaşılır. Bundan maksat ise, yolun eşkiyalar tarafından kesilmesinden korkmaktır. Üçüncü kulanımda ise, (havveftür racüle) dendiğinde, onu korkuttum manası anlaşılır. Bir diğer kullanımda ise, (sâğrun mütehavvefün) diye söylendiğinde, korkutana karşı korunmasız olmak anlaşılır.

Havf kavramının lugat manalarına baktığımızda da şu anlamlarda kullanıldığını görüyoruz: Havf kelimesi, arıcıların kovana girerken arı sokmasın diye giydikleri elbise olarak anlaşılmıştır. Deriden bir kese olduğu söylenmiştir. Çeşitli nakışlardan oluşmuş bir işlemdir. Havf, kız çocuğu ya da cariyelerin giydiği kırmızı deri bir kemer manasına da gelir. Başka bir yerde ise, havf kavramı kusur, ayıp anlamına gelir.

Havf kavramının daha sonraki dönemlerdeki tariflerine baktığımız zaman ise, zanna ya da bilgiye dayanan bir işaret söz konusudur. Kötü bir şeyin başa gelmesi ya da sevilen bir şeyin elden kaçması endişesi olarak görülür. Kötü bir şey hususunda uyararak, ikaz etmek olarak da tanımlanır. Kötü bir durumla karşılaşma beklentisinin sebep olduğu huzursuzluk veya vukuu şüpheli olan bir zararın meydana gelmesi olarak tarif edilir. Ancak buradaki havf zarara engel değildir. Ayrıca havf gelecekle ilgili bir şeydir. Havfin zıddı ise emn veya itminan'dır. Havf kavramının Kur'an'daki kullanımlarına baktığımız zaman bunların yarısına yakını dünyevi korku ve kaygıları, diğerleri ise dini veya uhrevi kaygıları ifade etmektedir.

Haşyet kavramının ilk dönem manalarına baktığımız zaman, başa gelen bir sıkıntı veya değerli bir şeyin kaybedilmesi durumundaki endişe ve korku olarak söylenir. Haşyet bazen beklemek ya da bilmek manalarına da gelir. Saygıyla karışık

²⁷⁶ Ahkaf; 46/13

korku halidir. Genellikle korkulan şey hakkında bilgi sahibi olunur. Haşyet’de korkulan şeyden sakınma veya kaçma anlamı yoktur. Haşyet, gelecekte (ilerde) kötü bir şey olmasından endişe duyması sebebi ile kalbin acı ve üzüntü içerisinde şikâyet etmesidir. Bu bazen kuldun yani kulun işlediği günahların çokluğundan kaynaklanır. Bazen de Allah’ın yüceliğinin ve heybetinin tanınması ile olur. Allah’tan haşyet eden, O’ndan uzak düşmeme, rızasından ayrılmama çabası içinde olur. Haşyet, sevgi sonucu olarak saygı anlamında bir korkudur. Haşyet kelimesi havf kelimesinden daha özeldir. Çünkü haşyet Allah’ı bilenlere mahsustur.

Takvanın aslı, veka ve vikaye’den gelir. Herhangi bir şeyden koruyan her şeye denir. Takva, insanın nefsinin korkulan şeylerden sakındırmasıdır. Bütün günahlardan kendini korumak ve şüpheli olan şeylerden çekinmektir. Takva, nefsin hoşuna giden şeyleri terk etmektir. Tedbir almak, himaye etmek manalarına da gelir. Bazen takvaya korku, bazen de korkuya takva denir. Takva hiçbir surette sıradan bir tür korku değildir. Ama ne de olsa başlangıç açısından korku hissidir. Takva, korku duygusunu da içerisine alan bir çekinmenin, bir korunmanın ve bir saygının, ahlak ve ibadet olarak gösterilmesidir.

Reca, emel manasında ümit etmektir. Umutsuzluğun tersidir. Reca sahibinin gerçekleşeceğinden şüphe ettiği bir hayrın oluşması hususunda zannı galip ile zanda bulunmasıdır. Gelecekte sevilen bir şeyin ortaya çıkmasıyla ilgili kalbin alakasıdır. Reca, korku manasına da gelir. Korku manasına gelmesi için olumsuzluk eki alması gerekir. Reca ve havf kelimeleri anlamca birbirlerine bağlıdır. Her ümit eden korkar. Her korkan da aynı zamanda ümit eder. Bu yüzdendir ki korkunun uygun karşılandığı yerler de ümit de uygun kabul edilmiştir. Reca, Allah’ın fazlına, ihsanına, keremine, rahmetine ve lütfuna bel bağlamak manasına gelir. Yeis halinin zıddıdır.

İşfak, nasihatın şiddetinden kaynaklanan bir korku ya da sevgiden olan inceliklerdir. Şefkat, insana gösterilen bir tür rikkat (yumuşaklık)’tir. Korkuyla karışık iyilik etmektir. Şefkat gösteren şefkat gösterileni sever, onunla ilgili endişe duyar. Havf anlamında kullanıldığı gibi, kaygı verici bir durumla karşılaşmaktan korkmak anlamında da kullanılır. İşfak hem korku hem de ümit içerir. İşfak korkunun latif bir halidir. Rahmet ümidi ile korkmadır. İşfak da korku psikolojisini anlatan lafızlardandır. Korkunun en şiddetli derecesi olan işfak, korkudan titremek anlamına gelir.

Rahbet, açık, belirgin, görünen bir korkudur. Rahbet, korkunun uzaması ve sürekliliği anlamına gelir. Korkusuz bir halde iken şarta bağlı olarak meydana gelen korku olarak anlaşılır. Rahbet şiddetli veya telaşlı bir korkuyu ifade eder. Havf ve takva ile aynı anlamda da kullanılır. Huzursuzluk ve sakınma ile beraber olan korkudur. Daha çok din dışı alandaki korkuları ifade eder.

Feza‘ ürkme ve korkma manalarına gelir. Feza‘ bir gece baskını ya da şiddetli bir ses esnasında aniden bastırarak korkudur. Feza‘ korku veren bir şeyden dolayı insanda oluşan büzülme, ürkme ve telaşlanma olarak anlaşılır. Her an gelebilecek bir kötülük sebebi ile kalbin endişe duymasıdır. Feza‘ Allah’a karşı hissedilen bilinen duygulardan

olmayıp daha çok, cehenneme düşme tehlikesi yüzünden ahrette hissedilecek rahatsızlık ve telaşı ifade etmektedir.

Vecel, ürkme ve korkma manalarına gelir. Vecel, Korkuyu hissetme, duyma manasına gelir. İnsanın içinde bulunan huzursuzluk durumunda kullanılır. Hakiki müminlerin temel psikolojik durumları anlatılırken kullanılır. Her türlü hareketinde Rabbini nazarı dikkate alarak daimi bir dikkat ve korku hissi içinde bulunanların haleti ruhiyeleri vecel mastarı ile ifade edilmiştir

Ru‘b kelimesi ise, zayıf, korkak manasındadır. Korku büyüdür diye söylenir. Korkuyla dolmaktan dolayı kesilivermektir. Rev’a‘ ise, kalbe gelen korku olarak anlaşılır. Azamet, çokluk ya da güzellikten kaynaklanan ürkme ve korkmadır. Kelime ötre ile geldiğinde kalp ve akıl manasındadır. Kalbime veya aklıma vaki oldu denilir.

Hazer, endişe, tedbir manalarına gelir. Sakınmak ve hazırlıklı olmak olarak da anlaşılır. Tahzîr, uyarı yani korkutma manasına gelir. Hazer, korkulan şeyden dikkatli (tedbirli) olmak ya da sakınmaktır. Hazer, genellikle dünyevi hususlarla ilgilidir.

İnzar, içinde korkudan başka bir şey olmayan duyurudur. Korkutma manasına delalet eder. İnzar içinde korku bulunan haber vermedir. İnzar, korkuya konu olan durumu bildirmek sureti ile korkutmaktır. İnzar, sadece başkasına yapılır.

Korkuyla ilgili başta havf kavramı olmak üzere diğer yakın anlamlı kavramların ilk dönem kullanımları ve manalarını tespit ettikten sonra, ikinci bölümde de havf kavramının Kur’an’daki kullanım alanlarını incelemeye çalışacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA HAVF KAVRAMI

Kur'an-ı Kerim, korku duygusunu ele alır. Korku ile ilgili Kur'an'da farklı kelimeler kullanılmıştır. Bu kelimelerin her biri korkunun farklı bir yönünü işaret eder. Kur'an'da korkuyu en temel anlamıyla havf kavramı ifade eder.

Çalışmanın ilk bölümünde, havf kavramı ve onun müteradifi kavramların ilk dönem kullanımları ve manalarını, ayrıca bu kavramlar arasındaki anlam benzerlikleri ve farklılıklarını özellikle ilk dönem lugatlardan faydalanarak bulmaya çalıştık. Bununla birlikte Kur'an'daki kullanım alanlarıyla ilgili bazı örnekler de vererek, korku duygusunu hangi yönlerden ifade ettiklerini tespit etmeye çalıştık.

Bu bölümde ise, havf kavramının Kur'an-ı Kerimdeki nüzul seyri ve Kur'an'da havf kavramının kullanım alanını ilgili ayetler ile daha ayrıntılı inceleme imkânı bulacağız.

Kur'an'da havf kavramı, yaklaşık olarak yarısı dünyevi korkular diğer yarısı ise dini veya uhrevi korkular anlamında kullanıldığı görülmektedir. Konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalarda havf kavramının özellikle Allah korkusu bağlamında dini korkular başlığıyla daha çok işlenmiş olduğunu görmekteyiz. Bu çalışmada ise, dini korkulara da değinmekle birlikte özellikle dünyevi korkular üzerinde durarak, havf kavramıyla ifade edilen korku duygusuyla Kur'an'ın neyi murad ettiğini anlamaya gayret edeceğiz.

Kavram çalışmalarında ilgili konu veya kavramın, Kur'an'da nasıl bir gelişme gösterdiği, kronolojik sıralamanın esas alınması durumunda ortaya konabilir.²⁷⁷ Bu bağlamda havf kavramının nüzul sürecini incelerken Kur'anî dönemi kendi arasında Mekke ve Medine dönemi olmak üzere iki bölümde değerlendireceğiz.

I-HAVF KAVRAMI İLE İLGİLİ AYETLERİN NÜZÜLÜ

A. MEKKE DÖNEMİNDE HAVF KAVRAMI İLE İLGİLİ AYETLERİN NÜZÜLÜ

Kur'an indirilirken, ilk muhataplar onun lafızlarının, bildikleri kelimeler olduğunu bu hususta bir değişik durum bulunmadığını gördüler. Kur'an, özellikle Mekke'nin o dönemdeki durumlarını göz önüne almıştı. Onların anlayış kavramları ve düşünce biçimleri ile ilgilidir. Aynı zamanda ilk muhataplar, Kur'an'ın üslubunda,

²⁷⁷ Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 38

kelimelerinde, cümlelerinde hayranlık uyandıran bir hususiyet buldular. Bundan dolayı da kendi kelimelerinden bambaşka bir kelimeler topladılar.²⁷⁸

Esas itibariyle tüm insanlığa hitap eden Kur'an, öncelikle muhatap aldığı dönemin ve insanların durumlarını ve özelliklerini de şüphesiz dikkate almıştır. Bu sebeple başlangıçta inen ayet ve surelerle daha sonraki dönemlerde inen ayet ve surelerin üslubu ve muhtevası farklı olmuştur. Mekke'de nazil olan sureler genellikle temel prensipleri sunan bir karakter arz ederler. Medine'de nazil olan surelerin özelliği ise, ayrıntılı yasamalar ve hükümler içermesidir.²⁷⁹

Biz de bu çerçevede öncelikle havf kavramının Mekke ve Medine dönemlerindeki nüzul seyrine bakarak korku duygusunun nüzul sürecindeki etkilerini görmeye çalışacağız. Havf kavramının Mekki ve Medeni surelerdeki durumuna baktığımız zaman daha çok Mekki surelerde yer aldığını görmekteyiz.

Hicretten önce nazil olan sûre ve ayetlere mekkî, sonrakilere de medenî denilir. Surelerin büyük ekseriyetinde hem mekki hem de medeni ayetler bulunur. Ayetlerin çoğunluğu itibariyle mekki denilen surelerde medeni ayetler, bazen de medeni sureler de mekki ayetler yer alabilmiştir. Kur'an'ın mekki ve medeni olan kısımlarını ümmetin bilmesi mümkün olmuştur. Yaklaşık hesapla bir yüzde nisbeti vermek gerekirse Kur'an'ın % 65-70'inin mekki, % 30-35'inin ise medeni olduğunu söyleyebiliriz. Nüzul seyrini bilmek sayesinde, İlahi hikmetin, insanları nasıl tedrici bir surette şefkatle eğittiğini daha iyi anlayabiliriz.²⁸⁰

Mekki ayet ve surelerde, hitap edilen insanların ve toplumun yapısı, özellikleri ve ihtiyaçlarının dikkate alındığı görülmektedir. İnsanların hayatının değişiminde öncelikli konular üzerinde yoğunlaşıldığı dikkat çekmektedir. Bir taraftan inanç üzerinde ısrarla durularak davete muhatap olanların hayata bakış açıları değiştirilmeye çalışılmış, diğer taraftan ilk insan ve ilk peygamber Âdem (as)'den başlayarak insanlığın serüveni gözler önüne serilmiş, muhataplar hak ve batıl tercihinde ikaz edilmiştir. Bir yönüyle inanmayanlar imana davet edilirken inananlar ihmal edilmeyerek onların da karşılaştıkları zorluklar karşısında yılgınlık göstermemeleri için sabırla zorluklara göğüs germeleri tavsiye edilmiş ve bizzat kendilerinin de hayatlarında zulüm ve haksızlıktan kaçınmaları ve ahlaki meziyetlerle donanmaları istenmiştir. Mekke dönemine bakınca, zor şartları yaşamış, çetin zorluklara göğüs gererek imtihanı başarmış insanlar olmadan Medine'nin inşa edilemeyeceğidir.²⁸¹

Mekki ayetler imanî ve ahlaki konulara toplumsal konulardan daha fazla ağırlık verir. Özellikle ilk inen ayetlerde havf, haşyet, takva gibi kavramların daha çok yer bulduğu göze çarpar.²⁸²

²⁷⁸ Watt, Montgomery, *Hiz. Muhammed (sav) Mekke'de* (Çev: M. Rami Ayas, Azmi Yüksel), AÜİFY, Ankara, 1986, s. 89; Yıldırım, Suat, *Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşr. İstanbul, 1983, s. 124

²⁷⁹ Yavuz, Adil, *Hadislerde Mekkilik ve Medenilik*, Ebabil Yay. Ankara, 2007, s. 79

²⁸⁰ Yıldırım, *Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 50

²⁸¹ Yavuz, *Mekkilik ve Medenilik*, s. 44-45

²⁸² Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 478-479

İmanın hayata yansıyan, davranışa dönük boyutlarını teşkil eden dinin ilk temelleri Mekke’de atılmıştır. Bu temele dayanan sosyal, siyasi ve hukuki düzenlemeleri esas alan vahiyler ise Medine’de nazil olmuştur. İmani ve ahlaki düzlemdeki konuların toplumsal mevzulara kıyasla Mekki ayetlerde daha çok ön planda yer aldığı görülür. Bu anlamda ilk vahiylerde havf, haşyet ve ittika kavramları daha çok kullanılarak, imanın temel niteliği biçiminde daha sonra vaaz edilecek ümit ve korku arası bir inanç ikame edilmeye çalışılır.²⁸³

Kur’an’daki bilhassa havf kavramıyla ilgili ayetlerin nüzul seyri incelendiğinde, insan psikolojisinin dikkate alındığı görülmektedir. Biraz korku unsurundan hemen sonra biraz teselli verilerek korku ile ümit arası bir his dünyası takdim edilmektedir. Peygamberlerin dilinden korku hissedilirken, müminler korku ve sıkıntılarının biteceği vaadiyle ümitlendirilmektedir. Bu arada korku duygusunu taşıyanlar ve taşımayanlar tasvir edilerek tebliğde yol gösterilir.

Mekke döneminde ilk Müslümanların, ciddi sıkıntılarla karşılaşmış sınırdışı, birçok yönden ezilip horlandıkları bilinen bir gerçektir. İslami tebliğin ilk yılları, adeta Müslümanların gözyaşlarının eksik olmadığı bir süreçtir.²⁸⁴

Mekke döneminde, ilk ayetlerle birlikte, Hz. Peygamber (sav) tebliğ görevine başlamıştı. Kendisine inananlar olsa da, inanmayanlar ve daveti kabul etmeyenler daha çoktu. Böyle bir atmosferde, Hz. Peygamberi teselli mahiyetinde de olan havf kavramıyla ilgili ilk ayet, bir durum tespiti yaparak, ahiret endişesi taşımadan yaşayanların olduğunu duyurmuştur.²⁸⁵ Bu durum, onların tavırlarıyla alakalı olduğu ve daveti kabul etmemelerinin nedeni olarak ortaya konulmuştur.²⁸⁶ Yani, onların ahiret endişesi taşımamaları davranışlarını etkiliyor veya böyle davrandıklarından dolayı ahiret endişesine sahip olamıyorlardı.

Mekke’nin durumuyla ilgili bir tespit yapıldıktan sonra içinde buldukları vaziyetin daha iyi kavratılması amacıyla kıyaslama yoluyla bir örnek verilmektedir. Kureyşin korkudan emin kılındığı, bunun için Rablerine kulluk etmeleri gerektiği bildirilir.²⁸⁷ Başkaları korkarken onların güvenli bir konumda oldukları hatırlatılır. Bu nimetin Allah’a kulluğu gerektirdiği bildirilerek korku duygusuyla bir toplum ve oradaki insanların iç hâli tasvir edilmektedir.

Mekkeliler için nankörlük ne kadar olumsuz bir anlam arz ediyorsa, güvenlik de o kadar müsbet bir anlam taşımaktadır. Zira günümüz insanı için de her şeyden önemli

²⁸³ Alptekin, *İman Kavramının Semantik Analizi*, s. 37

²⁸⁴ Yavuz, *Mekkilik ve Medenilik*, s. 38

²⁸⁵ Müddessir; 74/53

²⁸⁶ ed-Derveze, M. İzzet, *et-Tefsîrü'l Hadîs Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri* (Çev: Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, Ekrem Demir, Ali Arslan, Muharrem Önder, Vahdettin İnce, Mustafa Altinkaya, Mehmet Baydaş, Ramazan Yıldırım), Ekin Yay. İstanbul, 1997, I, 113

²⁸⁷ Kureyş; 106/4

olan mal ve can güvenliği, o günün asayişsiz başıboş çöl yaşamında en önem verilen şeydi.²⁸⁸

Burada bir tür kınama ve kötüleme bulunmaktadır. Yani bu takındığınız olumsuz tavır yerine, sizin üzerinize düşen, Allah'ın nimetine şükredip O'nun davetine icabet etmede öncü insanlar olmanızdır.²⁸⁹

İlk zamanlarda Kureyş, kabul etmemekle beraber Hz. Peygamber'e tümüyle tavır almamışlardı. Nebi (sav), putlar aleyhinde konuşmaya başlayınca karşı çıkıp, düşmanca davranmaya ve onu engellemeye çalıştılar.²⁹⁰

Muhatapların durumları iyice kendilerine anlatıldıktan sonra, Kur'an, suç ve isyanları sebebiyle bir halkın kötü bir azaba uğradığı ve onların başına gelen bu akıbetten Allah'ın hiç endişe etmediğini anlatır.²⁹¹ Bu uyarıları dikkate almayanların başlarına daha önce azaplar geldiği ve kendilerinin de bu ikazlara kulak vermeleri gerektiği söylenir.

Korkutma durumlarının pekiştirilmesi için, Peygamberler ve kavimleri, onların korkuları ve korkutmaları Kur'an'da sıklıkla havf kavramıyla ifade edilir. Burada istisnalar olsa da peygamberlerin yaşadıkları dönemlerin kronolojisi de dikkate alınmıştır. Hz. Nuh'un korkusu,²⁹² uyarı ve korkunun şiddetini artırır. Ahkaf suresinin bir ayetinde ise, Hz. Hud'un kavmini uarması ve başlarına gelecek kötü bir günün azabından korkutması yer alır.²⁹³ Daha sonra Hz. Lut'un kavmininin helakı anlatılarak, Allah'ın azabından korkanlara ibret olması için orada bir alamet bırakıldığı belirtilmektedir.²⁹⁴ Ayrıca Hz. İbrahim'in babasıyla ilgili endişesi²⁹⁵ ve kavmiyle tartışmasını anlatan bölümlerde de havf kavramı korku duygusunu anlatır.²⁹⁶ Mekke döneminde inmiş olan Taha suresinde Hz. Musa'nın korkularından bahseder.²⁹⁷ Kasas suresinde de Hz. Musa ile ilgili korkulara devam edilmektedir.²⁹⁸

Peygamberlerin korkuları ve kavimlerini korkutmaları anlatılırken, Hz. Peygamber (sav) zamanından da örnekler verilmektedir. İsra suresinde havf kavramıyla ilgili önce, inanmayanlar uyarılıp ardından onlara meydan okunur. Onların Allah'a ortak koştukları meleklerin de Allah'ın rahmetini arayan ve azabından korkanlar olduğu bildirilmekte ve mucizelerin korkutmak için gönderildiği açıklanmaktadır.²⁹⁹

Uyarıların özellikle kıyamet günü korkusu taşıyanlara yapılması gerektiği buyrulur ve tebliğde yol gösterilir.³⁰⁰ Havf kavramının geçtiği buraya kadar ki ayetlerde,

²⁸⁸ İzutsu, *Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 122

²⁸⁹ ed-Derveze, *et-Tefsîrü'l Hadîs*, I, 291

²⁹⁰ Yavuz, *Mekkilik ve Medenilik*, s. 58

²⁹¹ Şems; 91/15

²⁹² Araf; 7/59

²⁹³ Ahkaf; 46/21

²⁹⁴ Zariyat; 51/37

²⁹⁵ Meryem; 19/45

²⁹⁶ Enam; 6/80-81

²⁹⁷ Taha; 20/21,45,46,67,68,77,112

²⁹⁸ Kasas; 28/7,18,21,25,31,33,34

²⁹⁹ İsra; 17/57,59-60

³⁰⁰ Kaf; 50/45

uyaruların ve korkutmaların önce herkese yapılması gerektiği, ancak son ayette, tebliğin özellikle ahiret endişesi taşıyanlara yapılmasının hikmeti çok iyi ifade edilmektedir. Hz. Peygamber (sav) ve tüm müminler için de geçerli olan tebliğde yöntemle ilgili olarak, uyarı ve korkutmalardan istifade edecek olanların bu korku duygusuna sahip oldukları olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir yerde ise, kıyamet gününün anlatılması bu anlatılanlardan ibret alacak olanların yine ahiret endişesi taşıyanların olacağı yani korkutmalardan ve tebliğden ahiret endişesi duyanların faydalanacağı bildirilmektedir.³⁰¹

Hz. Peygamber'in tebliğini kabul edip ona uyan müminler için duanın korkarak ve ümit ederek yapılması gerektiği belirtilir.³⁰² Başka bir yerde, duanın biraz daha içten, yalvararak ve korkarak olması öğütlenmektedir.³⁰³ Secde suresinde duaya devam edilmesi gerektiği belirtilerek, teheccüd namazının önemine işaretle birlikte, gece ibadetinde korkarak, ümit ederek ve yalvararak dua edilmesi gerektiği söylenir.³⁰⁴ Diğer bir ayette insanın Allah'a dayanması gerektiği, başka şeylerle korkutmalarına aldırış etmemesi gerektiği anlatılır.³⁰⁵ Nahl suresindeki bir ayette ise, yapılması gerekenin Allah'tan korkup, emredilene yapmaya devam etmek olduğu buyrulur.³⁰⁶ Yani kulluğa devam ederek, korkuyla ümitsizliğe kapılmadan müminin çalışmaya ve kulluğa devam etmesi istenmektedir.

Bu korku duygusunu taşıyan müminlerin teselli edilmesi ve yapmaları gerekenlerle ilgili şunlar söylenir: Müminlere, sonunda korku ve endişelerinin geride kalacağı müjdelendir.³⁰⁷ Endişe edilmemesi gerektiği herkesin hakkını alacağı kimsenin haksızlığa uğramayacağı³⁰⁸ ve mümin olarak güzel işler yapanların ne zulümden, ne de haklarının çiğnenmesinden korkmadıkları anlatılır.³⁰⁹ Rabbinin huzuruna çıkmaktan korkan mümine iki cennet vaat edilir.³¹⁰ Peygamberlerin sadece uyarıcı ve müjdeciler olduğu, iman edenlerin ve kendini düzeltenlerin korkmayacakları ve üzülmecekleri bildirilerek teselli edilir.³¹¹

Mekke döneminde, ahiret düşüncesi ve hesap endişesi mefhumu, inanan kesimin önüne hedef olarak konur. Ahiret inancıyla alakalı ittika, haşyet ve havf kelimeleri zikredilir.³¹²

İlk dönemlerde korkan ve sabreden müminlere destek olarak zaman ilerledikçe müjde ifade eden ayetlerde artış görülmektedir. Teselli mahiyetinde, ümit veren ve sevindiren ayetler gelir. Dünya hayatında sözlerinde duran, adağını yerine getiren ve

³⁰¹ Hud;11/103

³⁰² Araf;7/56

³⁰³ Araf; 7/205

³⁰⁴ Secde; 32/16

³⁰⁵ Zümer; 39/36

³⁰⁶ Nahl; 16/50

³⁰⁷ Araf; 7/35, 49

³⁰⁸ Cin;72/13

³⁰⁹ Taha; 20/112

³¹⁰ Rahman; 55/46

³¹¹ Enam; 6/48

³¹² Alptekin, *İman Kavramının Semantik Analizi*, s. 45

kıyametten korkan,³¹³ hem de asık suratlı o kıyamet gününde Allah'ın gazabından korkan³¹⁴ kullar övülür. Rab olarak Allah'ı kabul edip, doğru yolda yürüyenlerin üzülmelerine ve endişe etmelerine gerek olmadığı, cenneti düşünerek sevinmeleri istenir.³¹⁵ Takva sahiplerinin korkularının ve üzüntülerinin geride kalacağı,³¹⁶ Allah'ı Rab kabul edip, dürüst hareket edenlerin korkmayacakları ve üzülmecekleri bildirilir.³¹⁷ Bu arada korkunun tamamen emniyete çevrilmeden, yapılması gereken önemli bir ibadet söylenir. Allah korkusunu artıran ve imanı sağlamlaştıran unsurlardan birine yani infak konusuna da değinilmiştir.³¹⁸

İbrahim suresinde bir teselli, bir müjde ve bu müjdenin kimler için neye bağlı olduğu belirtilmektedir.³¹⁹ Peygamber ve müminleri kuvvetli bir şekilde tatmin etmekte ve onları müjdelemektedir. Nitekim bunun mucizesi, Medineye hicretten sonra gerçekleşmiştir. Allah Teala, inanmayanların ileri gelenlerini helak etmiş ve peygamberle müminleri yeryüzünde yerleştirmiş, onları şefkat ve merhametiyle kuşatmıştır.³²⁰ Bu ayetler korku ve ümit duygularının da bir imtihan unsuru olarak insana verildiğini anlatır.

Ailevi endişeler olarak da niteleyebileceğimiz bazı korkular da Kur'an'da yer almaktadır. Günah işlemenin ardından gelecek azab korkusu da Kur'an'da rastlanılan korku türlerindedir.³²¹ Peygamberler ve diğer insanlar bazen sıradan korkular da hissederler. Normal bir korku olarak da söyleyebileceğimiz bu tür korkularla ilgili Hz. Davud ve Hz. İbrahim'in misafirleriyle ilgili korkularını ifade edebiliriz.³²²

Allah'ın varlığının delillerinden olarak şimşeğin gösterilmesiyle insan korku ve ümit duygularını hisseder.³²³ Şimşeğin ardından yağmurun geleceği insanı nasıl ümitlendirirse, korkunun ardından da bir ümit ve rahmet geleceği umulur. Korku ve ümit duyguları ibret alınması gereken önemli unsurlardandır.³²⁴ İnsanlarda bulunan bu duyguların bir imtihan unsuru olarak var oldukları ve bunlar üzerinde düşünülmesi gerektiği anlaşılır. Gök gürlmesi övgü ile melekler de korkarak Allah'ı tesbih ederler.³²⁵

İnsanların dış görünüşleri ve düşünceleri farklı olabilir ancak en çok benzedikleri yönleri duygularıdır. İnsan psikolojisiyle ilgili değerlendirmeler yaparken onun her anını ve özellikle duygu yönünü iyi değerlendirmek gerekir.

Kur'an insanlar için gönderilen ve onu en güzel şekilde anlatan bir kitaptır. Kur'an ayetleri, konular birbirinden farklı olsa da genellikle kalbe hitap eder. Kur'an bütün insanlarda ortak olan insanın his dünyasını dikkate alır. İnsanın her halini en iyi

³¹³ İnsan; 76/7

³¹⁴ İnsan; 76/10

³¹⁵ Fussilet; 41/30

³¹⁶ Zuhruf; 43/68

³¹⁷ Ahkaf; 46/13

³¹⁸ Secde; 32/16

³¹⁹ İbrahim; 14/13-14

³²⁰ ed-Derveze, *et-Tefsîrü'l Hadîs*, IV, 93

³²¹ Enam; 6/15; Zümer; 39/13

³²² Zariyat; 51/28; Sad; 38/22

³²³ Rad; 13/12

³²⁴ Rum; 30/24

³²⁵ Rad; 13/13

tanıyan onu yaratan Yüce Allah (cc) olduğuna göre, Kur'an'da anlatılan bütün duygular incelenmeye değerdir.

Özellikle havf kavramıyla ilgili ayetlerin nüzul seyrine baktığımızda Kur'an'ın, insanı, duygularıyla birlikte tedrici bir şekilde eğittiğini görmekteyiz. Mekke ve Medine döneminin ekseriyetinde korku ve ümidi ifade eden ayetler birbirini takip etmektedir. Havf kavramının geçtiği ayetlerin bazen korkuyu bazen de ümit ve teselli anlattığını söyleyebiliriz. Peygamberler, ahiret ve kıyamet günü korkularıyla müminlerde ahiret endişesini hep taze tutmaya çalışırlar. Bununla birlikte korku ve hüzünden emin olmayı anlatan ayetlerle müminler teselli edilip müjdelenir.

B. MEDİNE DÖNEMİNDE HAVF KAVRAMI İLE İLGİLİ AYETLERİN NÜZÜLÜ

Mekki ayetlerin ağırlıklı olarak imanî ve ahlakî hususları kapsamına karşılık, Medeni ayetlerin toplumsal ilişkileri esas aldığı genel bir kural olarak benimsenmiş gözükmektedir. Toplumsal hususlarla ilgili olarak Medine'de incek olan emir-yasak ve tavsiyelerin temeli Mekki ayetlerde atılmıştır.³²⁶

Medine döneminde İslam güçlenmiş, Müslümanların sayısı önemli ölçüde artmış ve karar mercileri ve mekanizmaları oluşturulmuş, tam bir ümmet haline gelmiştir. Ümmetin bireyleri ile ilgili işleri düzenleyen kanunlara ihtiyaç duyulup, ferdi ve ictimai hayat tanzim edilmiştir.³²⁷

Medine dönemindeki havf kavramıyla ilgili ayetlere baktığımızda, hicretle birlikte Müslümanlar bazı sıkıntılardan kurtuldular. Ancak orada da hayat devam etmekte ve dinin tekâmül süreci bitmemişti. Korku ile ilgili ayetler devam etse de ümitli olmayı anlatan ve teselli veren ayetlerde de artış olduğu görülür. Bununla birlikte bu dönemde ayetler artık uyarılarını ve müjdelerini daha belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır.

Hız. Âdem'in cennetten dünyaya inmesinin anlatılmasından sonra Peygamber'e uyanların korku ve üzüntülerinin biteceği teselli ve müjdesiyle Müslümanlar rahatlatılır. İnkâr edenlerin ise ebedi bir cezaya doğru gittikleri belirtilir.³²⁸ Başka bir ayette, Allah'a ve ahirete gerçekten iman edip salih ameller yapanların Rableri katında mükâfatları olduğu ve onların korku ve üzüntü duymayacakları bildirilir.³²⁹ Daha sonra gelen korkuyla ilgili olan ayetlerde ise yaptıkları işleri sadece Allah rızası için yapanların mükâfat kazanacakları, onların korku ve üzüntü çekmeyecekleri bildirilerek³³⁰ yapılan işte ihlâsın önemli olduğu vurgulanır.

Müslümanların içinde bulunduğu nimetlerin zikredildiği ve bunlar için şükredilmesi gerektiğinin anlatıldığı ayette, daha önceki dönemde yani Mekke'de iken

³²⁶ Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 478

³²⁷ Yavuz, *Mekkilik ve Medenilik*, s. 163

³²⁸ Bakara; 2/38

³²⁹ Bakara; 2/62

³³⁰ Bakara; 2/112

sayılarının az ve güçsüz oldukları hatta insanların onları yakalayıp zarar vermelerinden çok korktukları onlara hatırlatılır.³³¹ Bunların Müslümanlar için imtihan unsuru olduğu anlaşılmaktadır. O zaman korkuları ve sabretmeleri vardı. Şimdi ise çok daha iyi durumdalar. Bu nimetlerinin ellerinden gitmemesi için yine korkmaları ve şükretmeleri gerekmektedir.

İmtihan unsuru olarak korku duygusunun devam ettiğini gösteren bir ayette ise Allah'ın korku, açlık ve malların eksilmesiyle insanı deneyeceğini, ancak sabredenlerin müjdelenmesiyle,³³² Müslümanlar yine teselli edilir. Bu dönemde teselli ve müjde unsuru artık neredeyse her ayette geçer. İmtihan unsurunun ağır bastığı başka bir yerde, şeytan korku duygusunu kullanarak insanları aldatmak ister. Allah Teâla müminlerin sadece Allah'tan korkmalarını³³³ ve Allah'a güvenmelerini istemektedir. Medine döneminin sonlarına doğru dahi imtihan devam etmektedir. İnsanın manevi olarak belki de en zayıf anı kendisini en rahat hissettiği andır. Öyle ki Müslümanların birçok yönden iyi durumda oldukları böyle bir dönemde onlar çok zor imtihanlara tabi tutuluyorlar. Allah'tan hakkıyla korkanların ortaya çıkması için.³³⁴

Müşriklerin durumunun anlatıldığı bir ayette ise şeytanın onların yaptıklarını güzel gösterip savaşa kışkırttığını ardından da kendisinin geri dönüp kaçtığını ve Allah'ın azabından korktuğunu söylemesi anlatılır.³³⁵ Mekke'de daha çok zayıflık ve korkuyla imtihan varken Medine'de ise nüfuzun verdiği gurur ve rahatlıkla, ümidin gevşemeye dönüşme durumu ile imtihan edilir. Medine döneminde bazı konularda rahatlama olsa da şeytan fitne ve fesadı yaymaya devam eder. Müslümanların imtihanı da devam etmektedir. İnsan duyguları olan bir varlıktır. Korku ve emniyet duygusu da insan için çok önemlidir. Müslümanlara korku veya emniyete dair bir haber geldiği zaman bunu araştırmadan ve sormadan hemen etrafa yaymaları sakıncalar doğurabilir.³³⁶ Eğer Allah'ın rahmeti ve lütfu olmasaydı, insanların çoğu şeytana uyardı. Münafıkların Yahudileri savaşa teşvik etmeleri şeytanın kandırması gibidir. Önce kandırır sonra da ben Allah'tan korkarım der ve geri çekilir.³³⁷

Ahzab savaşı sırasındaki insanların durumunun anlatıldığı bir ayette bazılarının cimri ve kıskanç davrandıkları hatta savaşa bile isteksiz geldikleri ve düşmanı görünce çok korktukları anlatılır. Korkuları geçince de yine Allah yolunda harcamaktan geri durdukları ve bunların aslında iman etmedikleri anlatılır.³³⁸ Bu ayette de görüyoruz ki Allah yolunda infak etmenin ne kadar önemli olduğu ve bunu yapmayanların düşmandan korkmaya başladıkları anlaşılır. Korkuları geçince onlar yine infaktan uzak dururlar. Allah yolunda infak etmek, bu imtihan dünyasında dengeyi sağlayan çok mühim bir unsur olarak dikkat çekmektedir. Buradan aynı zamanda imanla korku arasında önemli bir bağlantı olduğu ortaya çıkmaktadır.

³³¹ Enfal; 8/26

³³² Bakara; 2/155

³³³ Âli İmran; 3/175

³³⁴ Maide; 5/94

³³⁵ Enfal; 8/48

³³⁶ Nisa; 4/83

³³⁷ Haşr; 59/16

³³⁸ Ahzab;33/19

Başka bir ayette ise Allah'ın mescitlerinde Allah'ın adının anılmasını engelleyenler artık kendilerine çeki düzen versinler. Müslümanlar artık Mekke'deki gibi değil hatta mescitlere korka korka gelsinler.³³⁹ Medine dönemi Müslümanların nüfuz bakımından güçlendiği bir dönem olarak görülür.

Kıskançlık duygusunun sebep olduğu kötü sonuçlar zikredilir. Allah'tan ve cezasından korkanların başkalarına zarar vermeyeceği anlatılır.³⁴⁰

Allah ve Rasülünün haksızlık yapacağından endişe duyanların, kendilerinin zalim kimseler olduğu anlatılır.³⁴¹

Medine döneminde Müslümanlar nüfuz sahibi olurken bir taraftan da savaşlar da önemli kayıplar yani şehitler veriliyordu. Bunlar Müslümanlar üzerinde derin tesirler bırakıyordu. Bu durumu anlatan ve Müslümanları teselli eden bir ayette şehitler için üzölmeye gerek olmadığı hatta onların sevinç içerisinde oldukları ve arkalarından gelecek şehitlerin gelmesini bekledikleri, onların hiçbir korku ve üzüntü duymayacakları³⁴² bildirilerek Müslümanların düşen moralleri tekrar müjdeli bir teselliyle yüksek tutulmaya çalışılır.

Müminlerden övgüyle söz edildiği bir ayette Allah'ı zikreden, namazı hakkıyla kılan, zekatı veren ve kıyamet gününden korkanlar olarak tarif edilir.³⁴³ Mallarını Allah yolunda harcayıp bunu gururu incitmeden yapanlar zikredilir.³⁴⁴ Gece ve gündüz, gizli ve açık Allah yolunda hayır yapanlar,³⁴⁵ iman edip, iyi işler yapanların, namazı hakkıyla kılip zekat verenlerin³⁴⁶ mükafatlarının Allah katında olduğu, onların korku ve üzüntü duymayacakları bildirilir. Bu ayetlerde infak etmenin ne kadar önemli olduğu, korku ve üzüntüden emin olmada çok mühim bir rol oynadığı ortaya çıkar. İman edip salih amel işleyenlere Allah Teala vaat ediyor. Onları korkulardan emin kılacağına dair³⁴⁷ Allah'a ve ahirete iman edip iyi işler yapanların korku ve üzüntü duymayacakları buyrulur.³⁴⁸

Hicretin birinci yılında nikah ve aileyle ilgili düzenlemeler görülür. İslam, cahiliye dönemi evlenme şekillerinden bugün bildiğimiz evlenme şeklini meşru kabul edip, diğerlerini yasaklamıştır. Aile müessesesinin kuruluş ve islahı, eş sayısının sınırlandırılması, karşılıklı hakların tespiti ve anlaşmazlıkların çözümü gibi hükümler bu dönemde teşri edilmiştir.³⁴⁹

Müslümanlar Medine döneminde artık yerleşik bir düzene geçmişlerdi. Mekke döneminde biraz diken üstündeydiler. Burada ailevi endişeler, günlük hayatla ilgili korkular da görölmeye başlandı. Medine döneminde ailevi endişeleri daha çok görüyoruz. Aynı zamanda havf kavramı burada bilmek olarak da anlaşılmıştır.

³³⁹ Bakara; 2/114

³⁴⁰ Maide; 5/28

³⁴¹ Nur; 24/50

³⁴² Âli İmran; 3/170

³⁴³ Nur; 24/37

³⁴⁴ Bakara; 2/262

³⁴⁵ Bakara; 2/274

³⁴⁶ Bakara; 2/277

³⁴⁷ Nur; 24/55

³⁴⁸ Maide; 5/69

³⁴⁹ Yavuz, *Mekkilik ve Medenilik*, s. 164

İlk olarak evlenme ve evliliğin getirdiği sorumlulukların vurgusu yapılır ve adaletin sağlanmasının çok önemli olduğu buyrulur.³⁵⁰ Kendi çocuklarının endişesini duyanların başkalarının çocukları için de endişe duymaları ve haksızlık yapmaktan korkup Allah'ın cezalandırmasından sakınmaları istenir.³⁵¹ Yani ameli bir uyarıyla vicdanlara seslenilir. Eşlerin birbirleri üzerinde hakları olduğu ve yükümlülüklerinin farklı olduğu bildirilir. Rahatsızlık veren eşe karşı nasıl bir tavır içinde olunması gerektiği belirtilir.³⁵² Birbirlerinden ayrılacaklarından korkulan eşlere yardım konusunda yol gösterilir.³⁵³ Havf kavramının geçtiği başka bir ayette, kadının kocasının kötü muamelesinden endişe duyması halinde barışmak için fedakarlık gösterebileceği söylenir.³⁵⁴ Eşler arasında boşanma durumuyla ilgili olan bir ayette ailevi bir mesele çözüme kavuşturulur.³⁵⁵

Evlenme ve boşanma konuları her dönemde olan şeylerdir. Ama bunların İslami esaslara dayanan belli hukuki prensipler altında tespiti Medine döneminde düzenlenmişti.³⁵⁶

Bakara suresinde vasiyetle ilgili bir ayette vasiyet edenin hataya düşeceği korkusuyla arayı bulmaya çalışan kimsenin vebali olmadığı ve Allah'ın çok affedici, merhameti ve ihsanı bol olduğu buyrularak teselli edilir.³⁵⁷ Bir kimsenin son anına kadar onu takip eden ve onun son anındaki işlerini ve yapması gerekenleri de düzenleyen Allah Teala vasiyet konusuyla ilgili de çok önemli uyarılar da bulunuyor.³⁵⁸

İbadetlerin yerine getirilmesiyle ilgili bir kolaylık gösterilir. Korku halindeyken yaya veya binek üzerinde namaz kılınabileceği ruhsatı verilir.³⁵⁹ Medine döneminde korku unsuru ümide veya hayatın her alanında bazı konularda iyileştirme ya da kolaylaştırmalara doğru gitmektedir. Namazla ilgili bu ruhsat verilerek dinin kolaylaştırıcı yönü ortaya konur.

Fetih suresinde Allah Teala elçisinin rüyasını doğru çıkaracak ve Müslümanların korkmadan, emniyetli bir şekilde Kabeyi ziyaret edebilecekleri bildirilerek³⁶⁰ bir müjde verilir. Müminlere hitap eden bir ayette ise, Allah'ın dininden dönen bir topluluğun yerine başkalarını getirebileceği bildirilerek Müslümanlara gözdağı verilir. Onların rehavete kapılmamaları gerekir. Yapmaları gerekenler anlatılır. Allah'ın ihsanının bol olduğu ve her şeyi bildiği zikredilir.

Medine döneminin sonlarına doğru gelen Tevbe suresinin bir ayetinde ise, müminlerin artık müşriklerle aralarına mesafe koymaları ve müşrikleri Mescidi Harama

³⁵⁰ Nisa; 4/3

³⁵¹ Nisa; 4/9

³⁵² Nisa; 4/34

³⁵³ Nisa; 4/35

³⁵⁴ Nisa; 4/128

³⁵⁵ Bakara; 2/229

³⁵⁶ Yavuz, *Mekkilik ve Medenilik*, s. 188

³⁵⁷ Bakara; 2/182

³⁵⁸ Maide; 5/108

³⁵⁹ Bakara; 2/239

³⁶⁰ Fetih; 48/27

yaklaştırmamaları emredilirken müminlerden yoksulluk endişesi taşımamaları istenir. Her şeyin Allah'ın elinde olduğu bildirilir.³⁶¹

Kur'an, insandaki gizli duygulara da hitap eder. Bu hitap ancak bu gizlilikleri bilen tarafından yapılabilir. Müşriklerin Kabe'yi tavaf etmeleri yasaklanırken, Müslümanların kalbinde, ekonomik duygular harekete geçer. Yani iktisadi duygular ve rızık darlığı endişesi taşıyanlar için Allah'ın emirleri konusunda tereddüte düşmelerine gerek olmadığı anlatılır.³⁶² İnsanın iç âlemini en iyi tahlil eden Kur'an, duyguların ölçülü bir şekilde kalmasını ister.

II-HAVF KAVRAMININ KUR'AN'DAKİ KULLANIM ALANI

Kur'an-ı Kerim'de havf kökünden gelen veya aynı anlamlara gelen diğer mastarlardan türeyen fiil ve isimler 114 ayette ve 124 yerde geçmektedir. Havf kavramının geçtiği ayetlere baktığımızda 87 yerde fiil olarak, 37 yerde isim ve mastar olarak geçer. Fiil olarak geçen yerlerde en çok mazi mütekellim şekli yani "korkarım" olarak 23 ve mastar şekli havf olarak 21 yerde bulunmaktadır. Bununla beraber 42 farklı surede, en çok Bakara suresinde olmak üzere 12 defa, daha sonra Nisa ve Kasas surelerinde 8'er yerde, ayrıca Taha suresinde de 7 defa geçmektedir.³⁶³

Havf kavramının Kur'an'daki kullanım alanına baktığımız zaman 2 bölümde değerlendirilir. Birincisi dünyevi korku ve kaygılar, ikincisi ise uhrevi korku ve kaygılardır.

A. DÜNYEVÎ KORKU VE KAYGILAR

Her insan gibi elbette mü'minlerin de dünya hayatları ile ilgili bir takım korkuları olacaktır. Havfın dünyevi korku ve kaygılarla ilgili olarak kullanıldığı ayetlerin önemli bir kısmında da herhangi bir dini konuyla ilişkisinin kurulduğu görülür.

Korku ve ümidi barındıran şimşeğin, miraçta Hz. Peygamber'e gösterilen şeylerin insanlar için ibret ve imtihan olması bunu gösterir. Açlık, mal ve can kaybı gibi musibetlerin Allah'ın insanları imtihan etmek üzere bu dünyada onları maruz bıraktığı sıkıntılar arasında zikredilmiştir. İlk zayıf dönemlerinde sahabenin insanların kendilerini kapıvermesinden korkusu da imtihan amaçlıdır. Başka bir yerde, şeytan müminlerin kalplerine korku salmaya, bir takım dünyevî kaygılarla korkutmaya çalışır. Oysa o ancak kendi velilerini korkutabilir. Allah ise, ondan ve velilerinden değil, Kendi'nden korkulmasını emreder. Allah Teala müminlerden korku ve ümit duygularıyla birlikte dua etmelerini ister.

Hz. Musa gibi yakalanıp öldürülmekten havf, Hz. Yakub'un Hz. Yusuf'un başına bir şey gelmesinden korkması gibi korkular normal korkulardır. Bu tür korkular mü'minleri hiçbir zaman görevlerini yapmaktan ve Allah'ın yolunca gidip O'na

³⁶¹ Tevbe; 9/28

³⁶² Şa'râvî, Muhammed Mütevellî, *Kur'an Mucizesi* (Çev: M. Sait Şimşek), Esra Yay. Konya, 1993, s. 71

³⁶³ Abdalbaki, *Mucemu'l-Müfehres*, s. 302-305

güvenmekten alıkoymaz. Onların asıl korkusu Allah'tandır ve Allah'ın dini konusundadır; bu korku içinde yaşadıklarında Allah korkularını emniyete çevirir.

İnsanların dünya hayatındaki ailevi ve yakınlarıyla ilgili korkuları da dini bir hassasiyete yöneliktir. Onlar Allah'ın hadlerini ikame edememekten havf ederler, adalet yapamamaktan havf ederler, küfredenlerin kendilerini fitneye düşürmelerinden havf ederler, kendilerinden sonra gelenlerin Allah'ın yolunda gerektiği gibi yürüyemeyeceklerinden, yerlerine geçeceklerin İslam'a bağlı kalamayacaklarından havf ederler.³⁶⁴

Dünyevi korku ve kaygılar başlığı altında, imtihan bağlamında bazı korkular, havfin dua ile birlikte kullanıldığı yerler, ailevi endişeler ve peygamberlerin normal korkuları incelenecektir.

1. İmtihan Olarak Korku:

Kur'an, insanı ilgilendiren her konu ile ilgilenmiştir. İnsanın içini dışını, dünya ve ahiret mutluluğunu bir bütün halinde ele almıştır. İnsanın hem maddi yönünü hem de ruhi yönünü incelemiştir. Kur'an insanın duygularını dikkate almış, yer yer onu hatırlatmış ve onun üzerinde durmuştur. Allah Teala insanın doğumundan ölümüne hatta sonrasına kadar bütün işlerinden haberdar olduğu gibi onun iç âleminden de haberdardır. İnsanın bütün duygularına hâkimdir. İnsanın her an ne düşündüğünü bildiği gibi ne hissettiğini de bilir.

İnsan korku ve ümit duygularıyla imtihan edilir. Yoksulluk, sayı bakımından azlık ve zayıflık da imtihan sebebidir. İnanmayanlar mucizelerle korkutulur. Bazen korku yavaş yavaş gelir ve bu korku daha şiddetli olur. İmanla korku arasında çok sıkı bir bağlantı vardır. Müminlerin korku ile imtihanı son ana kadar devam eder. Bu imtihanı kazananlar için ardından güvenli bir dönem gelir.

a) Korku ve Ümit Duygularıyla İmtihan:

İnsanların duyguları bütün insanlar arasında müşterektir. Kur'an'ın delilleri her insanın faydalanacağı gıdalar gibidir. Her devirde, insanların çoğu anlayış bakımından orta seviyededir. Kur'an bu umumi seviyeyi gözetmiştir. Bu sebeble Kur'an'ın delillerinde hissi tarafa ağırlık verilmiştir.³⁶⁵

Allah'ın varlığının ve kudretinin delillerinin sayıldığı bir bölümde önce insanın topraktan yaratılması, yani Allah'ın insanı yoktan var etmesi anlatılır. Daha sonra kendi nefislerinden eşler yaratılması ve aralarına sevgi ve merhamet duygularını koyması da insanın üzerinde düşünmesi gereken Allah'ın ayetlerindedir. Bu ayetler bize insanın hem yaratılışının hem de insana verilen duygular açısından his dünyasının da ivedilikle incelenmesi gerektiğini gösterir. Allah'ın ayetlerinden biride insana hem korku ve hem de umut için şimşegin gösterilmesidir:

³⁶⁴ Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, s. 507

³⁶⁵ Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, s. 286

وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيُحْيِي بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

*O'nun delillerinden biri de: Gâh korku, gâh ümit vermek için size şimşegi göstermesi, gökten bir su indirip ölmüş toprağa onun sayesinde hayat vermesidir. Elbette bunda aklını çalıştıran kimseler için ibretler vardır.*³⁶⁶

Korku ve umut herkeste olur. Gök gürültüsü ve şimşek her insana önce korku, ardından da umut verir. Bazen korku ve umut ayrı ayrı kişilerde görülür. Yağmurla işlerinin açılacağını uyanlar yağmuru beklerler. Açıkta çalışanlar ise, yağmurun yağmasına üzürlüler. Kimi yağmurun yağmasını isterken kimi de istemez. Kimine göre hayır olan, kimine göre şer görünür.

Yolcu veya misafir için bir korkudur. Çünkü ona eza ve meşakkat verir. Mukim için ise yağmuruyla bereketlendiği ve faydalandığı bir ümittir.³⁶⁷ Bazen ondan sonra meydana gelen taşkınlardan, yıldırımlardan korkulur bazen de parlıtısını ve arkasından gelen ihtiyaç duyulan yağmur ümit edilir.³⁶⁸

Elmalılı, bu ayetle ilgili, Allah'ın hem Celal hem de Cemal sıfatı olduğunu, bazen bir olayda iki zıt etkiyi birden yaratarak yani hem korkutup, hem de umutlandırdığını söyler.³⁶⁹ Dağlar da insanı hem çeker hem de ürkütür. Yüksek bir dağ insanda derin ve çelişkili duygular bırakır. Volkanlarıyla ovaları yan yanadır. Rahmet ve gazabı bir aradadır. İnsana hem sevinç hem de ürpeti verirler.³⁷⁰

Râzi ise şöyle izah eder: İnsanın farklı halleri vardır. Onun, kendisiyle tanındığı değişmez bir sesi ve onu başkasından ayıran değişmez bir rengi vardır. İnsan halleri hususunda değiştiği halde, renk ve ses değişmez. Gök ile yer de sabit olup değişmezler. Gök aynı olduğu halde bazen kendisinden yağmurların yağdığı ve korkunç şimşeklerin çıktığı görülür. Yer de böyledir. Şimşegin ve gök gürültüsünün yağmurdan önce olmasında da bazı faydalar vardır. Zira şimşek çıktığında tedbir almayanlar korkar ve hazırlık yaparlar.³⁷¹

Kur'an insanın dikkatini tabiatın üzerine çeker. Bütün kainat, Allah'ı anlatan bir kitap gibidir. Her şey O'na işaret eder. Kur'an'ın anlattığına göre bizim tabiat olayı dediğimiz gökgürültüsü, şimşek, yağmur ve rüzgar gibi olaylar basit birer tabiat olayı olarak düşünülmemelidir.³⁷²

³⁶⁶ Rum; 30/24

³⁶⁷ et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camiü'l-Beyan An Tevili'l-Kur'an*, 1954, XIII, 123; es-Sabûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't Tefasir*, Darul Fikr, Beyrut, ts, II, 438

³⁶⁸ İbn Kesir, *Tefsirul Kur'an-il Azim*: Büyük Kur'an Tefsiri (Terc: Abdülvehhab Öztürk), Kahraman Yay. İstanbul, 2010, VII, 357; Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l Kur'an*, İnsan Yay. ts. IV, 298; Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts, II, 829

³⁶⁹ Elmalılı, *Hak Dîni*, VI, 468

³⁷⁰ Baydar, Ahmet, *Kur'an Açısından Korku ve Büyü*, Beyan Yay. İstanbul, 1999, s. 31

³⁷¹ er-Razî, Fahrüddin, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, Kahire, ts. XXV, 113

³⁷² Pak, *Kur'an'da Kulluk*, s. 110

Gökgürültüsü, Allah'ın büyüklüğünü ve karşı konulmaz gücünü göstermektedir. Bu da onun Allah'ı tesbih etmesi anlamına gelir. İnsanın içinde korku uyandıran bir fenomen olarak gökgürültüsünün, Allah'ın gücünün bir göstergesi olduğu, O'nun buyruğuna boyun eğdiği vurgulanır.³⁷³

Korku ve ümit duygularını taşıyan insan kalbi anlatılmaktadır. Allah'ın varlığının delilleri insanın iç âleminden örnek verilerek ortaya konulmuştur. Bu duygularla insan imtihan edilmektedir.

Bu bir taraftan ölümden sonraki hayata işaret eder; diğer taraftan da Allah'ın varlığını, yerleri ve gökleri iradesi altında bulduran bir tek ilahın var olduğunu ispatlar. Allah'ın varlığının delilleri duygular aracılığıyla insan aklına gösteriliyor. İnsan akli bu delillerle Allah'ın varlığını kabul ediyor ve duygularıyla O'na inanıyor.

Kur'an-ı Kerim kainat hadiselerini, insan kalbini varlıklar alemine bağlayarak bu varlıkların yaratıcısına ulaşmak için bir vasıta olarak kullanır. Korku ve ümit duygusu şimşekle birlikte insan ruhunda gezinen fitrî duygulardır. Şimşekle birlikte bir yıldırım endişesi kaplar insanı, şimşegın görülmesiyle, âleme hükmeden gücün hissedilmesini sağlayan bir korku kaplar insanı. Bundan sonra çoğu kere şimşekle birlikte gelen yağmur ümidi de ayrı bir istek verir insana.³⁷⁴

Şimşekle birlikte hissedilen korku ve ümit duygularını anlatan başka bir ayette ise şöyle buyrulur:

“ Şimşegın gösterilmesiyle insan korku ve ümit duygularını hisseder. Gök gürlemesi övgü ile melekler de korkarak Allah'ı tesbih ederler.”³⁷⁵

Şimşegın ardından yağmurun geleceği insanı nasıl ümitlendirirse, korkunun ardından da bir ümit ve rahmet geleceği umulur. İnsanlarda bulunan bu duyguların bir imtihan unsuru olarak var oldukları ve bunlar üzerinde düşünülmesi gerektiği anlaşılır.

b) Mucizeyle Korkutup İmtihan Etme:

Allah'ın kudretini vurgulayan alametler vardır. Bunlardan önemli bir kısmı Allah'ın birliğini vurgulayan ayetlerdir. Bir kısmı gök gürlemesi, güneş tutulması gibi alışılmamış şeyler, bazısı da Peygamberlerin mucizeleri gibi olağanüstü olaylardır.

Allah Teala, mucizeleri korkutup uyarmak için gönderir.³⁷⁶ Azaba çarptırmak veya helak etmek için değil. Dolayısıyla inanmayanların inadına istedikleri mucizelerin gönderilmemesi İlahi kudrete karşı bir engel bulunduğundan değil, mucizeleri

³⁷³ ed-Derveze, *et-Tefsîrü'l Hadîs*, IV, 373

³⁷⁴ Kutub, Seyyid, *Fîzilâl-il Kur'an*(Terc: M.Emin Saraç, İ.Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa), Hikmet Yay. İstanbul, ts. XI, 417-418

³⁷⁵ Rad; 13/12-13

³⁷⁶ İsra; 17/59

gördükleri halde yalanlayanların daha önce helak olan topluluklar gibi toplu bir şekilde cezalandırılmaları Allah'ın muradı olmadığından dolayıdır.³⁷⁷

Mucizeler, aniden gelen bir azabın inişinden önce bir mukaddime, haberci ve alamet gibidir. Allah'ın gönderdiği ve göndermediği ayetlerinden yani mucizelerden, Kur'an ayetleri ve diğerleri ancak ahiret azabıyla uyarmak ve korkutmak için gönderilir.³⁷⁸

Allah Teâlâ herkesin içini dışını, öncesini ve sonrasını çok iyi bilir. Bunun için istedikleri mucizeler gönderildiği takdirde öncekiler gibi bunların da yalanlayacaklarını çok iyi bilmektedir. Mucizelerle korkutarak insanların imtihan edildiğini şu ayet çok açık ifade etmektedir:

وَأَذِّنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ وَنُحَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا

*Unutma ki vaktiyle sana: "Rabbin insanları ilim ve kudretiyle kuşatmıştır" demiştik. Gerek miraçta sana gösterdiğimiz temaşayı, gerek Kur'an'da lânetlenen ve cehennem dibinde biten o zakkum ağacını, sırf insanları deneme vesilesi kıldık. Biz onları korkutuyoruz da bu, onların azgınlığını artırmaktan başka bir işe yaramıyor.*³⁷⁹

Bu ayetlerin nüzul sebebinde, Mekkeliler, Hz. Peygamber'den Safa tepesini altına çevirmesini, dağları kaldırarak ekilebilir alan haline getirmesini istediler. Nebi (sav), bunu Allah'tan isteyince, istersen yaparım, ancak evvelkiler gibi inkar etmeye devam ederlerse onlar gibi helak ederim buyurdu. Nebi (sav), bunu istemediğini söyleyince bu ayetler nazil olmuştur.³⁸⁰

Ayetler, yani mucizeler kulları korkutmak için gönderilir. Allah Teala, insanları dünya ve ahiret azabıyla korkutur. Onlar için dünyadaki korkutma Bedir günü savaş ve ölüm korkusu olmuştur. Mucizeler, insanlar için fitne unsuru olmuştur. Onlar ahiret azabıyla da korkutuldular. Ancak onlara tesir etmedi. Hatta alay konusu oldu. Bu korkutma onların taşkınlığını artırdı.³⁸¹

Zuhaylî şöyle açıklar: İsrâ gecesi ve zakkum ağacı insanlar için bir imtihan olmuştur. Yani ayetler ancak insanları dünya azabının geleceğinden korkutmak üzere gönderilir. Korkmayacak olurlarsa başlarına azap iner. Yüce Allah Kureyş kafirlerinin

³⁷⁷ Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, III, 120; İbn Kesir, *Tefsirul Kur'an-il Azim*, VI, 7; er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XX, 234; Elmalılı, *Hak Dîni*, V, 501; Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, II, 936; Kutub, *Fîzilâl-il Kur'an*, IX, 343

³⁷⁸ ez-Zemahşerî, Ebu Kasım Carullah Muhammed b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf*, Darul Kütübül İlmiyye, Beyrut, 1971, II, 648

³⁷⁹ İsrâ; 17/60

³⁸⁰ Yavuz, *Mekkilik ve Medenilik*, s. 95-96

³⁸¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 649; İbn Kesir, *Tefsirul Kur'an-il Azim*, VI, 9

azabını ertelemiştir. Çünkü aralarında iman edecek kimselerin çıkacağını ve mümin olarak dünyaya geleceğini bildiği kimseler vardı.³⁸²

İsra ve Miraç hadisesi gibi mucizeler Hz. Peygamber'in risaletinin kabul edilmesi için vasıta olarak gönderilmiş değildir. Allah Teala bu mucizeleri sadece insanları imtihan etmek için kullanmıştır. İsra hadisesi bazı Müslümanların imanını kuvvetlendirdiği gibi bazılarının da dinden çıkmasına sebep olmuştur. Yani bu hadiseler imtihan etmek ve iman derecelerini anlamak için gösterilmiştir³⁸³

c) Korku ve Açlıkla İmtihan:

Allah Teâlâ müminlerden sabır ve namazla yardım talep etmelerini ister. Müminlerin Sabır ve sebata alışmalarını istiyor. Çünkü nimetlerin kendilerine göre zorlukları vardır. Bu imtihanlarda sabrın önemi çok fazladır.

Âlimler sabrı iki kısma ayırırlar: Birisi, kötü şeyin elemine sabır ve katlanmak suretiyle güzel sonuçlarını beklemektir. Diğeri, peşin zevk ve tutkulara karşı direnerek kötü sonucundan korunmaktır.³⁸⁴ Müminlerden sabırlı olmaları istenir. Çünkü Peygambere uyup uymayanı seçmek ve o nimeti tamamlamak üzere aşağıdaki ayette geçen şeylerle insanlar imtihan edilmektedir:

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالتَّمَرَاتِ وَبَشِيرِ الصَّابِرِينَ

*Biz mutlaka sizi biraz korku ve açlıkla, yahut mala, cana veya ürünlere gelecek noksanlıkla deneriz. Sen sabredenleri müjdele!*³⁸⁵

Havf kelimesinin ilk dönem manalarından biri de arıcıların kovana girerken arı sokmasın diye giydikleri elbise olarak anlaşılmıştır. Ayrıca kötü bir şeyin başa gelmesi ya da sevilen bir şeyin elden kaçması endişesi olarak da görülür.

Bu ayette havf, ölüm korkusu anlamındadır.³⁸⁶ İbn Abbas, buradaki korkuyla ilgili savaştaki panik olduğunu söylemiştir.³⁸⁷ Dünya hayatında inanan kişinin karşılaşılabileceği en büyük sıkıntı öldürülmektir. Dünya hayatının konumu gereği karşılaşılan tüm olumsuzluklar imtihan vesilesidir. Karşılaştığı her şey, ölüm de dahil olmak üzere bu imtihanın bir parçasıdır.³⁸⁸

³⁸² ez-Zuhaylî, Vehbe, *Tefsirü'l Münir* (Terc: Hamdi Aslan, Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. İbrahim Kutlay, Nurettin Yıldız), Bilimevi Basın Yay. İstanbul, 2005, VIII, 99

³⁸³ Kutub, *Fizılâ-il Kur'an*, IX, 344; et-Taberî, *Camiü'l-Beyan*, XV, 110; er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XX, 236; Elmalılı, *Hak Dîni*, V, 503

³⁸⁴ Elmalılı, *Hak Dîni*, I, 532

³⁸⁵ Bakara; 2/155

³⁸⁶ ed-Dameğânî, *el-Vücuu ven-Nezair*, I, 307; İbn Manzur, *Lisan*, IX, 100

³⁸⁷ İbn Cevzî, Ebu'l Ferec Cemalüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zadü'l-Mesir Fi İlmi't Tefsir*, Mektebü'l İslam, Beyrut, 1987, I, 162

³⁸⁸ Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yay. İstanbul, 2012, I, 184

Bebek doğar doğmaz ağlamaya başlar. Sebebi enejî açlığıdır. Yeni ortamda yetersiz kalma ve yok olma korkusudur. Bu ayetlerde korku ile açlık duygularının bir arada kullanılması da dikkate değer bir durumdur.³⁸⁹

Başka bir ayette, “Allah ona açlık ve korku libasını tattırdı”³⁹⁰ Çünkü acıkanın ve korkanın üzerinde bunlar görünür. Bunun içindir ki açlık ve korku elbisesi denmiştir. Burada da “biraz korku ve açlıkla” denmiştir ki bunların az olduğunu göstermektedir. İnsana isabet eden belaların az olduğu bildirildi. Bu durum Allah’ın rahmetini onlara göstermek ve musibetleri hafifletmek için böyle olmuştur. Bu elem ve sıkıntıların her birinden biraz başa gelmesi bunların hepsinin gelmesine engel olur ve ahirette büyük nimetlere ulaştırır.

İmtihanın olmadan önce söylenmesi ise, kendilerini o musibetlere alıştırmak içindir. Musibet, insana can, mal veya ailesinde rahatsızlık verici her şeydir. Müminlerin inançları uğrunda ne kadar kararlı olduklarını ortaya çıkarmak için böyle olmuştur.³⁹¹ Bireylerin terbiye edilmesi için korku, açlık gibi imtihanlar gereklidir. Uğrunda eziyetlere katlanıldığı miktarda gönüllere iman yerleşir. Kolaylıklar içinde kabul edilen inançlar bir anda kaybedilebilir. Bu imtihanlar müminlerin seviyesini yükseltir. Bu tür sıkıntılar; gizlenmiş kuvvetleri, saklı enerjileri coşturup meydana çıkarır. Müminin imanı kuvvetlenir. Gerçek ölçü ve değer zorluklara karşı tahammüldür.³⁹² İmtihan güzel de olabilir, kötü de olabilir. Sabredenler bilininceye kadar imtihan devam etmektedir. Aynı zamanda kendilerinden sonrakilere bir alamet olsun diyedir.³⁹³

Şafii, buradaki havfı, Allah korkusu; açlığı, Ramazan orucu; mallardan noksanlığı, zekat ve sadaka; nefislerden eksilmeyi, hastalık; ürünlerin eksilmesini ise, çocukların ölümü olarak anlamıştır.³⁹⁴

İbn Cevzî, bu ayette kimlerin kastedildiğiyle ilgili dört görüş bulunduğunu söyler: Birincisinde, onların özellikle Peygamber (sav)’in ashabı olduğu, ikincisi, Mekke halkı olduğu, üçüncüsü, bunların âhir zamanda olacağı, dördüncüsü ise, ayetin geneli anlattığı görüşlerini söyler.³⁹⁵

³⁸⁹ Baydar, *Kur’an Açısından Korku ve Büyü*, s. 17

³⁹⁰ Nahl; 16/112

³⁹¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 205-206; er-Razî, *Mefâtihu’l-Gayb*, IV, 168; Elmalılı, *Hak Dîni*, I, 535; İbn Kesir, *Tefsirul Kur’an-il Azim*, I, 444; ez-Zuhaylî, *Tefsirü’l Münir*, I, 328-329; Ebussuud, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmâdi’l Hafî, *İrşâdi’l Akli’s Selîm İlâ Mezâye’l Kitâbi’l Kerîm*, Dâru’l Kütübî’l İlmiyye, Beyrut, 1999, I, 220; en-Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Tefsîru’n Neseîfî*, Dâru İbn Kesir, Beyrut, 2005, I, 144

³⁹² Kutub, *Fizılâl-il Kur’an*, I, 300-301

³⁹³ el-Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensarî, *el-Camiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, Daru İhyâi’t Tûrâs el-Azerî, Beyrut, 1966, II, 173; ez-Zuhaylî, *Tefsirü’l Münir*, I, 333

³⁹⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 205-206

³⁹⁵ İbn Cevzî, *Zadü’l-Mesir*, I, 162

Ayetin devamında şu ayeti de söyleyebiliriz: “*Sabırlılar o kimselerdir ki başlarına musîbet geldiğinde, “Biz Allah’a âidiz ve vakti geldiğinde elbette O’na döneceğiz” derler.*”³⁹⁶

Özellikle musîbet ve sıkıntı hallerinde “Biz Allah’a âidiz” diyerek mümin malını, canını, her şeyini Allah’a teslim etmekte, bütün kâinatın O’nun yaratıkları olduklarını, O’nun kendi mülkünde dilediği işi yapmasının yerinde olduğunu hatırlar. Kendisini o muazzam kuvvet kaynağına bağlayarak, kazandığı güçle musibetlerin üstesinden gelir.³⁹⁷

“*İşte Rab’leri tarafından bol mağfîret ve rahmete mazhar olanlar onlardır. Hidâyete erenler de ancak onlardır.*”³⁹⁸

Havf kavramının geçtiği bu ayette, korku ve açlık başta olmak üzere insanın başına gelen musibetlerle imtihan edildiğini görmekteyiz. İnsana verilen bu duyguların imtihan amaçlı olduğunu ve titizlikle incelenmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

d) Korkunun Yavaş Yavaş Gelmesiyle İmtihan:

Havf kavramının kullanımlarından birinde, korkar hale getirme veya korkutana karşı korunmasız kalma anlamının olduğunu söylemiştik. Bu değerlendirmelerle bağlantılı olarak, Nahl suresinde farklı bir korku durumu var. Korkunun yavaş yavaş gelmesi anlatılır:

أَوْ يَأْخُذْهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ

*Yahut da kendilerini korkuta korkuta, eksilte eksilte alıvermesinden emin mi oldular? Demek ki Rabbiniz çok şefkatli, çok merhametlidir.*³⁹⁹

Bu ayette geçen tehavvûf kelimesinin tefsirciler iki manaya geldiğini söyler. Birincisi korku, ihtiyatlı olmak, gelecek bir olayı beklemek, diğeri de (tenakkus) yani eksiltme, kusurlu gösterme anlamıdır. Ayrıca tehavvûf kelimesi teyakkuz (dikkat) şeklinde de anlaşılmıştır.⁴⁰⁰

Dilci tefsirciler, tehavvûf insanın korktuğunun açığa çıkmasıdır ve bu ayette tenakkus anlamında yani onları öyle kusurlu, eksik gösterdik ki, bunun bir sonucu olarak korkmaya başladılar, olarak açıklarlar. Ayrıca şöyle bir örnekle izah ederler: Bulutlu bir havadaki yürüyüşün uzaması ya da ölüm o kadar korkuttu ki sanki ağacın sert bir parçasının ya da demirin pürüzsüz (düz) bir hale getirilmesinin zorluğunun korkuttuğu gibi. Demir aşına aşına sert ve katılaştığı gibi tenakkus da böyle eksilte eksilte, kusurlu göstere göstere korku halini alır. Böylece tehavvûf olur. Zeccac’da şöyle dedi: Onların beldeleri, köyleri helak olunmuştur. Onlar birbiri ardına öyle

³⁹⁶ Bakara; 2/156

³⁹⁷ Yıldırım, Suat, *Kur’an-ı Hakim ve Açıklamalı Meâli*, Feza Yay. İstanbul, 1998, s. 23

³⁹⁸ Bakara; 2/157

³⁹⁹ Nahl; 16/47

⁴⁰⁰ ed-Dameğânî, *el-Vücuuh ven-Nezair*, I, 309

korkmuşlardır ki onların korkmalarından sonra onların canlarını alması daha korkutucu olmuştur.⁴⁰¹

Buradaki korku ile ilgili, onları Allah'ın yakalamasından korkarlarken, diye anlaşılır. Zira korku ile beklenen şey daha ağır olur. Bunun içindir ki İbn Abbas: “Yahut onları korku üzerinde yakalamasından” sözünde şöyle demiştir: Eğer istersem onları sevdiğilerinin ölümünden sonra ve bundan korkarken yakalarım.⁴⁰²

Bu korku, öteki kenti korkutmak için bir kenti yakalamasıdır şeklinde de anlaşılır. Bir önceki ayette, Allah'ın onları hiç farkında olmadıkları, ummadıkları yerden yakalaması, bu ayette de korktukları, gözetledikleri bir belayı başlarına getirmesi anlatılmaktadır. Tenakkus anlamına göre, Allah'ın, kendilerini mallarından, ürünlerinden, sağlıklarından eksilte eksilte yakalayacağı haber verilmektedir.⁴⁰³

Onlardan önce bir kavim helak olmuştu. Onlar azab ile canlarının alınmasını korkarak bekliyorlardı. Onlar helak oluncaya kadar mallarından ve kendilerinden bir şeyden sonra bir şey eksilte eksilte onların canı alındı. Hz. Ömer (ra), tehavvüf sözünü yanındakilere sordu. Oradakiler sustular. Yaşlı birisi bu bizim dilimizde var dedi. Tehavvüf tenakkusdur dedi. Hz. Ömer, arap onu şiirinde bilir mi dedi. İhtiyar evet biz onu biliriz dedi.⁴⁰⁴

Burada yavaş yavaş korkutma durumu söz konusudur. Yani insanların önem verdiği şeyler ellerinden birer birer Allah tarafından alınıyor. İnsanlar kendilerini kusurlu göre göre korkmaya başlıyorlar.

Bu ayette geçen korku duygusuyla da insan imtihan edilmektedir. Yukarıdaki ayete somut bir örnek olarak, ayrıca bir şehir ve o şehrin insanların yavaş yavaş hissettikleri korku duygusunu şu ayet ifade eder:

*Allah şöyle bir temsil getirir: Bir şehir halkı vardı: Güvenlik ve huzur içinde idi, rızıkları her yandan bol bol, rahatça geliyordu. Derken Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler, Allah da halkının işlediği suçlar sebebiyle o şehre açlığı ve korkuyu tattırdı, açlık ve korku elbise gibi kaplayıverdi bütün vücudlarını.*⁴⁰⁵

Ayette güvenlik ve huzur içinde, her taraftan kendisine bol bol rızık gelirken Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük ettiği için Allah'ın açlık ve korkuya müptela ettiği bir kentin durumu örnek verilmektedir. Müfessirlerin görüşüne göre bu kent Mekke'dir. Mekke, Arap yarımadasının en güvenli yeri idi. Orada kan dökülmez, oraya giren hayatından emin olurdu. Ayrıca Mekke, Yarımadanın önemli bir ticaret merkezi idi. Halkı bolluk içinde yaşıyordu. Fakat bu kent halkı, içlerinden çıkan Peygamber'e ve

⁴⁰¹ Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, s. 230; el-Cevherî, *Sihah*, s. 350; İbn Faris, *Mucemu'l-Makayis*, I, 385; İbn Manzur, *Lisan*, IX, 101; Isfehanî, Ragıb, *Müfredat*, s. 303

⁴⁰² İbn Kesir, *Tefsirul Kur'an-il Azim*, V, 418

⁴⁰³ Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, II, 888; er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XX, 39; İbn Cevzî, *Zadü'l-Mesir*, IV, 451

⁴⁰⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 585

⁴⁰⁵ Nahl; 16/112

ona inananlara haksızlık ettiler. Bu yüzden Allah rızıklarını kısıtı, açlık ve korku içine düştüler.⁴⁰⁶ Müşrikler, Medine'ye hicret eden Rasûlullah (sav) ile ashabından korkmaya başladılar. Onun ve ordusunun baskısından yıldılar. Bütün varlıkları helak olmaya mahkûm oldu, sefaletle düştüler.⁴⁰⁷

Günümüz açısından da şu değerlendirmeler yapılabilir: Mekke kastedilmiş olsa da Allah'ın nimetlerine nankörlük eden, ahlaki kurallara uymayan, hakka karşı çıkan ve haksızlıkları hayat tarzı edinen her toplumda huzur ve güven ortadan kalkar, ekonomik düzen iflas eder. O toplum korku ve açlıkla karşı karşıya gelir.⁴⁰⁸

Korku, insana verilmiş önemli bir histir. Farklı şekillerde ortaya çıkabilir. İnsan, korku hissini bazen aniden hisseder bazen de yavaş yavaş bu duygu onu kaplar. Burada korkunun zaman içerisinde beklenerek gelmesi söz konusudur. Korku insanı adım adım ele geçirir ve çaresiz bırakır. Bu tür bir korkuyla da insanlar imtihan edilmektedir.

e) İman, Korku ve İmtihan:

Kur'an korkuyu dini hayat açısından en mühim kavramlardan sayar. İmanla korku arasında doğrudan bir ilişki vardır. Korku hem kişiyi imana ileten bir olgudur, hem de kişi iman ettikten sonraki hayatına bu korku sayesinde çekidüzen verir. İhsan sahibi bir mümin, daima Allah'ın kendisini gördüğü bilinci ile hareket eder, davranışlarını buna göre ayarlar.

İman ve korku ifade eden kelimeler Kur'an'da sıklıkla birbirinin yerine kullanılır. Bu kelimelerde imandaki tasdikten fazla bir anlam söz konusudur. Bunlar, doğrulamak anlamının yanı sıra, Allah'tan, ahiretten ve hesap gününden korkulduğunu da ifade etmektedir.⁴⁰⁹

Allah mü'minin dünyada ahiret hesabı düşüncesiyle yaşaması gerektiğini, bu manada korkusunu tamamıyla bu alana hasretmesi lazım geldiğini bildirerek korku ile imanı irtibatlı hale getirir.⁴¹⁰ Kur'an korkuya iman kavramının anlamı içinde yer verir. Korku ile ilgili ayetlerde özellikle "Eğer gerçek mü'minlerseniz Allah'tan korkun" mealindeki ayetlerde iman ile korku arasında çok sağlam bir ilişkinin olduğu ortaya çıkar. Şu ayet buna örnektir:

إِنَّمَا دَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا اللَّهَ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

*Size o haberi getiren adam şeytanın tekididir. O sizi kendi dostları ile korkutmak ister. Fakat siz mümin iseniz onlardan korkmayın, Ben'den korkun*⁴¹¹

⁴⁰⁶et-Taberî, *Camiü'l-Beyan*, XIV, 185; Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, II, 910

⁴⁰⁷İbn Kesir, *Tefsirul Kur'an-il Azim*, V, 462

⁴⁰⁸Şimşek, *Kur'an Tefsiri*, III, 186

⁴⁰⁹Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 287-290

⁴¹⁰Alptekin, *İman Kavramının Semantik Analizi*, s. 47

⁴¹¹Âli İmran; 3/175

Havf kavramı burada yine korkar hale getirme veya korkutma manasını hatırlatır şekliyle gelmiştir. Havf ilerde meydana gelmesi şüpheli olan bir zararın ortaya çıkması endişesi olarak da görülür.

Havf burada katl yani ölüm korkusu anlamındadır. Aynı zamanda havf burada kıtal yani savaş manasına da gelir. Dilci müfessirler, bu ayetle ilgili ikiye ayırır: İbn Sîde, şeytan dostlarını korkuyor kılar diye anlamıştır. Sa'leb ise, dostlarıyla sizi korkutur manasında olduğunu söyler. Bu ayete kadar yani savaşla korkutana kadar Kur'an-ı Kerim ve hadislere göre müminlerin yumuşak olmaları istendi, dediler.⁴¹² İsfahanî ise, Yüce Allah, şeytandan korkmayı ve onun korkutmasından etkilenmeyi yasaklamıştır: yani, herhangi bir şeytanın emrine uymayın, Allah'ın emrine uyun diye açıklar.⁴¹³

Ayetin sebebi nüzulüne bakacak olursak Uhud savaşı sonunda galip mağlup belli olmadı. Mekke'lilerin komutanı Ebû Süfyan ayrılırken: "Rövanşımız gelecek sene Bedir panayırında olsun!" diye bağırınca Peygamberimiz: "Öyle olsun!" dedi. Vakit gelince Mekkeliler korktular. Durumu kurtarmak için Nuaym'ı propaganda için gönderdiler. Fakat Hz. Peygamber yılmayıp oraya gitti. Sekiz gün kalıp galibiyetini tescil etti. Mekkeliler ise gelmediler.

Buradaki şeytandan maksat, Müslümanları alıkoymak isteyen Mekke'li müşriklerin Medine'deki müslümanlar arasında aleyhte propaganda yapmak üzere gönderdikleri Nuaym b. Mes'ud Eşceî veya onu sürükleyen, dostlarının da Ebu Süfyan ve arkadaşları olduğu söylenmiştir.⁴¹⁴

Ayetin sebebi nüzulu ile ilgili Elmalılı şu izahları yapar:

1-Kureyş kafirleri hakkında inmiştir. Allah Teala onların savaş için asker toplayıp durmak gibi küfürde yarışmalarına karşı peygamberine güvence vermiştir.

2-Münafıklar hakkında inmiştir. Münafıklar Uhud olayı üzerine müminleri sürekli korkutmaya ve umutsuzluğa düşürmeye çalışıyorlar. Özellikle Hz. Peygamberle ilgili hükümdarlık için uğraşiyor, eğer Peygamber olsaydı hiç yenilmezdi diye propaganda yapıyorlar. Bunlar da Müslümanların fikirlerini bulandırıyordu. Rasûlullah buna çok üzülüyordu.

3-Kafirlerden bir topluluk Müslüman olmuşlardı. Sonra Kureyş'ten korkarak dinden döndüler. Dolayısıyla Rasûlullah merak etmiş ve bunların dinlerinden dönmeleri yüzünden bir zarar gelebileceği ihtimalini düşünmüştü.

4-Yahudiler hakkında inmiştir. Zira bunlar da Uhud savaşından sonra küfürlerini artırmışlar Müslümanları aldatmak için çalışmaya başlamışlardı.

⁴¹² İbn Manzur, *Lisan*, IX, 99-100

⁴¹³ İsfahanî, Ragıb, *Müfredat*, s. 303

⁴¹⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 102

Bu ayet bunların biri veya hepsi dolayısıyla inmiş olabilir. Açık anlamı geneldir.⁴¹⁵

Müfessirler bu ayetle ilgili ikiye ayrılır. Bir kısmı, şeytan müminleri dostlarıyla korkutur. Ayette geçen şeytan dostlarından maksat müşrikler ve kâfirlerdir. Ey Müminler Müşriklerden korkmayın. Onlar size güç yetiremezler. Siz bana itaat ettiğiniz müddetçe onların topluluğundan korkmayın. Emrime tabi olun ve bana güvenin. Size zafer ve yardım için kefilim. Onlardan korkup da savaşa gitmemelik etmeyin ve çekinmeyin Fakat benden korkun ve günahlardan sakının. Emrime muhalefet etmeyin. Eğer inanıyorsanız kendinizi helak etmeyiniz. İman, Allah'ın korkusunu insanların korkusuna tercih edip üstün tutmanızı gerektirir, diye açıklar.⁴¹⁶

Nasıl melekler iman edenleri cesaretlendirip morallerini yükseltmeye çalışıyorsa şeytan da müminlere düşmanlarından korkmalarını telkine çalışır. Diğer taraftan Müslümanların düşmanlarını Müslümanlara karşı cesaretlendirir. Oysa mümin bilir ki evreni yaratan Allah kendisinin dostu ve yardımcısıdır.⁴¹⁷

Diğer görüşe göre ise, şeytan, münafık dostlarını korkutur. Şeytanın dostları, kalplerinde hastalık olan münafıklardır. Şeytanın kâfirlerle korkutması sadece münafıklara etki eder. Dostlarını müşriklerle savaşmasınlar diye müşriklerin kendilerine galip geleceğini söyleyerek korkutur. Onların çetin ve yenilmez kimseler olduğunu söyler. Allah'ın dostları olan müminleri korkutamaz.⁴¹⁸

Kur'an'ın ısrarla diğer korkuları bir tarafa atıp, sadece Allah'tan korkmayı emrettiğini görmekteyiz. Çünkü korkanın nazarında korkulan şeyin bir nevi üstünlüğünün kabulü vardır. İnsan bir şeylerden ya da birisinden korkuyorsa, korktuğu şeye nisbetle kendi gücünün azlığını kabul etmiş sayılır. Bu yüzden gerçek manada korkulmaya layık tek varlık Allah'tır.⁴¹⁹

Nitekim “.....De ki: Allah bana kâfidir. Güvenecek yer arayanlar da, yalnız O'na dayanıp güvensinler.”⁴²⁰ “.....Şeytanın dostları ile savaşın. Şüphesiz şeytanın tuzağı zayıftır.”⁴²¹ “.....İşte onlar şeytanın takımıdır ve şunu unutmayın ki şeytanın takımı ziyan ve hüsrana mahkûmdur.”⁴²² “Çünkü Allah: “Ben ve elçilerim elbette galip geliriz.” diye hükmetmiştir. Şüphesiz ki Allah çok kuvvetlidir, mutlak galiptir.”⁴²³

Şeytan kendi dostlarını kalabalık göstermeye çalışır. Korkutma ve saldırma anında hemen korku ve zillet perdesini açar. Vesvesesiyle aldatamadığı kimselerin

⁴¹⁵ Elmalılı, *Hak Dîni*, II, 597

⁴¹⁶ et-Taberî, *Camiü'l-Beyan*, IV, 184; İbn Kesir, *Tefsirul Kur'an-il Azim*, II, 387; es-Sabûnî, *Safvetü't Tefasir*, I, 224; er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 102; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 433

⁴¹⁷ Şimşek, *Kur'an Tefsiri*, I, 448

⁴¹⁸ Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân Kur'an Meâli ve Tefsiri*, Erkam Yay. İstanbul, 2007, III, 399; Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, I, 325; en-Neseî, *Tefsiru'n Neseî*, I, 313

⁴¹⁹ Pak, *Kur'an'da Kulluk*, s. 214

⁴²⁰ Zümer; 39/38

⁴²¹ Nisa;4/76

⁴²² Mücadele; 58/19

⁴²³ Mücadele; 58/21

gönlüne korku salmaya çalışır. Rabbine dayanan bir mümin onlardan korkmaz. Bu durum Allah'ın bir imtihanıdır. Kalplere gelen şeyleri sadece Allah bilir. Müminler imtihan edilerek, kalplerde gizlenen şeyler ortaya çıkarılmaya çalışılır.⁴²⁴

İnsan kalbinde öyle gizli duygular var ki onların sırrını ancak onları yaratan yüce Allah bilir. Allah'ın hitabı bu duyguların farklılıklarına rağmen onları etkisi altına almakta ve onları harekete geçirmektedir.⁴²⁵ Allah Teala insana çok yakındır. Ona kalbinden, kalbine ondan daha yakındır. Allah kişi ile kalbi arasına girer. İnsanın kararlarını, niyetlerini, düşüncelerini değiştirebilir. İnsanın bütün duygularına hâkimdir. Kalpler Allah'ın elindedir. İnsana düşen görev Allah'ın davetine uymak ve bu daveti iyi anlayıp düşünmek ve ibret almaktır. Burada, korku duygusuyla insan imtihan edilmektedir. İnsanı korkutmaya çalışan şeytandır. İnsanın yapması gereken bütün korkulara rağmen Allah'a dayanıp güvenmektir.

f) Korku Hali ve İmtihan:

Korku halinin anlatıldığı şu ayet insanların nasıl imtihandan geçtiğini ifade eder:

أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَفُوكُمْ بِاللَّسِنَةِ إِذْ أَسْحَبَتْ عَلَى الْخَيْرِ أَوْلَئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَبَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا

*Müminlere karşı cimri ve kıskanç insanların düşmanı gördükleri zaman ki korkusu da böyledir. Bunların imanlarının zayıflığından kaynaklanır. Korkuları geçince yine infak etmekten kaçınırlar.*⁴²⁶

Buradaki korku da kital yani savaş korkusu manasındadır.⁴²⁷ Ahzab savaşı sırasındaki insanların durumunun anlatıldığı bu ayette bazılarının cimri ve kıskanç davrandıkları hatta savaşa bile isteksiz geldikleri ve düşmanı görünce çok korktukları anlatılır. Korkuları geçince de yine Allah yolunda harcamaktan geri durdukları ve bunların aslında iman etmedikleri anlatılır. Buradan Allah yolunda infak etmenin ne kadar önemli olduğu ve bunu yapmayanların düşmandan korkmaya başladıkları anlaşılır. Korkuları geçince onlar yine infaktan uzak dururlar. Allah yolunda infak etmek, bu imtihan dünyasında dengeyi sağlayan çok mühim bir unsur olarak dikkat çekmektedir. İnfakın imana etkisi açısından, imanla korku arasında önemli bir bağlantı olduğunu ortaya çıkarır.

Korku bazen insanlarda kendilerinden ayrılmaz bir hal şeklinde tezahür eder:

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ أَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَاءَ فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَأَنْتُمْ فِيهِ سَوَاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

⁴²⁴ Kutub, *Fizılâl-il Kur'an*, II, 548-549

⁴²⁵ Şa' râvî, *Kur'an Mucizesi*, s. 17

⁴²⁶ Ahzab;33/19

⁴²⁷ en-Nîsaurî, *Vücûhu'l Kur'an*, s. 229; ed-Dameğânî, *el-Vücuh ven-Nezair*, I, 307

*Bakın, Allah size kendi hayatınızdan bir temsil getiriyor: Hiç, elinizin altındaki köle ve hizmetçilerden, size nasib ettiğimiz servette, onların payları da sizinki ile eşit olacak derecede, kendinize ortak yaptığınız, kendinize itibar ettiğiniz kadar onlara da itibar edip saydığınız ortaklarınız var mıdır? İşte Biz aklını kullanan kimseler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.*⁴²⁸

Yani siz mallarınızda kölelerinizle eşit değilsiniz. Siz kendi denginiz olan hürlerden korktuğunuz gibi onlardan korkmuyorsunuz. Bir mülk sahibine mülkünden ortak saymak bir çelişkidir. Bir kimsenin kölesi nasıl malında ona ortak yapılmadığı ve kendilerine verilen itibar onlara verilmeyeceğine göre Allah'ın kulları nasıl ortağı olabilir. Oysa sizin mülkiyetinizde bulunanlar gelip geçicidir. Her şeyin sahibi olan Allah'ın mülkünden çıkmak ise imkân dışıdır.⁴²⁹ Muhatabları köşeye sıkıştırıcı, dinleyenlerin zihinlerine konuyu somut bir şekilde yaklaştıracı örnek ve benzetmeler soru üslubuyla sunulmuştur.⁴³⁰

Korkunun hal olarak anlaşıldığı başka bir yerde ise şöyle buyrulur:

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

*Allah'ın mescitlerinde Allah'ın adının anılmasını engelleyip oraların ıssız ve harap hale gelmesine çalışanlardan daha zalim kim olabilir? Bunlar oralara ancak korka korka girebilirler. Onlar için dünyada zillet, âhirette ise müthiş bir azap vardır.*⁴³¹

Allah'ın mescitlerinde Allah'ın adının anılmasını engelleyenler artık kendilerine çeki düzen versinler. Müslümanlar artık Mekke'deki gibi değil hatta mescitlere korka korka gelsinler. Medine dönemi Müslümanların nüfuz bakımından güçlendiği bir dönem olarak görülür. Allah'ın mescitlerini işlevsiz hale getirenler, herkesten daha çok Müslümanların öfkesinden korkarak oralara girmek durumundadırlar.

Evensel bir mesaj olarak da, Allah'a ibadet etmek amacıyla kurulan yerlerin dokunulmazlığı yanısıra Allah'a ibadet etme özgürlüğü, Allah'ın mescitlerinde ibadet edilmesine engel olanların eleştirilmesi gibi unsurlar söylenebilir.⁴³²

g) Korku, Güven ve İmtihan:

Müminlere güvenlik veya korkuya dair bir haber geldiği zaman onu hemen yaymaları sakıncalar doğurabilir. Bu durumu anlatan bir ayette şöyle buyrulur:

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ

⁴²⁸ Rum; 30/28

⁴²⁹ Elmalılı, *Hak Dîni*, VI, 473; es-Sabûnî, *Safvetü't Tefasir*, II, 439

⁴³⁰ ed-Derveze, *et-Tefsîrü'l Hadîs*, IV, 297

⁴³¹ Bakara; 2/114

⁴³² ed-Derveze, *et-Tefsîrü'l Hadîs*, V, 119

*Onlara güvenlik veya korkuya dair bir haber geldiğinde doğru olup olmadığını araştırmadan ve yaymakta mahzur bulunup bulunmadığını danışmadan hemen onu yayarlar.....*⁴³³

Havfin gelecekle ilgili bir mana olması ve vukuu şüpheli bir zararın meydana gelmesi manasından hareketle buradaki korku katl yani ölüm korkusu ve hezimet anlamındadır. Aynı zamanda havf burada kıtal yani savaş manasına da gelir.⁴³⁴

Onlar, Müslümanların zafer kazanmaları, düşmanlarının da öldürülmeleri gibi güvenlik ihtiva eden herhangi bir husus işitecek olurlarsa veya bunun zıddı bir haber alacak olurlarsa, onu hemen yayıp açıklarlar. İşin gerçek mahiyetini kavramadan onu dillerine dolayırırlar. Onların kapsamlı bir bilgileri ve genel durumla ilgili haberleri de yoktu. Onlara bir haber geldiğinde, Rasulullaha ulaşması gereken, emniyet ve selamet veya korku ve zararla ilgili şeyler yayıldığında fesad oluyordu. O haberi Rasulullaha götürmeleri daha iyi olurdu. Bu bilgiyi sahabenin büyükleri ve bilgili olanlarına da götürebilirlerdi. Çünkü onlar o haberle ilgili tedbiri bilirler. Ayrıca onlar harp işleriyle ilgili bilgileri ve zekâlarıyla daha iyi tedbir alabilirler. Bu davranışı zayıf Müslümanların gösterdiğini söyleyenler vardır. Bazıları da bu münafıklar hakkındadır, derler.⁴³⁵

Bir ordunun içinde korkulu bir haberin yayılması saflarda fitne ve karışıklığın doğmasına yol açabilir. Aynı zamanda korkunun kaynağından endişe etmeyi gerektirmeyen hareketlere sebebiyet verebilir.⁴³⁶

İbn Cevzî, buradaki korkuyla ilgili şu görüşleri sayar: Birincisi, o askeri birliğin maruz kaldığı felakettir. İkincisi, o peygambere gelen bir haberdir ki bir kavmin kendine karşı birlik olduklarını işitir ve onlardan korkardı. Üçüncüsü, peygamberin verdiği harp kararıdır.⁴³⁷

Ayetin inişi savaş ve askerlikle ilgilidir. Ancak doğru olup olmadığı şüpheli olan yahut yayılmasında kamu menfaatleri açısından mazeret bulunup bulunmadığı bilinmeyen her tür haber de olabilir. Burada gazetecilerin de konularına temas eden bir uyarı vardır.⁴³⁸ Günümüzdeki habercilik anlayışına yönelik önemli dersler de çıkarılabilir.

Bu ayetten insanın duyduğu her şeyi araştırmadan hemen başkalarına anlatmasının sakıncalı olabileceğini görüyoruz. Bu sebeple olumlu ya da olumsuz bir duyum alındığında önce o konuyla ilgili bilgi ve tecrübesine güvenilen kişilerin görüşlerinin alınması daha faydalı olur.

⁴³³ Nisa;4/83

⁴³⁴ ed-Dameğânî, *el-Vücuḥ ven-Nezair*, I, 307; İbn Manzur, *Lisan*, IX, 100; en-Nisaburî, *Vücūhu'l Kur'an*, s. 229

⁴³⁵ ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, I, 529-530; el-Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, V, 291

⁴³⁶ Kutub, *Fizıl-il Kur'an*, III, 363

⁴³⁷ İbn Cevzî, *Zadü'l-Mesir*, II, 146

⁴³⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 133-134; ez-Zuhaylî, *Tefsirü'l Münir*, III, 159

Müminlerin korkularının birgün güvene dönüşeceğini yani imtihanın kazanılacağını şu ayet ifade eder:

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا
وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

*Allah içinizden iman edip makbul ve güzel işler işleyenlere kesin olarak vaad buyurur ki: Daha önce müminleri dünyada hakim kıldığı gibi kendilerini de hakim kılacak, kendileri için beğenip seçtiği İslâm dinini tatbik etme gücü verecek ve yaşadıkları korkulu dönemin arkasından, kendilerini tam bir güvene erdirecektir. Çünkü onlar, yalnız Bana ibadet edip hiçbir şeyi Bana şerik yapmazlar. Artık bundan sonra kim küfrana saparsa, işte onlar yoldan çıkıp Allah'a karşı gelmiş olurlar.*⁴³⁹

Daha önce korku içinde bulunan Müslümanların korkularını güvene çevireceğini, yani korku ve sıkıntı hallerini huzur ve sükûna çevireceğini bildiriyor. Peygamber Efendimiz (sav) ve ashabı Mekke'de on yıl kadar kaldılar. İnsanları Allah'a ibadet etmeye gizlice davet ettiler. Onlar korkuyorlardı, savaşa emrolunmadılar. Medine'ye hicret ettikten sonra savaşa emrolundular. Oraya geldiler, Allah onlara savaşı emretti. Orada da korkuyorlardı, silahla yatıyor, silahla kalkıyorlardı. Sonra ashaptan bir adam: "Ya Rasûlullah sonsuza kadar böyle korkacak mıyız? Silahı bırakacağımız bir gün gelmeyecek mi?" dedi. Rasûlullah (sav): "Az sabredin, öyleki içinizden bir adam büyük bir kalabalığın arasında çömelerek oturacak, hem de silah olmayacaktır." dedi. Bu ayetin bunun üzerine indirildiği rivayet edilmiştir.⁴⁴⁰

İnsanlar korku duygusuyla olduğu gibi onun zıttı olan emniyet hissiyle de imtihan edilmektedir. Bu imtihanlar sabredenleri ortaya çıkarmak için gereklidir. Bu imtihanı kazananlar için korkularından kurtulduğu güvenli bir dönem gelecektir.

İmtihan bağlamındaki korkuyla ilgili tüm ayetleri de okuyucu için bütünlük olması açısından dipnotta vererek diğer bölüme geçiyoruz.⁴⁴¹

2. Havf Kavramının Dua ile Birlikte Kullanılması:

Dua, insanın Allah karşısında aczini itiraf ederek, sevgi ve tazim duyguları içinde yardım talep etmesidir.⁴⁴² İnsanın Allah'a halini arzemesi ve O'na niyazda bulunması, kalbin derinliklerinden doğan duyguların dil ile ifade edilmesiyle kendini gösteren sözlü kulluk tavrıdır.⁴⁴³

⁴³⁹ Nur; 24/55

⁴⁴⁰ es-Sabûnî, *Safvetü't Tefasir*, II, 318-319; İbn Kesir, *Tefsirul Kur'an-il Azim*, VII, 40; Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, II, 1122

⁴⁴¹ İmtihan bağlamındaki korku ile ilgili ayetler: Kureyş,106/4; Şems,91/15; Cin,72/13; İsrâ,17/59-60; Nahl,16/47, 112; Rum,30/24,28; Bakara,2/155; Enfal,8/26,58; Âli İmran,3/175; Ahzab,33/19; Nisa,4/9,83; Rad,13/12; Nur,24/50,55; Maide,5/54; Tevbe,9/28

⁴⁴² Pak, *Kur'an'da Kulluk*, s. 84-88

⁴⁴³ Pak, *Kur'an'da Kulluk*, s. 284

Dua kalbin Allah ile konuşması olduğuna göre, ancak insan kalbi yüksek bir duruma geldiği zaman dua gerçekleşebilir.⁴⁴⁴ Bu nedenle duada söylenen sözlerden ziyade kalbin Allah ile kurduğu ilişki ön plana çıkmaktadır.

Dua insanın kendi eksikliğinin ve Rabbinin yüceliğinin farkında olmasının bir ifadesidir. Kur'an, insanın çaresizlik içinde ve zor şartlarda duaya başvurma şeklindeki genel psikolojik mekanizması üzerinde ısrarla durmuştur.

Psikolojik açıdan yapılan tahlillerde duanın ilahi yardımın celbi için başvurulmuş genel bir ruhi mekanizma olduğuna işaret edilmekle birlikte daha çok insanın yaratıcısına doğru fitri çekilişini, yakınlaşma isteğini ifade ettiği üzerinde durulmuştur. Bu yönüyle dua alçak gönüllülüğün doruğundaki bir ruhun dışa vuran bir görüntüsü, maddi olmayan dünyaya doğru bir çekilişi, bir gerilimi; ruhun Allah'a doğru yükselişi ve Allah'a ilticasıdır.⁴⁴⁵

Yaratılanla yaratan arasındaki münasebetlerin en bariz örneği duadır. Allah ile kul arasında münasebet olamayacağını söylemek, mıknaşın demir tozlarını çektiğini görmeyen kimsenin bunu inkar etmesine benzer. Duaları kabul etmek Allah'ın şanıdır. Dua kulluğun büyük bir sırrıdır. Dua ibadetin özüdür.⁴⁴⁶

Dua sadece Allah'a yapılır.⁴⁴⁷ Dualara icabet edebilecek olan yalnız Hz. Allah (cc)'tir. O'ndan başkası duaları, dualardaki hedefi ve insanın içinde gizli bulunan niyeti bilemez. Kul ne isteyecekse O'ndan istemeli ve O'na yönelmelidir.

Dua, küçüğün büyükten, güçsüzün güçlüden ihtiyaç ve isteğini ciddi şekilde isteyip rica etmesi demek olduğundan fiil, söz ve davranışla yalvarmak, ihlas ve ciddiyet duanın şartlarıdır. Ayrıca korku halinde umudu, umut halinde korkuyu bırakmayarak dua edilmelidir. Çünkü Allah hem celal sahibidir hem de ikram sahibidir.⁴⁴⁸ Şu ayetler bize duanın nasıl yapılması gerektiğini anlatır:

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

*Rabbinize için için yalvararak, başka nazarlardan uzak, gizlice dua edin. Gerçekten O, haddi aşanları hiç sevmez.*⁴⁴⁹

وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَةَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ

*Düzeltilmiş olan ülkeyi ifsad etmeyin. Hem endişe, hem de ümit ile O'na yalvarın. Muhakkak ki Allah'ın rahmeti iyi kimselere yakındır.*⁴⁵⁰

⁴⁴⁴ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 182

⁴⁴⁵ Pak, *Kur'an'da Kulluk*, s. 284-286

⁴⁴⁶ Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, s. 246

⁴⁴⁷ Rad; 13/14

⁴⁴⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 220-222

⁴⁴⁹ Araf; 7/55

⁴⁵⁰ Araf;7/56

Bir önceki ayette yalvararak ve gizlice Allah'a dua edilmesi istenmişti. Buradaki havf azab anlamında olup, yani Allah'ın azabından korkarak ve O'na ümit ile dua edin, manasındadır.⁴⁵¹ Ayrıca, Allah'ın reddinden korkarak ve icabetini ümit ederek olarak da anlaşılmıştır.⁴⁵²

Ebussuud ise şöyle der: Havf sahibi hak ettiği bir şeyin olmadığını düşünerek, amellerindeki kusurlara bakarak korkar. Ümit eden ise, Allah'ın ihsan ve lütuflarının bolluğuna ve rahmetinin genişliğine bakar.⁴⁵³

Korkarak ve umarak dua etmek ile insanın sadece Allah'tan korkması ve yine umduğunu sadece O'ndan beklemesi gerektiği kastolunuyor. İnsan refah ve saadetinin tamamen Allah'a bağlı olduğu inancıyla dua etmelidir.⁴⁵⁴ Aynı zamanda bir önceki ayet duanın sahit olabilmemesinin şartını, bu ayet ise duanın yararını beyan etmektedir.⁴⁵⁵

Dua, kulun hayat çizgisinde ona destek verir. Korktuğu anlarda ümidi olur. Gevşediği anlarda insanı tekrar dengeye getirir. Bu yüzden korkunun ve ümidin duayla çok sıkı bir ilişkisi vardır. İnsanın duyguları her zaman aşırılıklara gitmeye müsait olarak yaratılmış. Korku ve ümit duygularında da bu durumu görmekteyiz. Bu açıdan dua, insanın manevi yönünü ayarlayan, istikamet üzere olmasını sağlayan çok önemli bir destektir.

Başka bir yerde, duanın biraz daha içten, yalvararak ve korkarak olması öğütlenmektedir.⁴⁵⁶ Ayrıca sabır ve sebat istenen yerlerin hemen yanibaşında zikir ve ibadet emri yer alır.⁴⁵⁷ Demek ki bu kuvvetin kaynağı, bu işleri gerçekleştirmektir.

Burada Allah'ın sözlü olarak zikredilmesi emredilirken bunun kalbin derinliklerinden gelen bir yalvarış ve korku duygusunun eşliğinde olmasına dikkat çekilmektedir. Zikirden maksat kalbin sürekli Allah duygusuyla donatılmasıdır.⁴⁵⁸

Secde suresinde duaya devam edilmesi gerektiği belirtilerek, teheccüd namazının önemine işaretlerle birlikte, gece ibadetinde korkarak, ümit ederek ve yalvararak dua edilmesi gerektiği söylenir.

تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ

*Teheccüd namazı kılmak için yataklarından kalkar, cezalandırmasından endişe ederek, rahmetinden ümit içinde olarak Rab'lerine dua edip yalvarırlar ve kendilerine nasib ettiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar.*⁴⁵⁹

⁴⁵¹ ed-Dameğânî, *el-Vücuuh ven-Nezair*, I, 308; Şimşek, *Kur'an Tefsiri*, 284; Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, s. 506; İbn Cevzî, *Zadü'l-Mesir*, III, 216

⁴⁵² İbn Cevzî, *Zadü'l-Mesir*, III, 216

⁴⁵³ Ebussuud, *Ebussuud Tefsiri*, II, 499

⁴⁵⁴ Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, II, 45

⁴⁵⁵ er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIV, 134

⁴⁵⁶ Araf; 7/205

⁴⁵⁷ İnsan; 76/25-26

⁴⁵⁸ Pak, *Kur'an'da Kulluk*, s. 275

⁴⁵⁹ Secde; 32/16

Râzî, bu ayette geçen havf ve tama' kelimelerinin meful veya hâl olabileceğini söyler. Yani o korku ve ümitten dolayı manasına olması muhtemel olduğu gibi, korkarak ve umarak manasına olmaları da muhtemeldir.⁴⁶⁰

Zahir manası, ibadet için teheccüde kalkarlar demektir. Diğer bir manası ise, kalplerini uyku ve nefis hallerinden uzaklaştırırlar. Kullar için bu bir hicaptır. Yaptıklarıyla kalmazlar, kendilerini fark etmezler ve alışkanlıklarından uzaklaşırlar. Allah'ı bilmeleriyle O'na hicret ederler. Onlar için gece vakti bütün meşguliyetlerin sükûn bulduğu sevilen bir zamandır. Gündüz ise, dünya ehlinindir. Bu ayette geçen havf ve tama' ile ilgili, azabından korkarlar sevabını umarlar denmiştir. Bazıları da ayrılıktan korkarlar buluşmayı umarlar demişlerdir. Bir kısım da aldatmaktan korkarlar kavuşmayı umarlar diye anlamışlardır.⁴⁶¹

Bunlar geceleyin rahat uyuyabilmek için bir yandan öte yana dönerek rahat uykuya dalmış değiller. Yorgunluğu gidermek için uyumak isterler. Ancak buna dayanmak için çaba harcarlar. Onlar Rableriyle meşgul olacaklar. Onun huzurunda duracak, korku ve ümit içerisinde O'na yönelecekler. Günaha dalmaktan korkarak, Hakkın tevfikini bekleyecekler. İlahi ifade insanın iç dünyasından geçen bu titrek duyguları çok yakınlaştıırıp, canlandırarak tasvir ediyor.⁴⁶²

Havf kavramının dua ve zikirle birlikte kullanıldığı ayetleri incelediğimiz bu bölümde dua ederken hissedilen korku duygusu üzerinde durmaya çalıştık. Korku ve ümit duygularıyla yapılan duaların, duanın etkisini artırdığını söyleyebiliriz.

3- Ailevî Endişeler ve Başkası Adına Duyulan Korkular:

Ailevi endişeler bölümünde, eşlerin birbirlerine olan haklarının düzenlenmesini öngören bazı konular, günlük hayata dair vasiyet ve şahitlikle ilgili uyarılar ve Peygamberlerin dilinden duyduğumuz insanın yakınlarıyla ilgili korkuları inceleyeceğimiz konular arasında yer almaktadır.

İlk olarak evliliğin getirdiği sorumlulukların vurgusu yapılır ve adaletin sağlanmasının çok önemli olduğu buyrulur.⁴⁶³ Burada özellikle evlilikte adaletten ayrılmama vurgusu yapılmaktadır. Kendi çocuklarının endişesini duyanların başkalarının çocukları içinde endişe duymaları ve haksızlık yapmaktan korkup Allah'ın cezalandırmasından sakınmaları istenir.⁴⁶⁴ Yani ameli bir uyarıyla vicdanlara seslenilir.

Başka bir ayette, Allah'ın hudutlarında duramayacaklarından endişe edilmesi durumunda yani eşlerin evlilik hukukuna riayet edememelerinden endişeye

⁴⁶⁰ er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXV, 181

⁴⁶¹ el-Kuşeyrî, Abdul Kerim b. Hevâzin b. Abdülmelik en Nisaburî, *Letâiful İşârat*, Mektebetü't Tevfigiyyetü, ts. V, 144

⁴⁶² Kutub, *Fizılâl-il Kur'an*, XI, 522-523

⁴⁶³ Nisa; 4/3

⁴⁶⁴ Nisa; 4/9

kapıldıklarında yapmaları gereken şeyin ne olduğu anlatılır.⁴⁶⁵ Eşler arasında boşanma durumuyla ilgili olan bu ayette ailevi bir mesele çözüme kavuşturulur.

a) Ailevi Endişeler:

Müslümanlar özellikle Medine döneminde yerleşik bir düzene geçmeleriyle birlikte ailevi endişeler ve günlük hayatla ilgili bazı korkular da görmeye başladılar. Ailevi endişelerle ilgili ayetlere baktığımız zaman havf kavramının özellikle bu bölümde zannetmek, bilmek ve asıl anlamı olan korkmak anlamında kullanıldığını görmekteyiz.

Eşlerin birbirleri üzerinde hakları olduğu ve yükümlülüklerinin farklı olduğu bildirilir. Kocanın vazifelerinin neler olduğu bildirildikten sonra iyi kadınların kocaları yokken onların hukukunu koruyanlar olduğu söylenir. Kocanın, eşinin söz ve davranışlarından rahatsız olmasından kaynaklanan endişesi şu ayetle ifade edilir:

وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ

“.....Dikbaşlılığından yıldığınız kadınlara gelince.....”⁴⁶⁶

Havf (korkma) istikbalde kötü bir şeyin olacağı zannedildiği zaman kalpte meydana gelen bir halden ibarettir.⁴⁶⁷ Zan manası ile ilgili, dikbaşlılığın görünen işaretleri dolayısıyla zannetmek anlamındadır, denir.⁴⁶⁸ Burada hiçbir delile dayanmayan endişe ve korku değil, bir delil ve bilgiye dayalı olan korku ve endişeye işaret edilmektedir.⁴⁶⁹ Bu ayette geçen havf kavramının tek taraflı bir duygu veya düşünceden kaynaklanmasından dolayı zan manasında olması daha muhtemeldir.

Ebussuud buradaki havfı, kötü bir şeyden kaynaklanan, kalpte korku hâsıl olduğunda, size itaatte onlar kendilerini yüksek görür ve onların isyanları sizin zannınızdan kaynaklanır, diye açıklar.⁴⁷⁰

Nüşuz kelimesi, dikbaşlılık, itaatsizlik, serkeşlik ve geçimsizlik olarak açıklanmıştır. Ayrıca nüşuz, kadının kocasına isyan etmesidir. Nüşuzun aslı rahatsız olmaktır. Başka bir anlamı da yüksek yer manasıdır.⁴⁷¹ Mâverdî, kadının eşine karşı itaatsizliğini şöyle açıklar: yani imtina etmek geri durmaktır, der. Eşi onu yanına çağırduğunda kendini yüksek görür ve reddeder.⁴⁷²

Şafii'ye göre, serkeşlik (geçimsizlik) bazen söz ile bazen de fiil ile olur. Söz ile olması, önce kendisine seslendiğinde sözünü dinleyen bir tavırda iken sonradan değişmesi, fiil ile olan ise daha önce yanına girdiğinde ayağa kalkan sonra birdenbire

⁴⁶⁵ Bakara; 2/229

⁴⁶⁶ Nisa;4/34

⁴⁶⁷ er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, X, 89

⁴⁶⁸ İbn Cevzî, *Zadü'l-Mesir*, II, 75

⁴⁶⁹ Şimşek, *Kur'an Tefsiri*, I, 502

⁴⁷⁰ Ebussuud, *Ebussuud Tefsiri*, II, 133

⁴⁷¹ en-Nesefî, *Tefsîru'n Neseî*, I, 355; İbn Cevzî, *Zadü'l-Mesir*, II, 75

⁴⁷² el-Mâverdî, Ebu Hasen Ali b. Muhammed b. Habib, *Hâvil Kebîr*, Darul Kütübül İlmîyyetü, Beyrut, 1994, IX, 595-596

değişivermesi şeklinde olur. Bu gibi şeylerin ortaya çıkışı geçimsizlik endişesi duyurur.⁴⁷³ Onların itaatsizliği, eşlerine asi olmaları, üstünlük taslamaya çalışmalarıdır. Onlardan emin olunmaz ve rahatsız olunur.⁴⁷⁴

Eşlerin ayrılacaklarına kanaat getirildiği zaman aralarını düzeltmek için yardım edilmesi gerektiği bildirilir. Çünkü barışma hususunda Allah'ın muvaffak kılacağı buyrulur:

وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقُ اللَّهُ بَيْنَهُمَا
إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا

“Eğer onların anlaşmazlığından korkarsanız.....”⁴⁷⁵

Bu ayetteki (hıftüm) sözcüğü bilerseniz diye tefsir edilmiştir. Bunun gerçek anlamı ise durumu bildiğinizden içinize bir korku düşerse şeklindedir.⁴⁷⁶ İbn Abbas, bu ayette geçen korkarsanız kelimesini bilerseniz manasına olduğunu, bir önceki ayette geçen korktuğunuz kelimesinin ise zannettiğiniz manasına olduğunu söylemiştir. Bu iki ifade arasındaki fark şudur: Başlangıçta koca geçimsizlik emareleri sezer. İşte o zaman bir korku (zan) hâsıl olur. Tedbir alındıktan sonra geçimsizlikte ısrar olursa artık o kesin bir bilgi olmuş olur. Bundan dolayı sonraki ayeti bilme manasında anlamak gerekir.⁴⁷⁷

Korkma ile ilgili şöyle söylenir: Sanki eşlerden her birisi, ötekinin yer almadığı bir tarafta bulunuyor ve o yöne çekiyor gibi bir anlam ifade etmektedir. İkinin arasında bir ayrılığın varlığından korkarsanız demektir. Yani eğer sizler onların geçimlerinin ve arkadaşlıklarının arasında bir uzaklık girdiğinden korkarsanız demektir.⁴⁷⁸ Şöyle de denir: O varlığı kesin olmayanın varlığından sakınmaktır.⁴⁷⁹

Eşlerin ayrılacağı zaman, kadının itaatsizliği, evlilik hukukunun ihtiyaçlarını terk ederse olur. Erkeğin itaatsizliği ise, iyilik ve ihsanı bırakır, adaleti tutmayı terk ederse olur.⁴⁸⁰

Aile içi anlaşmazlık, kadının serkeşliğinden kaynaklanabileceği gibi erkeğin kaba ve haksız davranışlarından da kaynaklanıyor olabilir. Ama ister kadının, ister erkeğin davranışlarından kaynaklanıyor olsun, önce aile içinde bir çözüme kavuşturulmalıdır. Aile içi çabalar fayda vermemiş ve aralarındaki anlaşmazlık ailenin yıkılması aşamasına gelmişse sorumluluk mevkiinde olanlar, erkek ve kadın tarafından bir kişiyi aralarını uzlaştırmak üzere görevlendirir. Görevlendirilecek kişiler durumu

⁴⁷³ er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, X, 89

⁴⁷⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 496; ez-Zuhaylî, *Tefsirü'l Münir*, III, 50

⁴⁷⁵ Nisa;4/35

⁴⁷⁶ en-Nisaburî, *Vücûhu'l Kur'an*, s. 229; Isfehânî, Ragıb, *Müfredat*, s. 303; ed-Dameğânî, *el-Vücuh ven-Nezair*, I, 308; ez-Zuhaylî, *Tefsirü'l Münir*, III, 50

⁴⁷⁷ er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, X, 92

⁴⁷⁸ el-Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, V, 175

⁴⁷⁹ İbn Cevzî, *Zadü'l-Mesir*, II, 77

⁴⁸⁰ el-Mâverdî, *Hâvil Kebîr*, IX, 601

değerlendirir ve bir sonuca varırlar.⁴⁸¹ Yüce Allah “eğer hakemler barıştırmak isterlerse” ayetinde sadece barıştırmayı zikretti. Bunun karşılığı olan ayırmayı zikretmedi. Bunda barıştırmak için hakemlerin ellerinden gelen her şeyi yapmaları gerektiğine güzel bir işaret vardır.⁴⁸²

Bu ayette havf kavramıyla ifade edilen duyguyu erkeğin veya kadının tek başına hissettiği zan veya korkudan ziyade eşlerin yakınlarının zanna ya da bilgiye dayalı bir işaretten kaynaklanan duyguları olarak anlamak gerekir. Eşlerin yakınları, ailenin durumuyla ilgili böyle bir kanaate sahip olduklarında yuvanın yıkılmasını önlemek amacıyla bazı sorumluluklar almaları gerekir.

Kadının kocasının kötü muamelesinden endişe etmesi durumunda ise bazı fedakârlıklar yapmasının barışma açısından olumlu olduğu, barışın daha hayırlı olduğu bildirilir:

وَإِن مَّرَأَةً خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا

“Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse.....”⁴⁸³

Vahiy öncesi havf kavramının kullanımlarında (racülün hâfün) dendiğinde, korkunun şiddetli olduğu anlaşılır. Ayrıca havf, gelecekte kötü bir durumla karşılaşma beklentisinin sebep olduğu huzursuzluk olarak da tarif edilmiştir. Burada ise, bir kadın kocasının geçimsizliğinden ve kendisini terk etmesinden gerçekten endişe duyuyor.

Razî, bu ayette geçen havf kavramıyla korkunun bizzat kendisi anlatılır. Bu korku böyle bir şeyin işaretini gördüğü zaman gerçekleşir diye izah eder.⁴⁸⁴ Ayrıca korkarsa kelimesi, öyle bir şey beklerse anlamındadır, denir. Zeccac, Şayet bir kadın kocasının uzaklaşmasının devam etmesinden korkarsa şeklindedir, diye açıklar.⁴⁸⁵ Bazı müfessirler ise, havf kelimesini burada bilmek olarak anlamıştır. Yani kadın eşinin kötü davranacağını bilirse diye açıklarlar.⁴⁸⁶

Erkeğin nüşuzu, kendini ondan geri tutarak çekmesi ve sevmemesidir. Bu da acımasını, sevgisini ve nafakasını geri çekmesiyle olur. Eziyet vermekle, gönülsüzlükle olur. Onunla samimi olmaz ve konuşmaktan yüz çevirir. Bu da şu sebeplerden olur: Eşin yaşının ilerlemesi, çirkinlik, karakterindeki bir huy, bıkmaya veya gözünün başka tarafa kayması gibi nedenlerle olur.⁴⁸⁷

Erkeğin kadına karşı nüşuzu yani serkeşliği, itaatsizliğidir. Kadın serkeşliğiyle birlikte onu tutmak ve yuvayı sürdürmek isterse, nafaka, giysi ve beraber oturma

⁴⁸¹ Şimşek, *Kur'an Tefsiri*, I, 504

⁴⁸² es-Sabûnî, *Safvetü't Tefsir*, I, 254

⁴⁸³ Nisa; 4/128

⁴⁸⁴ er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XI, 65

⁴⁸⁵ el-Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, V, 403

⁴⁸⁶ en-Nisaburî, *Vücuhu'l Kur'an*, s. 229; ed-Dameğânî, *el-Vücuuh ven-Nezair*, I, 308; İbn Manzur, *Lisan*, IX, 100

⁴⁸⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 559

haklarından vazgeçerek onu evlilikte tutabilir. Bu durum tercih edilendir. Doğrudan ayrılmaya, sevmeme ve geçimsizliğin ortaya çıkmasına, ayrıca aile hayatının daha kötü olmasına göre istenilen bir tercihtir. Çünkü sulh, kabalık, geçimsizlik ve ayrılıktan daha iyidir.⁴⁸⁸

Kadının kocasının tavırlarına dair algılaması her zaman gerçekçi olamayabileceği gibi erkeğin hanımı hakkındaki algılaması da gerçekçi olmayabilir. Örneğin, kadın kocasının kendisine iltifat etmediğini, kendisiyle ilgilenmediğini, yeterince harçlık vermediğini düşünebilir. Bu kanaatleri gerçekçi olabileceği gibi eşinin birtakım maddi veya manevi problemlerinden, hatta bazen dışarıdaki problemlerini eve taşımak istemeyen beylerin hanımını huzursuz etmeme kaygısından bile kaynaklanıyor olabilir. Bu sebeple kadının da erkeğin de eşi hakkındaki kanaatlerinde dikkatli ve kanaatlerini test edici bir tavır içerisinde olmaları gerekir. Çünkü her iki taraf da meseleleri değerlendirirken sadece kendi cephelerinden olaya bakıyor olabilirler. Bu sebeple sıkıntılarını öncelikle birbirlerine açmaları gerekir. Eşlerin her ikisinin de bu kurumun yıkılmasından sonrasını hesaba katmaları gerekir.⁴⁸⁹

Bütün bireylerin aile olgusuyla doğrudan ilişkileri vardır. Sosyal taşkınlık ve suçların kaynağı ailevi sorunlardan başlar. Ailevi sorunlar, ailevi ızdıraba, sosyal ve iktisadi problemlere yol açar. Sorun ailede halledilirse sosyal parçalanmaların önü alınmış olur.⁴⁹⁰

Havf kavramının geçtiği ailevi endişelerle ilgili ayetlere bakarak, günümüzün ailevi problemlerini daha iyi tahlil edip çözümler üretebiliriz. Eşinin davranışlarından rahatsız olan erkeklerin korkularının zan olarak görülebileceğini ve bu sebeple daha çok sabırlı olmaları gerektiğini söyleyebiliriz. Eşlerin ayrılacaklarından endişe edildiği zamanki korkuyu kesin kanaat getirmek anlamında görüp yuvanın ayakta kalması için gerekli önlemlerin alınması gerekir. Eşinin geçimsizliğinden ve kendisinden ayrılmasından ciddi bir şekilde endişe duyan kadınlar da dikkatli ve sabırlı hareket etmelidirler. Bu ayetlerde aile ile ilgili kişilerin hissettikleri ailevi endişeler tasvir edilmektedir. Toplumun en temel kurumu olan ailenin korunması için yapılması gerekenler anlatılmaktadır.

b) Vasiyet ve Şahitlikle İlgili Endişeler:

Bir kimsenin son anına kadar onu takip eden ve onun son anındaki işlerini ve yapması gerekenleri de düzenleyen Allah Teâlâ, vasiyet konusuyla ilgili de çok önemli uyarılar da bulunur. Vasiyetle ilgili bir ayette vasiyet edenin hataya düşeceği korkusuyla arayış bulmaya çalışan kimsenin vebali olmadığı ve Allah'ın çok affedici, merhameti ve ihsanı bol olduğu buyrulurarak teselli edilir:

فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

⁴⁸⁸ el-Mâverdi, *Hâvil Kebîr*, IX, 595; Kutub, *Fizılâl-il Kur'an*, III, 473

⁴⁸⁹ Şimşek, *Kur'an Tefsiri*, I, 576

⁴⁹⁰ ed-Derveze, *et-Tefsîrü'l Hadîs*, VI, 127

*Vasiyet edenin hataya düşüp haksızlığa kaymasından veya günaha girmesinden endişe edip ilgililerin arasını bulan kimse, hiçbir vebale girmez. Allah çok affedicidir, merhamet ve ihsanı boldur.*⁴⁹¹

Bazı müfessirler havf kelimesini burada bilmek olarak anlamışlar. Yani kim günaha meyledeceğini bilirse diye açıklamışlardır.⁴⁹²

Bu ayette geçen havf kavramıyla ilgili iki görüş vardır: birincisi havf korku manasındadır. Haksızlığın gerçekleşmesinden korkulur. Çünkü havf olması beklenen bir iş hususunda olabilir. Vasiyet ise vaki olmuştur. Korku olarak anlaşılmasıyla ilgili düzeltme işi korkuya bağlanmış çünkü bozukluk emareleri ortaya çıkarken ve çıkmadan önce yapılırsa daha kolay olur. Ölmeden önce vasiyet değiştirilebilir. Böyle olunca kesin hüküm verilemez. Yani ilme değil korkuya bağlanmıştır.

İkinci görüş ise buradaki havf ilim manasındadır. Yani haksızlık gerçekleşmiş olur. Kim umar yani beklerse ve bilirse demektir. İlim yoluyla ve zannı galib ile beklemektir. Korku hususi bir zandan kaynaklanan hususi bir halden ibarettir. İlimle zan arasında, birçok bakımlardan benzerlik vardır. Bunlardan her biri diğerinin yerine kullanılabilir. Vasiyet eden, hata ile haktan meylederse veya bilerek adaletli davranmamayı tercih ederse, vasiyetçileri barıştıranlara günah yoktur. Çünkü batılın hakka değiştirilmesinde günah olmaz.⁴⁹³

Vasiyet ve şahitliğin doğru yapılmasını sağlama amacıyla Kur'an'da bazı usüller tavsiye edilmiştir: Bir kimseye ölüm alâmetleri belirlediğinde yani vasiyet edeceği sırada, iki dürüst kişiyi şahit tutması istenir. O iki şahidi namazdan sonra yemin ettirir. Sonradan bu şahitlerin yalan söyleyerek günah işledikleri anlaşılırsa, ölüye daha yakın olan mirasçılardan iki kişi, öbürlerinin yerine geçerler ve bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha doğrudur, derler. Bu usul, şahitliği tam gerektiği şekilde yapmaları, yahut yeminlerinden sonra başka şahitlerin şahitliklerine başvurma sonucunda, yalan söylediklerinin ortaya çıkması sebebiyle, yeminlerinin reddedileceğinden korkmalarını sağlama bakımından en uygun çaredir.⁴⁹⁴

Yeminlerin namazdan sonra olması, Allah'ın huzuruna duran kimselerin, Allah'tan korkup, hak ve adaleti daha çok düşünecekleri hikmetinden kaynaklanmaktadır. Namazın vereceği Allah korkusu, yalanın ortaya çıkıp herkesin içinde rezil olma endişesi, şahitleri doğru söylemeye sevk eder.⁴⁹⁵

Şahitlerin şahitliği gereği gibi yapmaları, yalan yere yemin sebebiyle uğrayacakları ahiret azabından korkmaları, yeminlerinin kabul edilmeyip varislerin

⁴⁹¹ Bakara; 2/182

⁴⁹² en-Nîsaburî, *Vücûhu'l Kur'an*, s. 228; el-Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, II, 269; ed-Dameğânî, *el-Vücuh ven-Nezair*, I, 308; İbn Manzur, *Lisan*, IX, 100

⁴⁹³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 222; er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, V, 72-73; İbn Cevzî, *Zadü'l-Mesir*, I, 183; en-Nesefî, *Tefsiru'n Neseî*, I, 157

⁴⁹⁴ Maide; 106-108

⁴⁹⁵ Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, I, 521

yeminleriyle amel edilmesinden dolayı herkesin önünde rezil olmaktan ve buna sebep olan hıyanetleri yüzünden hakarete uğramaktan korkmaları en uygun olan yoldur.

Bahsedilen iki korkudan hangisi sebebiyle olursa olsun, gaye hâsıl olmuş ve şahitlik gereği gibi yerine getirilmiş olur.⁴⁹⁶ Vasiyetin yerine getirilmesi için alınacak tedbirler bu âyetlerle özetlenmiştir.

c) İnsanın Yakınlarıyla İlgili Korkuları:

İnsan yakınlarını sever, onların başına gelecek bir zarar bu sevgiyi tehdit eder. İşte insan o sevginin yok olmasından kaygı duyar. Bu kaygı elbette sevgi ve saygı eksenlidir.⁴⁹⁷ Bu bölümde peygamberlerin yakınlarıyla alakalı bazı endişelerinin olduğunu görürüz.

Hz. İbrahim'in babasıyla ilgili bir endişesi var. Babasının günaha girmesinden ve başına bir azap gelmesinden korkuyor.⁴⁹⁸ Hz. Yakup ise oğlu Hz. Yusuf'a kardeşlerinin bir kötülük yapmalarından endişe ediyor.⁴⁹⁹

Hz. Zekeriya duasında hayırlı bir evlat istiyor. Çünkü dinin nizamını koruma konusunda akrabalarından yana endişesi var. Bu durumu anlatan ayet şu şekilde geçer:

وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي ...

*Doğrusu ben arkamdan yerime geçecek akrabamdan ötürü endişeliyim.*⁵⁰⁰

İsfahânî, bu ayetteki korkuyu, onların şeriata uymamaları, dinin nizamını korumamalarına yönelik bir endişedir. Yoksa malına varis olacak kimsesinin olmaması değildir, diye açıklar.⁵⁰¹

Bu ayet şöyle de izah edilir: Hz. Zekeriya, ölümünün ardından akrabalarının dinde değişiklik yapacaklarından ve halka kötü davranacaklarından korkmuş ve Allah'tan kendisinden sonra peygamber olacak bir oğlan çocuğu istemiştir.⁵⁰²

Bu ayetten dünyevi korkuların altında yatan asıl endişenin dini bir kaygıya sahip olunmasından kaynaklandığını görmekteyiz.

Havf kavramının geçtiği ailevi endişeler ve başkası adına duyulan korkularla ilgili ayetleri incelediğimiz bu bölümde bu örneklerle yetinerek, okuyucuya bütünlük olması açısından bu konuyla ilgili tüm ayetleri de dipnotta vererek diğer bölüme geçiyoruz.⁵⁰³

⁴⁹⁶ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, V, 166; ez-Zuhaylî, *Tefsirü'l Münir*, IV, 95

⁴⁹⁷ Baydar, *Kur'an Açısından Korku ve Büyü*, s. 36

⁴⁹⁸ Meryem; 19/45

⁴⁹⁹ Yusuf; 12/13

⁵⁰⁰ Meryem; 19/5

⁵⁰¹ İsfahânî, Ragıb, *Müfredat*, s. 303

⁵⁰² İbn Kesir, *Tefsirul Kur'an-il Azim*, VI, 157; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 4

⁵⁰³ Ailevi endişelerle ilgili ayetler: Meryem, 19/5, 45; Kasas, 28/7; Yusuf, 12/13; Bakara, 2/182,229; Nisa, 4/3,34,35,128; Maide, 5/108

4- Peygamberlerin Kişisel Korkuları:

Kur'an, değişik devirlere ait ayrı ayrı insanları anlatırken, çok farklı devirleri, insanlarıyla beraber ve aynı anda duyurur ve yaşatır. Bunu yaparken de insanın hayal ve tasavvurlarını dikkate alır. Burada da insanı insana anlatır.⁵⁰⁴

Her insan gibi elbette peygamberlerin de dünya hayatları ile ilgili bir takım havfları olacaktır. Hz. Musa gibi yakalanıp öldürülmekten havf, Hz. İbrahim, Hz. Lut ve Hz. Davut'un evlerine gelen misafirlerinden korkması, Hz. Yakub'un Hz. Yusuf'u kurt yer diye havfı gibi korkular normal korkulardır.

Bu tür korkular peygamberleri hiçbir zaman görevlerini yapmaktan ve Allah'ın yolunca gidip O'na güvenmekten alıkoymaz. Onların asıl havfı Allah'tandır ve Allah'ın dini konusundadır; bu havf içinde yaşadıklarında Allah korkularını emniyete çevirir. Onlar için bir başka havf ve üzüntü söz konusu olmaz; bu onların kıyamet günü azabından duydukları havfin da sonunda emniyete çevrilmesi demektir.⁵⁰⁵

a) Hz. Musa'nın Korkusu:

Kur'an-ı Kerim Hz. Musa'nın nasıl bir insan ve nasıl bir peygamber olduğunu anlatır. Onun fiziki yapısı bile insanın gözünde canlanıverir. Ayrıca psikolojik yapısı, toplumsal hayattaki etkileri, yapıcı ve birleştirici karakteri hep Kur'an'da mevcuttur.⁵⁰⁶ Kur'an'ın Hz. Musa'yı anlatmasıyla insanın her yönüyle ve özellikle duygularıyla da incelenmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

Hz. Musa'nın korkularını üç bölümde değerlendireceğiz: İlk olarak Hz. Musa'nın öldürülme korkusu, ardından asasının yılanı dönüştüğü andaki korkusu ve son olarak da Firavun'dan korkusunu ele almaya çalışacağız.

Hz. Musa dünyaya geldiği zaman Allah Teâlâ annesine vahyetti. Onu bir ırmağa bırakmasını ve hiç endişe etmemesini, çünkü onun rasüllerden olacağını ve onun korunacağını bildirdi.⁵⁰⁷ Bir baba veya annenin, evladını kurtarmak için yapabileceği en son şey, onu suya atmasıdır. Yani ölüm ihtimalinin, yaşama ihtimalinden çok daha fazla bulunduğu bir şeyi yapmasını emretti. Nice tehlikeyle karşı karşıyaydı. Allah Teala bütün bu tehlikeleri Musa'nın kurtuluşunun biricik yolu kılmıştı. Burada sebebler durdu. Suya atılmak kurtulmanın ta kendisi oldu.⁵⁰⁸ Firavunun ailesi onu buldu. Hz. Musa onların yanında büyüdü.

Hz. Musa bir gün, iki adamı kavga ederken gördü. Kendi kabilesinden olan adam diğerine karşı yardım istedi. Hz. Musa'da eliyle vurur vurmaz adamı öldürdü. Daha sonra pişman oldu. Allah'tan bağışlanmasını istedi.⁵⁰⁹

⁵⁰⁴ Gülen, *Kur'an'ın Altın İkliminde*, s. 162

⁵⁰⁵ Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, s. 508

⁵⁰⁶ Gülen, *Kur'an'ın Altın İkliminde*, s. 166

⁵⁰⁷ Kasas; 28/7

⁵⁰⁸ Şa'râvî, *Kur'an Mucizesi*, s. 17

⁵⁰⁹ Kasas;28/15-16

Beşeri tabiatları gereği peygamberlerden sudur eden günah karakterli davranışları ya evlâ olanı terke, veya nübüvvetten önce olduğuna yormalı, ya da sehven hataya dahil olduğu söylenmelidir.⁵¹⁰ Hemen oradan ayrılıp, etrafını kontrol ederek, sabaha kadar endişe içinde geceyi geçirdi.⁵¹¹ Allah'a dua etti. Yanlışlıkla bir adam öldürdüğünü, bu yüzden kendisini öldürmelerinden korktuğunu,⁵¹² hem sonra onların buna hakları da olduğunu,⁵¹³ onlardan korktuğu için kaçtığını söyledi.⁵¹⁴ Ölüm korkusu insanlar arasında yaygındır. Hatta Hz. Musa (as) dahi bu tür korkuyu tatmıştır. Firavunun kendisini öldüreceğinden korkmuştur.

Şehirden ayrıldıktan sonra Medyen tarafına doğru gitti. Orada çobanlık yapan iki kıza yardım ettiği için babaları Hz. Musa'yı yanına çağırdı. Hz. Musa başından geçenleri anlatınca endişe etmemesini söyleyerek onu teselli etti.⁵¹⁵ Orada belli bir süre kaldıktan sonra Allah Teala kendisini Peygamberlikle görevlendirdiğini ona vahyetti. Firavun'a giderek onu uygun bir şekilde uyarmalarını bildirdi.

Hz. Musa'nın tebliğ görevinde içinde bir endişesi vardır. Görevini daha iyi yapabilmek için destek aramaktadır. Kendisiyle ilgili de bir korkusu vardı. Kendisini öldürmelerinden korkmaktaydı. Daha sonra kendisine peygamberlik verilince onları kötü bir azapla korkutup uyarmaktadır. Hz. Musa Allah'a dua etti: Kendisini yalancı saymalarından korktuğunu ve kardeşi Harun'a da risalet verilmesini istedi.⁵¹⁶ Çünkü kardeşinin konuşmasının daha düzgün olduğunu söyledi.⁵¹⁷

Firavun'a bütün ayetler ve deliller sunuldu. Ancak o bunları yalan saydı ve kabul etmedi. Firavun bununla da kalmadı, kavmine seslenerek "Musa'nın dininizi değiştireceğinden ve ülkede anarşi çıkaracağından korkuyorum" dedi.⁵¹⁸

Burada dinden maksat: Mısır toplumunun tuttuğu yol ve medeniyettir. Firavun aslında kendi saltanatının yıkılacağından korktuğu halde, birçok politikacı gibi, güya halkı düşündüğü için, onlar namına Mûsâ'yı yok etmeye giriştiğini ileri sürüyordu.⁵¹⁹

Firavun Hz. Musa'yı büyücüleriyle yarışmaya çağırdı.

Onlar: "Mûsâ! İstersen hünerini önce sen ortaya koy, istersen biz ortaya koyalım!" dediler. "Hayır, siz ortaya koyun!" dedi. Bir de ne görsün: onların sihirleri sayesinde, ipleri ve sopaları, kendisine gerçekten hareket ediyormuş gibi geldi. Mûsâ birden, içinde bir endişe duydu. "Endişe etme!" dedik, "zirâ sen galip geleceksin." Elindeki değneği ortaya at, onların yaptıklarını yutacaktır. Çünkü onların yaptığı, sihirbaz oyunudur. Büyücü ise, nereye varırsa varsın, hiç bir yerde iflah olmaz."⁵²⁰

⁵¹⁰ Kılıç, Sadık, *Kur'an'da Günah kavramı*, Hibaş Yay. Konya, 1984, s. 312

⁵¹¹ Kasas;28/18,21

⁵¹² Kasas;28/33

⁵¹³ Şuara;26/14

⁵¹⁴ Şuara;26/21

⁵¹⁵ Kasas;28/25

⁵¹⁶ Şuara;26/12

⁵¹⁷ Kasas;28/34

⁵¹⁸ Gafir;40/26

⁵¹⁹ Yıldırım, *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meali*, s. 469

⁵²⁰ Taha;20/65-69

Burada Hz. Musa'nın sihirden anlamadığını, korkusunun tamamen doğal bir hal olduğunu görmekteyiz. Çünkü eğer sihirden anlasaydı, büyücülerin büyülerini karşısında daha sakin olur ve ani bir korkuya kapılmazdı.

Bu ayette geçen hîfetü kelimesi, insanın korktuğu hali anlatan bir kelimedir.⁵²¹ Havf sözcüğü korku duygusunu genel manada ifade eden gibidir. Olağandışı esrarengiz bir şeyin sebep olduğu korkuya işaret vardır. Bu yüzden Kur'an'da bu kelime Hz. Musa'nın değnek ve iplerin mucizevi bir biçimde kıvrım kıvrım yılanlara dönüştüğünü gördüğünde yaşadığı hissi anlatır.⁵²²

Buradaki korku ile ilgili şu görüşler zikredilir:

a) Oraya toplanan insanların sihirbazları gördükten sonra dağılacaklarından ve kendisinin göstereceği mucizeleri göremeyeceklerinden korkmuştu. Yani insanların her yanını bir şüphe duygusu kaplamasıyla birlikte kendisine tabi olmamalarından da korkmuş olabilir.

b) Hz. Musa'nın korkusu beşer oluşundan kaynaklanmaktaydı. İnsanın fitratında bu vardır. Yapısı gereği böyle olur.

c) O anda kendisine gelen vahyin gecikmesinden korkmuştu.

d) Kendisi mucize getirdikçe karşı tarafın çeşitli hilelere başvuracağından korkmuştu.

e) Duyduğu gizli bir sesle içine bir korku düşmesi ve onu gizlemesi şeklinde de anlaşmıştır.⁵²³

Büyücüler iplerini ve değneklerini atıp, Hz. Mûsâya yüzlerce yılanın kendisine doğru geldiği hissini verince, o elinde olmaksızın bir an için korkmuş olabilir. Bu, peygamberlere bile büyüünün bir dereceye kadar etki edebileceğini gösterir. Bu kabîl şeyler, peygamberlerin ismetine aykırı değildir. İsmete (yani günahlardan korunmuş olma sıfatına) aykırı olan, vahye tesir etmesidir ki böyle bir şey yoktur. Bu emir üzerine Hz. Mûsâ (a.s.) esasını bırakınca o, sihirbazların bütün aletlerini yuttu. Böylece büyücüler bunun bir sihir değil, ilahî bir mûcize olduğunu anladılar.⁵²⁴

İlahi hikmet peygamberler hakkında sabit olan ismetin onları kulluk tavrının dışına çıkarmasını dilememiştir. Günaha bulanmaksızın günah duygusu ve korkusu endişesinden uzak olmamaları, nübüvvet makamına halel getirmez. Cenabı Allah, onları beşer için mukadder kemalin zirvesine ulaşmaktan mahrum bırakmak istememiştir.⁵²⁵

Yüce Allah, Peygamberine sebat vermek için onu iki defa destekledi. Bir defasında sopasını hareket eden bir yılanı çevirmekle; diğerinde ise, büyücülerin yaptıkları karşısında içinde hissettiği korkuyu gidermekle desteklemiştir.⁵²⁶

Hz. Musa'nın Firavundan Korkusuna gelince şu şekilde geçer:

⁵²¹ Isfehânî, Ragıb, *Müfredat*, s. 303

⁵²² İzutsu, *Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 262-263

⁵²³ et-Taberî, *Camii'l-Beyan*, XVI, 186; İbn Kesir, *Tefsirul Kur'an-il Azim*, VI, 267; İbn Cevzî, *Zadü'l-Mesir*, V, 305-306; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 72; en-Nesefî, *Tefsiru'n Neseî*, II, 373

⁵²⁴ Mevdudî, *Tefhimu'l Kur'an*, III, 256; Yıldırım, *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meâli*, s. 315

⁵²⁵ Kılıç, *Kur'an'da Günah kavramı*, s. 312-313

⁵²⁶ Şa'râvî, *Kur'an Mucizesi*, s. 432

“Ya Rabbenâ” dediler, “doğrusu, korkarız ki o bize son derece kötü davranır, hatta ileri gidip daha da azar. “Korkmayın!” buyurdu, “Ben sizinle beraberim, her şeyi işitir ve görürüm.”⁵²⁷

Musa ve Harun’un korktuklarını söylemeleri, Musa’nın ilk ilahi tecelliye erip ilahi hitabı duymasından sonradır. Zira ilk tecelli sırasında Harun, Musa’nın yanında değildi. Demek ki ilk tecelli de Musa, kardeşi Harun’un da kendisiyle beraber görevlendirilmesini istemiş, bu isteği kabul edilmiş sonra Musa, annesinin ve kardeşinin yanına gitmiş, durumu görüşmüşler. İşte bundan sonra ikisi beraber Allah’a yalvararak bu işten çekindiklerini söylemişler. Allah da çekinmemelerini, kendisinin daima onlarla beraber olduğunu ve onları koruyacağını bildirmiştir.⁵²⁸

Sonuç olarak Hz. Musa’ya genç bir grup iman etti. Çünkü kavmi Firavun’dan korkuyordu.⁵²⁹ Allah Teala Hz. Musa’ya kendisine inananlarla geceleyin yola çıkmasını, asasını vurarak denizde bir yol açmasını, Firavun’un yetişmesinden ve boğulmaktan korkmamalarını vahyetti.⁵³⁰

İnsanlardan korku da, insanların çoğu arasında yaygın olan korku türlerindedir. İnsanlardan birçoğu, kuvvetli, nüfuz ve iktidar sahibi, serkeş ve zalim kişilerin kendilerine bulaşmalarından korkarlar. Kur’an, Hz. Musa ve Harun (as)’un Firavun’un kendilerine bulaşmalarından korktuklarına işaret etmektedir.⁵³¹

Hz. Musa yaptığı her şeyi derin bir heyecan içinde yapar. Bir karar ve azim insanı olan Hz. Musa bir şeye azmetti mi, karar verdiği istikamette ölümü pahasına da olsa o işin üzerine yürür ve asla vazgeçmez. Allah’ın emirlerini yerine getirirken önüne çıkan bütün engelleri böyle geçer. Kur’an Hz. Musa’yı farklı ayetlerde zikreder. Farklı konulara bağlı farklı şekilde ele alınmasına rağmen Kur’an’da Hz. Musa hep aynı karakter ve aynı tavırlar içinde karşımıza çıkar.⁵³²

Kur’an’da insani yönü itibariyle hayatının en çok anlatıldığı peygamberlerden biri Hz. Musa’dır. Onun insani özellikleri dikkatli bir şekilde tahlil edilmelidir. Hz. Musa çok değişik olaylar karşısında farklı duygular hissetmiş ve tepkileri de yine kendine özgü olmuştur. Bu sebeple Hz. Musa’nın örnek olması açısından duygu, düşünce ve davranışları özenle incelenmelidir.

b) Hz. İbrahim’in Korkusu:

Kur’an, insanı hemen her yönüyle ele alır ve onunla his ve mantık diyalogu kurar. Mantığını en iyi kullanan peygamberlerden olan Hz. İbrahim’de doğru bildiği yoldan ayrılmayan bir kişilik sahibi olarak dikkat çeker.

Hz. İbrahim’in kavmiyle tartışmasını anlatan bir ayette, Hz. İbrahim onların Allah’a ortak koşmaktan korkmadıklarını, kendisinin de onların ortak koştuğu şeylerden korkmadığını söyler.⁵³³ Yani tanrılarınızdan çekinmiyorum demek istemiştir. Onlar

⁵²⁷ Taha; 20/45-46

⁵²⁸ Ateş, *Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, II, 1002

⁵²⁹ Yunus;10/83

⁵³⁰ Taha; 20/77

⁵³¹ Necati, M. Osman, *Kur’an ve Psikoloji* (Terc: Hayati Aydın), Fecr Yay. Ankara, 1998, s. 63

⁵³² Gülen, *Kur’an’ın Altın İkliminde*, s. 201

⁵³³ Enam; 6/80-81

tanrılarımızın sana bir kötülük etmesinden korkuyoruz, dediler. O da: Ben ise onlardan bir an bile korkmuyorum; çünkü onların zarar veya fayda vermeye güçleri yetmez, ancak Rabbinin izniyle bana fayda veya zarar dokunur, demiştir.⁵³⁴ Hz. İbrahim'in tavrında, her müminin taşınması gereken Allah korkusunun yanında, Allah'a ortak koşmaktan korkma mefhumu da dikkat çekicidir.⁵³⁵

Hz. İbrâhim putlara ve yıldızlara tapmanın aklen tutarsız olduğunu ispatlayınca, müşrikler bu sefer, onların Allah nezdinde şefaathçi olabileceklerini söylediler. Bu ancak nakil yolu ile bilinecek bir şey olunca Hz. İbrâhim: “Onların şefaathçiliği hakkında Allah'ın hiçbir delil bildirmedeğini” söyledi. Son olarak hürufeci müşrikler, “bizim bu gizemli ilahlarımız seni çarparlar” deyip, psikolojik bir yaklaşımla insanın zaaf damarlarından biri olan korkusunu harekete geçirmeye çalıştılar.

Hz. İbrahim de: “Allah'ın kudreti ve birliği kesin. Sizin tanrılarımızın ise zihninizden başka yerde varlıkları yok. Allah'a şirkiniz sebebiyle, asıl korkması gereken siz iken, benim ise korkacak hiç bir yanılsım yok iken, ne diye ben korkayım?”⁵³⁶ demiştir, şeklinde izah edilir.

Hz. İbrahim'in korkusuyla ilgili, Hz. Peygambere karşı müşrikler, “Eğer iddianda tutarlı isen ne diye bize melekleri getirmiyorsun?”⁵³⁷ Diyerek alay ediyorlardı. Onlara Hz. İbrahim kıssası anlatılarak, “Melekler gelirse, kesin hükmü icra için gelirler, artık size mühlet verilmez.” Denilmek istenmiştir.

Melekler Hz. İbrahim'in yanına geldiler. Misafirlerine ikram ettiği yemeği yemediklerini görünce Hz. İbrahim korktu. Onların bu hali hoşuna gitmedi ve onlardan kuşkulandı, “Korkma!” dediler. “Çünkü biz aslında Lût kavmini imha etmek için gönderildik.”⁵³⁸

Lût (a.s.), Hz. İbrâhim (a.s.)'ın yakın akrabasından olup onun şeriatı üzere gönderilmiş bir Peygamberdi. Ayrıca ona büyüdüğünde âlim olacak bir çocuklarının dünyaya geleceğini müjdelediler.⁵³⁹

c) Hz. Lut, Hz. Davud ve Hz. Yakub'un Korkuları:

Melekler, Hz. Lut'un yanına gelince onları, halkının tecavüzlerinden koruyamayacağı düşüncesiyle üzüldü, eli kolu bağlanıp göğsü daraldı. Onlar dediler ki: “Bizden yana endişe etme, üzülme! Biz seni ve yakınlarını kurtaracağız, yalnız eşin geride kalanlar arasında yer alacaktır.”⁵⁴⁰

İki davacının aniden Hz. Davud'un yanına girmeleriyle onlardan ürkmesi ve onların korkmaması gerektiğini söylemeleri, ayrıca ondan adaletle hükmetmesini ve

⁵³⁴ en-Nesefî, *Tefsîru'n Nesefî*, I, 517; İbn Cevzî, *Zadü'l-Mesir*, III, 76

⁵³⁵ Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 290

⁵³⁶ Yıldırım, *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meâli*, s. 136

⁵³⁷ Hicr;15/7

⁵³⁸ Hud;11/70

⁵³⁹ Zariyat;51/28

⁵⁴⁰ Ankebut; 29/33

doğruyu göstermesini istemeleri anlatılır.⁵⁴¹ Hz. Davud'un bunlardan korkmasının sebebinin ise bunların, kapıdan girmeyip duvardan tırmanarak Davud'un yanına girmeleri veya geceleyin gelmeleri olduğu izah edilmiştir.⁵⁴²

Yusuf suresinde de Hz. Yakub'un Hz. Yusuf'un başına gelebilecek kötü bir şeyle ilgili korkusu ve kardeşlerinin Yusuf'a kötü bir şey yapmasından babalarının endişe etmesi anlatılır.⁵⁴³

Peygamberler de diğer insanlar gibi yaratılıştan gelen hislere sahiptirler. İnsanlar için örnek olması sebebi ve hikmetine binaen bazı olaylarla karşılaşmışlar. Bu olaylar karşısında insani duyguları ortaya çıkmıştır. Bu duygularını en ölçülü şekilde hissetmişler ve başlarına gelen bu durumlarda gösterdikleri refleksleri de farklı olmuştur. Bu sebeple onların hayatları titizlikle tahlile tabi tutulmalıdır. Çünkü Onlar peygamberlik görevlerinin yanında insani yönleriyle de örnek alınmalıdırlar.

B. DİNİ KORKU VE KAYGILAR

Dini korku ve kaygılar başlığı altında da Allah korkusu, günah işleme endişesi, kıyamet günü ve azabı korkusu, ahiret ve hesap korkusu ile ilgili ayetleri inceleyeceğiz.

1. Allah Korkusu:

Allah korkusunu işlerken, önce bu korkuyu tebliğle alakalı olarak incelemeye çalıştık. Daha sonra Rabbin makamından korkanlar, müminlerin asıl korkularının Allah'tan olması gerektiği, meleklerin Allah korkusu ve imtihan niteliğinde Allah korkusunun test edilmesi konularını inceleme imkânı bulduk.

Hz. Peygamber(sav) tebliğ görevini yaparken bazıları karşı çıkarlar. Allah Teala, onların zor kullanmadan uyarılması gerektiğini ve asıl tebliğin Allah'ın tehdidinden korkanlara yapılması gerektiğini bildirmektedir.⁵⁴⁴ Tebliğin herkese yapılması gerektiği, ancak özellikle bu tür bir korkuyu taşıyanlara yapılmasının hikmetine dikkat çekilmektedir. Çünkü uyarı ve korkutmalardan istifade edecek olanların bu korku duygusuna sahip olanlar olduğu anlaşılmaktadır.

Başka bir yerde ise, kıyamet gününün anlatılması bu anlatılanlardan ibret alacak olanların yine ahiret endişesi taşıyanların olacağı yani korkutmalardan ve tebliğden ahiret endişesi duyanların faydalanacağı bildirilmektedir.⁵⁴⁵

Rabbin makamından korkulması gerektiği üzerinde de durulur. Kâfirlerin tehditlerine karşı Allah'ın yardımının huzuruna çıkmaktan ve uyarılan azaptan korkan müminlere olacağı anlatılır.⁵⁴⁶ Kıyamet ile ilgili durumların anlatıldığı bir yerde ise, cennete gidecek olanların Allah'ın huzurunda durmaktan korkan ve nefesine uymayan

⁵⁴¹ Sad;38/22

⁵⁴² et-Taberî, *Camiü'l-Beyan*, XXIII, 141

⁵⁴³ Yusuf; 12/13

⁵⁴⁴ Kaf;50/45

⁵⁴⁵ Hud;11/103

⁵⁴⁶ İbrahim;14/14

kişilerin olacağı söylenir.⁵⁴⁷ Başka bir yerde yine cennetle ödüllendirilecek olan kimsenin Allah'ın huzuruna çıkma endişesi taşıyanların olacağı bildirilir.⁵⁴⁸ Müminlerin herkesi uyarmaya devam etmeleri gerektiği ancak uyarıdan sadece Allah'tan korkanların faydalanacağı düşüncesiyle müminlere yol gösterilir.

Enam suresinde muhatabların Kur'an'la uyarılması gerektiği söylenerek irşat ve tebliğe devam edilmesinin önemi üzerinde durulur:

وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

*Rabblerin huzurunda toplanacaklarından korkanları Kur'an aracılığı ile uyar. Onlar için Allah dışında bir dost ya da aracı yoktur. Ola ki, günahlardan sakınırlar.*⁵⁴⁹

Bu ayetle ilgili genel olarak üç görüş ileri sürülmüştür: Birincisi, bunlar daha önce bahisleri geçen kâfirlerdir. Zira Hz. Peygamber(sav) onları ahiret azabı hususunda korkutuyordu. Böylece onların bir kısmı bu uyardan etkileniyor ve kalbinde çoğu kez Hz. Muhammed (sav)'in söylediği şeyin hak ve gerçek olduğu düşüncesi meydana geliyordu.⁵⁵⁰

İkinci görüş ise, Ayetteki “toplanacaklarından korkanları” ifadesinin “toplanacaklarını bilenleri” anlamında olduğu da söylenmiştir. Çünkü haşr, öldükten sonra dirilme ve kıyametin olabileceğini kabul edenler müminlerdir. Onların korkusu bilgilerinden ileri gelmektedir. Burada korkutulan şey haşr'dır (Allah'ın huzurunda toplanmaktır) Korkan kimseler âsi müminlerdir.⁵⁵¹

Üçüncü görüş, bu ayet herkese şamildir. Çünkü her insan ister haşr'in olacağına kesin olarak inansın, isterse bu konuda şüphesi olsun “haşr” dan korkar. Yani bu korku herkes hakkında söz konusudur. Bu ayetteki ifade “haşr” dan korkanlara tahsis edilmiştir. Zira onların korkuları kıyamet günü için hazırlık yapmaya sevk eder. Onların bu inzardan faydalanmaları daha iyi olur.⁵⁵²

Kalplerinde az da olsa ahiret duygusu bulunduğu halde korunmayan ve takvayı düşünmeyen kimselerin uyarılması istenmektedir. Yani bunlar bu uyarı sayesinde umulur ki sakınırlar. Allah'tan başka dost ve şefaathçileri olmadığına inananlar uyarılmaya ve etkilenmeye elverişlidir.⁵⁵³

Ayetin devamında şu ayetlere de bakılabilir: “*Ama asıl Rab'lerine duydukları saygıdan dolayı çekinenler.*”⁵⁵⁴ Ve “*Onlar Rabbin tarafından sana gönderilenin hak ve*

⁵⁴⁷ Naziat;79/40

⁵⁴⁸ Rahman;55/46

⁵⁴⁹ En'am; 6/51

⁵⁵⁰ er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XII, 232-233; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, V, 311

⁵⁵¹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, V, 311; er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XII, 232-233; ed-Dameğânî, *el-Vücuuh ven-Nezair*, I, 308; el-Kuşeyrî, *Letaiful İşârat*, II, 161

⁵⁵² er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XII, 232-233

⁵⁵³ ed-Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadis*, III, 52; Elmalılı, *Hak Dîni*, III, 612

⁵⁵⁴ Müminun; 23/57

*gerçek olduğunu bilip, Allah'ın gözetilmesini emrettiği şeyleri gözetirler. Rableri olan Allah'tan çekinirler ve pek çetin bir hesaptan endişe ederler.*⁵⁵⁵

Bir insan amirinin ikram ve ihsanına layıkıyla karşılık verememekten kaygılanır. Kulun Allah'tan korkması da buna benzer. Âmirinin huzuruna varan kimse heyecanlanır, terler ve titrer. Bu durum, âmirin mevki ve makamına karşı duyulan sorumluluk duygusundan kaynaklanır. Allah'ın da makamı vardır. Bu nedenle O, bir gün kullarını huzuruna çağıracaktır. Allah kendi kullarının başka makamlardan değil, sadece kendi makamından kaygılanıp korkmalarını ister.⁵⁵⁶

Allah'ın kullarını korkuttuğu başka bir yerde ise, ahiret azabı anlatılarak kullar korkutulur.⁵⁵⁷ Kuşeyrî Allah korkusuyla ilgili şöyle der: Bugün korkarsan bu korku seni o gün sıkıntıdan kurtarır. O gün karşılaşacağın zorlu engelleri aşman senin şu anki durumuna bağlıdır.⁵⁵⁸ Allah'ın korkutmasını umursamayanlar ise Hz. Peygamber'i ve müminleri korkutup tehdit ederler.⁵⁵⁹

Şeytan'ın Allah'tan korkması ise, önce insana yaptığı işi güzel gösterir. Ona gurur hissi verir. İşin sonunda ise geri döner ve kaçır. İnsanı yalnız bırakır ve ben Allah'tan korkarım der.⁵⁶⁰ Şeytan vesvesesiyle işleri insan için güzel gösterdiğinde, gaflet erbabı bilinçli, doğru bir gözle göremez. Gafilde vesvese kalır. Sonra akla gelen kuşku onu yakalar. Umulmadık bir kötülüğün olmasıyla ilgili. Şeytan vaadiyle ilgili sözünde durmaz. Umduğu ve bulduğu şey nefiste yoktur.⁵⁶¹ Münafiğin durumu da buna benzer. Önce dine inanma reddet diye telkin eder. Sonra kafir olunca, ben sizden uzağım, ben Allah'tan korkarım der.⁵⁶²

İmtihan unsurunun da ağır bastığı şeytanın aldatmalarına karşı müminlerin asıl korkularının Allah'tan olması gerektiğini şu ayet çok açık ifade eder:

إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا اللَّهَ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

*Size o haberi getiren adam şeytanın tekidir. O sizi kendi dostları ile korkutmak ister. Fakat siz mümin iseniz onlardan korkmayın, Ben'den korkun.*⁵⁶³

Bu ayetle ilgili Kuşeyri şöyle bir izah yapar: Sadık Allah dostlarının kalbine şeytan musallat olmaya çalışır. Onlar ise Allah'a sığınır. Bu durum şuna benzer: Çocuk korktuğu zaman annesinden başkasına gitmez, ona sığınır. Başına bir şey

⁵⁵⁵ Rad; 13/13

⁵⁵⁶ Baydar, *Kur'an Açısından Korku ve Büyü*, s. 34-35

⁵⁵⁷ Zümer; 39/16

⁵⁵⁸ el-Kuşeyrî, *Letaiful İşârat*, V, 279

⁵⁵⁹ Zümer; 39/36

⁵⁶⁰ Enfal; 8/48

⁵⁶¹ el-Kuşeyrî, *Letaiful İşârat*, II, 319

⁵⁶² Haşr; 59/16

⁵⁶³ Âli İmran; 3/175

geldiğinde onun yanından ayrılmaz. Yani kul Allah'a dua ettiğinde, O'na dönmüş olur. O'nun yakınlığına ve korumasına sığınır. O'ndan iyilik ve güzelliğin sürmesini ister.⁵⁶⁴

Korku üç kısımdır: Avâmın korkusu ki bu Allah'ın ceza vermesinden duyulan bir korkudur. Havâssın korkusu ki bu da Allah'tan uzak olmaktan duyulan bir korkudur. Bir de Havâssu'l havâssın korkusu vardır ki bu da, bizzat Allah'tan korkmaktır. Bu mertebelere, Hz. Peygamber (sav) şu hadisi şerifi ile işaret etmektedir: “Azabından, affına; gazabından rızana; Sen'den sana sığınırım”⁵⁶⁵

Meleklerin Allah korkusu ise şu şekilde anlatılır:

يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ

*Üstlerindeki Rab'lerinden korkar ve kendilerine ne emredilirse onu yaparlar.*⁵⁶⁶

Melekler, ibadetlerini büyüklemeden yapar ve Allah'tan korkarlar. Korkuyla Allah'a tutunurlar. Üstlerinden bir azab gelmesinden korkarlar. Rablerine bağılıdır. Rablerini yücelterek korkarlar. Onlar için Rableri karşı konulmazdır. Ona isyan etmezler ve itaati bırakmazlar. Denilir ki kullar için dünyada ahiret korkusu hayırlı bir şeydir. Onu itaate sevkeder ve zilletten men eder. Allah Teala'nın üstte oluşunu ise, kudret, kuvvet ve hakimiyet bakımından üstün ve hâkim olma manasına anlamak gerekir.

Buradan meleklerin mükellef olduklarını, emir, nehiy, vaad, vaîd ve diğer mükellefiyetlerden sorumlu olduklarını ve onların havf ve reca arasında yaşadıklarını anlıyoruz.⁵⁶⁷

Meleklerin irade sahibi olmadıkları ve günah işleme gibi bir kabiliyetlerinin bulunmadığı yaygın bir kanaattir. Oysa burada Allah'a itaatlerinin, O'nun korkusundan kaynaklandığı anlatılmaktadır. Onlar için zorunlu itaat diye bir durum söz konusu değildir. Onlar Allah'ın yüceliğini hakkıyla kavramış, Allah sevgisi ve Allah korkusuyla dolu varlıklardır ve bundan dolayı Allah'a itaat etmekte ve yasakladığı şeyleri yapmamaktadır.⁵⁶⁸

Allah korkusu, gerek bu dünyada, gerekse ahrette hareketlerinin doğuracağı kötü sonuçlardan korkmaktır. Hem bu dünya hem de öbür dünya için hassas bir sorumluluk hissinden kaynaklanan korkudur. Kur'an'ın anlattığı Allah, sınırsız şefkat sahibidir; ama hem bu dünyada hem de öbür dünyada dehşetli azabı vardır.⁵⁶⁹

İmtihan bağlamında başka bir yerde ise Allah korkusu şu şekilde anlatılır:

⁵⁶⁴ el-Kuşeyrî, *Letaiful İşârat*, I, 285

⁵⁶⁵ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, III, 399

⁵⁶⁶ Nahl; 16/50

⁵⁶⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 586; el-Kuşeyrî, *Letaiful İşârat*, III, 311; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, X, 407; er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XX, 45; Elmalılı, *Hak Dîni*, V, 419

⁵⁶⁸ Şimşek, *Kur'an Tefsiri*, III, 155

⁵⁶⁹ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 87

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لِيُبَلِّغَنَّكُمْ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِّنَ الصِّدْقِ تَنَالَهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ
فَمَن اِعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ

*Ey iman edenler! Allah, kendisini görmeksizin, gıyabında Kendisini tazim edip haramlardan sakınanları meydana çıkarmak için sizi av nevinden bir şeyle deneyecek. Bir av bolluğu ki elleriniz de yetişebilecek, mızraklarınız da... Kim bundan sonra konulan hududu aşarsa işte ona gayet acı bir azap vardır.*⁵⁷⁰

Allah onları ihramlı iken avlanmayla ilgili imtihan etti. Onların konaklama yerlerinde etraflarını av hayvanları sarmıştı. Mızrakları ve elleriyle yakalayabiliyorlardı. Küçüklüğünden ve zayıflığından dolayı kolayca elde edebilecekleri av hayvanlarıyla imtihan eder ki, İmanı kuvvetli olduğu için, görmediği halde Allah'tan korkan ile imanı zayıf olduğu için korkmayan, birbirinden ayrılın diye bu imtihanı yapar.⁵⁷¹ Allah Teala'nın ilmi, O'nun cezası ve mükafatı konusunda duyurmayı gerektirir. Çünkü bu onu duyanları korkuya sevkeder.⁵⁷²

İmtihanın gerçek manada hâkim olduğu bir aldaniş tarzıdır. Daha önce Yahudilerin kaybettikleri bu imtihanı Müslümanlar kazandılar. İnsanlar Allah'ı bizzat görmezler. Fakat inandıkları zaman onu kendi içlerinde hissederler. Gayba iman bu imtihanın en önemli yönüdür.⁵⁷³

Burada kişinin samimiyeti test edilmektedir. Nitekim ayetin kendisinde de bunun imtihan amaçlı olduğu kimsenin görmediği yerde kişinin samimiyet ve ihlâsının test edilmesi için bu yasağın getirildiği anlatılmaktadır. Münafıklar insanlardan korktukları için sadece göz önünde Allah'ın yasaklarını çiğnemekten sakınırlar. Oysa gerçekten Allah'a inanmış kişi için birinin onu görüp görmemesi o kadar önemli değildir.⁵⁷⁴

Ayetin devamında şu ayeti de söyleyebiliriz: *“Fakat Rab’lerini görmedikleri halde, O’na karşı saygılı davrananlara mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır.”*⁵⁷⁵

Burada bu örneklerle yetinerek, Allah korkusuyla ilgili tüm ayetleri okuyucu için bütünlük olması açısından dipnotta vererek diğer bölüme geçiyoruz.⁵⁷⁶

2. Günah İşleme Endişesi:

Günah işlemenin ardından gelecek azap korkusu da Kur'an'da rastlanılan korku türlerindedir. Mekke döneminde Rabbe isyan etme günah işleme korkusunun göstergesi durumundadır. Bu tür korkuların Medine’de inen ayetlerde daha çok

⁵⁷⁰ Maide; 5/94

⁵⁷¹ et-Taberî, *Camiü'l-Beyan*, VII, 39; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, V, 111; es-Sabûnî, *Safvetü't Tefasir*, I, 337; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 663

⁵⁷² Ebussuud, *Ebussuud Tefsiri*, II, 319

⁵⁷³ Kutub, *Fizılâl-il Kur'an*, IV, 446-449

⁵⁷⁴ Şimşek, *Kur'an Tefsiri*, II, 103

⁵⁷⁵ Mülk; 67/12

⁵⁷⁶ Allah korkusuyla ilgili ayetler: Kaf, 50/45; En'am; 6/51; Zümer, 39/16,36; Nahl, 16/50; İbrahim;14/14; Naziat;79/40; Enfal, 8/48; Haşr,59/16; Âli İmran,3/175; Rahman;55/46; Maide,5/28,94

görülmesi Müslümanların bu dönemde bazı konularda rahatlamaları ve günah işleme zaafiyetlerinin artmasıyla alakalı bir durum ve endişe olarak görülebilir.

Beşeriyetin büyük bir kısmının sapması, kendi hemcinslerinden peygamberleri kabul etmemelerinden ileri gelmiştir. Onlara kalsa, otorite sağlamak, bağlanmak için mutlaka insanüstü, tanrısal bir güç olması gerekir. Bu zihniyet hak peygamberlerin öğrettiklerini bile şirkle bulaştırmıştır.⁵⁷⁷

Daha önce inanmayanlar olduğu gibi Hz. Peygamber'e de inanmayanlar olmuştur. Çeşitli bahanelerle inanmayanlara Hz. Peygamber uyarılarını yaptığı halde onlar ısrarla inanmamaya devam ettiler. Sonunda Hz. Peygamber onların yolunun yanlış olduğunu ve kendisinin onlara uymayacağını ve Rabbine isyan ederse kıyamet günü azabından korktuğunu söyler.⁵⁷⁸

İman edenlere hitap eden bir ayette Allah'a karşı gelmekten sakınmaları, iyi işler yapmaları, sabırlı olmaları, ibadeti yalnız Allah için yapmaları istenerek, Müslümanlar olarak Allah'a isyan etmekten ve sonucunda kıyamet günü azabından korktukları bildirilir:

قُلْ إِنِّي أَخَافُ أَنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ

*De ki: "Rabbime isyan ettiğim takdirde müthiş bir günün azabından endişe ederim."*⁵⁷⁹

Burada maksat, başkalarının günah işlemesine engel olmaktır. Çünkü Rasülullah (sav) tertemiz ve masum olmasına rağmen, Allah'ın azabından korkunca, başkasının korkması daha uygundur. Bu, peygamberlerin ve Salihlerin âdetidir. Zira onlar kendi taşıdıkları vasıfları başkalarına bildirirler ki, onlar da kendileri gibi olsunlar.⁵⁸⁰

Daha sonra bir cehennem tasviri ve Allah'ın böyle bir azabın varlığını bildirerek kendisine karşı gelmemelerini bildirmesi ve bununla kullarını korkutması anlatılır.⁵⁸¹ Hz. Musa zamanında yaşayan ve Allah'ın buyruğuna uymamaktan korkan iki imanlı kişinin Allah'a tevekkül tavsiyesi anlatılır.⁵⁸²

Hz. Adem (as)'in oğullarının kıssasının anlatıldığı yerde ise günah işlemekten nasıl imtina edildiği anlatılır. Bir zaman Hz. Adem'in iki oğlu, Allah'a birer kurban sunmuşlardı. Birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen öbürünü kıskanarak öldürmek istedi. Diğerine buna şu şekilde karşılık verdi:

لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسٍ بِيَدَيْكَ لِأَفْتَلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ

⁵⁷⁷ Yıldırım, *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meâli*, s. 128

⁵⁷⁸ Enam;6/15

⁵⁷⁹ Zümer;39/13

⁵⁸⁰ es-Sabûnî, *Safvetü't Tefasir*, III, 67

⁵⁸¹ Zümer; 39/16

⁵⁸² Maide; 5/23

*Yemin ederim ki, sen beni öldürmek için el kaldırırsan, ben seni öldürmek için sana el kaldırmam. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.*⁵⁸³

Yani ben sana karşı bir suç işlemiş değilim. Eğer kurbanın kabul edilmediyse suçu kendinde ara. Çünkü Yüce Allah sadece müttakilerin kurbanını kabul eder. Bir suçum olmadığı halde yine de beni öldürmeye kalkışacak olursan ben seni öldürmek için karşılık vermeyeceğim. Çünkü ben Allah'tan korkarım; kendim için intikam alacak değilim veya ben işi başlatacak değilim. Suç işlemek için elimi kaldırdığımı Allah görsün istemem. Kötülüğe kötülükle karşılık vermem⁵⁸⁴ diye izah edilir.

Öldürülen kardeşin katilden daha kuvvetli ve cesaretli olduğu söylenir. Fakat kardeşini öldürme günahından sakınmıştır. Allah'tan korkarak ona teslim olmuştur. Ona, sen benim ölüm günahımı taşıyacaksın. Şayet ben seni öldürsem senin ölüm günahın da benim olur, demiştir. Burada benim günahım örneğiyle, kötülüğün yayılması kastedilmiştir, denir.⁵⁸⁵

Öldürülenin böyle söylemesinin sebebi kardeş kanı akıtmanın haram olduğunu ifade etmesi içindir. Öldürülenin, diğerine hiç karşılık vermediği zikredilmemiştir. Beni öldürmek için kötü niyetler besleyebilirsin; fakat ben bunu yapmam demektir. Buradaki doğru davranış saldırganın kendisi değil, düşmanının olmasını tercih etmektir.⁵⁸⁶

Allah'tan korkan birinin bir başkasının günah işlemesini istemesiyle ilgili Elmalılı'da şu izahı görüyoruz: Biri saldırırken diğeri de mukabelede bulunup da ikisi de öldürülmüş olursa, ilk başlayan iki cinayet, öbürü de bir cinayet yapmış olur. Beriki karşılık vermeyecek olursa, bu bir cinayetten de kurtulmuş olur. Fakat katil iki cinayet yapmış ve iki günah yüklenmiş bulunur ki, birisi zulme uğramış olanı öldürmek, diğeri kendini azaba atmaktır. Ayrıca burada şöyle bir kasıt ta vardır. Öbürünün günaha girmesini istemek değil, ne kendinin, ne de onun günaha girmemesini istemek, günahattan sakındıracak bir öğüt vermektir.⁵⁸⁷

Bu kısasa, suçun beşer ruhundaki sebep ve tabiatını ortaya koyuyor. Suç tiksindiricidir. Kötü insanlar yapar. İmdat isteyen düşmanın feryadı da, insan vicdanına tesir eder. Bu sebeple saldırıya uğrayan insan saldırıdan çekinir. Kendisine suç işleme korkusu verilir. Doğacak sonuçların tehlikelerinden sakınır. Katil olan kardeşin “seni öldüreceğim” demesi şiddetli bir nefreti meydana çıkarıyor. Çünkü gerekçe olmadan söylenmiştir. Kurbanın kabulünün takvaya bağlı olduğu söylendikten sonra diğeri, kötü kardeşinin ruhundaki kötülüğü hafifletmek için gayret gösteriyor. En zor hallerde dahi vicdanlara tesir eden, huzur ve itminan şuuru veren ve kalpleri Allah korkusuyla dolduran bir vakar anlatılır. Burada kinleri parçalayan, hasedi söndüren, kötülüğü

⁵⁸³ Maide; 5/28

⁵⁸⁴ Şimşek, *Kur'an Tefsiri*, II, 40

⁵⁸⁵ ez-Zuhaylî, *Tefsirü'l Münir*, III, 433; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 612; İbn Cevzî, *Zadü'l-Mesir*, II, 334

⁵⁸⁶ Mevdudî, *Tefhimü'l Kur'an*, I, 475

⁵⁸⁷ Elmalılı, *Hak Dîni*, III, 362

dindiren, sınırları teskin eden birçok özellik vardır. Sen beni öldürmek için elini uzattın. Halbuki sana karşı aynı şey yapmak benim aklıma bile gelmiş değil.⁵⁸⁸

Herhangi bir şeyin korkusuna dönüşebileceği zaman, endişe ve iç sıkıntısı, daha az gerilimli olur. Bu sebeple konulan yasaklar, beşeri endişeyi, bir şeyin endişesi yapma fonksiyonuna sahiptirler. Düşünce böylece bir tatbikat alanı bulur.⁵⁸⁹

Hız. Âdem (a.s.)'ın iki oğlunun kıssası, Hız. Muhammed (a.s.)'ın çağdaşı bazı Yahudilerin suikast girişimlerini kınama gayesini de gütmüş olabilir.⁵⁹⁰ Benzerlik vecihlerinden en kuvvetlisi kıskançlıktır. Kabil Habil'i çekemediği gibi, o Yahudiler de Hız. Muhammed (a.s.) ile ashabını çekemiyorlar, dîni önderliğin onlara geçmesini hazmedemiyorlardı.⁵⁹¹

Kıskançlık insanlar arasında işlenen ilk cinayetin sebebi olmuştur. Burada kıskanç kişinin psikolojisi açıklanır. Kıskançlık bazen kişiyi en yakınına zarar vermeye götürebilir. Aynı zamanda kıskançlık toplumda fitne ve fesada sebep olur.

3. Kıyamet Günü ve Azabı Korkusu:

Kıyamet günü ve azabı korkusunu evvela ve yakından hisseden kimselerin kavmi helak olan peygamberler olduğunu görürüz. Hız. Peygamber'de bu korkuyu en iyi bilen ve hissedenlerin başında gelir. Allah'ın yardımının kıyamet günü korkusu duyanların yanında olduğu ve bunların iyi insanlar olduğu buyrulur.

Peygamberler kıyamet günü azabı korkusundan önce şu tavsiye ve uyarılarda bulunurlar: Allah'a ibadet etmek, O'ndan başkasına ibadet etmemek ve Rabbe isyan etmekten sakınmak gibi tavsiyelerin yanında ölçü ve tartıyı tam tutmak ve bolluk içinde şımarmamak gibi uyarı ve ikazlarda da bulunurlar.

Kıyamet günü ve azabı ile ilgili Hız. Nuh halkını yalnız Allah'a ibadet etmeleri için uyarır ve müthiş bir günün azabıyla korkutur.⁵⁹² Hız. Nuh başka bir yerde de Allah'tan başkasına ibadet etmemeleri için uyardıktan sonra can yakan acı bir günün azabından korktuğunu söyler.⁵⁹³ Hız. Hud da kavmini uyarır. Rablerine karşı gelmekten sakınmalarını ve yalnız Allah'a ibadet etmelerini yoksa üzerlerine müthiş bir günün azabının gelmesinden korktuğunu anlatır.⁵⁹⁴ Hız. Şuayb de halkını uyarır. Onlara Allah'a ibadet edin, ölçü ve tartıyı eksik tutmayın diye söyler. Ayrıca bolluk içinde olduklarını böyle giderse azapla kuşatacak olan bir günden korktuğunu söyler.⁵⁹⁵

Şuayb (a.s.)'ın öğrettiklerine dikkat edilirse, özellikle zamanımız medeniyetinin genel ahlâk anlayışını ilgilendiren çok dersler bulunur. Hız. Lut'un

⁵⁸⁸ Kutub, *Fizılâl-il Kur'an*, IV, 207-210

⁵⁸⁹ Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, s. 205

⁵⁹⁰ Maide; 5/11

⁵⁹¹ Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, I, 475; Yıldırım, *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meâli*, s. 111

⁵⁹² Araf;7/59

⁵⁹³ Hud;11/26

⁵⁹⁴ Şuara;26/135; Ahkaf;46/21

⁵⁹⁵ Hud;11/84

kavminin helak izleri, acı bir azaptan korkanlar için bırakılmıştır.⁵⁹⁶ Hz. Musa zamanında Firavunun bakanlarından olan imanlı bir kişi halkını, helak olan kavimlerin başına gelen akıbetin onlara da gelmesinden korktuğunu söyleyerek uyarır. Ayrıca halkını feryad-u figan yani birbirinden yardım istenilen günden korkutur.⁵⁹⁷

Ahiret düşüncesi olmayıp, türlü bahaneler sunarak, Peygambere inanmayanlarla ilgili, Allah'ın Rasülünün, Rabbe isyan etmesi halinde müthiş günün azabından korktuğunu söylemesi anlatılır.⁵⁹⁸ Ayrıca imandan yüz çevirenlerin tepesine inecek olan müthiş günün azabından korkulur.⁵⁹⁹ Müşriklerin taptıklarının hiç kimseye bir fayda sağlamayacağı söylenir. Rabbin azabından aslında o taptıklarının da korktuğu çünkü Rabbin azabının korkunç olduğu bildirilir.⁶⁰⁰ Burada geçen ilahlaştırdıkları kimseler taştan yapılmış putlar değil, ya melekler ya da ölmüş azizler olduklarını göstermektedir. Onların kimsenin yardımına cevap verecek güçleri olmadığı belirtilir. Onlar kendileri Allah'tan merhamet umar, azabından korkar ve O'na yakınlaşmak için vesile ararlar.⁶⁰¹

Allah'ın huzuruna çıkmaktan ve uyarılan azaptan korkanlara yardım geleceği bildirilir.⁶⁰² Bu âyet, Hz. Peygamber (a.s.)'in vatanından hicret edeceğine, fakat daha sonra kendisini çıkarana yerine hakim olacağına işaret etmektedir.

İyi insanların özellikleri anlatılırken sözlerinde duran, adaklarını yerine getiren ve felaketi bütün ufukları tutan kıyametten korkanlar oldukları sayılır.⁶⁰³ Onlar, büyük günün şiddetinden korkarlar. Göklerin yarılması, yıldızların dökülmesi, dağların uçması ve diğer korkunç hallerden meydana gelen, o günün, şiddet ve korkulu halleri sürekli, yaygın ve son derece korkunçtur.⁶⁰⁴

Kur'an kıyamet sahnelerini, öldükten sonra dirilmeyi ve ahireti, sadece tavsif etmekle kalmamış, Kur'an dilinde bu âlem, görülen bir resim, hareket eden bir canlı, bariz bir şahıs haline gelmiştir. Müslümanlar bu âlemi tam bir şekilde yaşamışlar, sahnelerini görmüşler, olaylarını seyretmişler bunlardan etkilenmişler. Bazen yürekleri hoplamış, tüyleri ürpermiş ve içlerine korku dolmuş bazen de ruhlarını huzur ve güven okşamış; onları ateşin dilleri sarmış veya cennetten esen hafif, tatlı rüzgar içlerini açmış, yani o gün gelmezden önce o günü bu dünyada bilip görmüşlerdir.⁶⁰⁵ Kıyametin başladığının haber verilmesi ve ardından şiddetli bir korkuyu ifade eden bir ayet şu şekilde geçer:

⁵⁹⁶ Zariyat;51/37

⁵⁹⁷ Gafir;40/30,32

⁵⁹⁸ Yunus;10/15; Enam;6/15; Zümer;39/13

⁵⁹⁹ Hud;11/3

⁶⁰⁰ İsrâ;17/57

⁶⁰¹ Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, III, 120

⁶⁰² İbrahim;14/14

⁶⁰³ İnsan;76/7

⁶⁰⁴ es-Sabûnî, *Safvetü't Tefasir*, III, 468

⁶⁰⁵ Kutub, Seyyid, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri* (Çev: Süleyman Ateş), Hilal Yay. Ankara, ts. s. 49

*Çünkü o boruya (sur'a) üfürüldüğü zaman, İşte o gün, zorlu bir gündür;*⁶⁰⁶

Kulağa çarpan şiddetli bir sesle sura üflendikten sonra gelen ifade ile, azabı belirsiz olan, insan bu azabı duyunca, nefeslerini tuta tuta şiddetli bir korku ile merak eder, o güç güne kafasında belirli bir şekil veremez, merak içinde ürperir kalır. Gaye insan ruhuna korkunç bir hal bırakmaktadır.⁶⁰⁷

Bazen kıyamet sahnelerini hareket ettiren, kımıldatan tek kuvvet korkudur.⁶⁰⁸ Bu korku insan davranışlarında kendini gösterdiği gibi bazen de bu büyük korkuyu tasvir eden tabiat da korkmakta insanlara katılır.⁶⁰⁹

Şiddetli bir tehlikenin insana arız olması, korkunun kendisini etkisi altına alması sırasında kişinin bütün dikkati, başka şeylerden dönerek kendisini saran tehlike ve ondan kurtulma girişimlerinde bulunma hususunda yoğunlaşmaktadır.⁶¹⁰ Bu durum Kur'an'da şu şekilde anlatılmaktadır:

*Ama vakti gelip de o kulakları patlatan kıyamet gürültüsü geldiği zaman İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden ve babasından, eşinden ve evlatlarından bile kaçır. O gün onlardan her birinin başından aşkın derdi ve tasası vardır.*⁶¹¹

Bu korkuyu bir insanın davranışları ve tepkileri içinde görüyoruz. Şiddetinden dolayı çocukların ihtiyarlayacağı büyük bir günün azabından korkutulur.⁶¹² Korku şiddetli ve ansızın geldiğinde, insanda, hareket ve düşünmeye güç yetiremeyecek derecede bir şaşkınlık meydana gelmektedir.⁶¹³ Kur'an, kıyamet gününün anlatımı esnasında, şiddetli ve ani korkunun sebep olduğu bu türden şaşkınlık haline işaret etmektedir:

*Onların beklentilerinin hilafına, o ateş öyle apansız gelecek ki, kendileri birden donakalacaklar. Artık ne onu geri çevirecek güçleri olacak, ne de kendilerine süre verilecek!*⁶¹⁴

Korku duygusu, birçok iç fizyolojik faaliyetlerde, yüzün görüntüsü, ses tonu ve bedensel bazı işlevlerde değişiklikler meydana getirmektedir.⁶¹⁵ Bu türden korku reflekslerinin anlatıldığı kıyamet gününün azabı ile ilgili bir ayet ise şu şekilde geçer:

إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا

*Biz, yüzleri ekşiten asık suratlı o günde Rabbimizin gazabından korkarız.*⁶¹⁶

⁶⁰⁶ Müddessir; 74/9-10

⁶⁰⁷ Kutub, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, s. 73-74

⁶⁰⁸ Kutub, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, s. 57

⁶⁰⁹ Kâria; 101/1-11; Müzzemmil; 73/14-17

⁶¹⁰ Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, s. 59

⁶¹¹ Abese; 80/33-37

⁶¹² es-Sabûnî, *Safvetü't Tefasir*, II, 357

⁶¹³ Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, s. 59

⁶¹⁴ Enbiya; 21/40

⁶¹⁵ Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, s. 59

Ayette geçen gün kıyamet günüdür.⁶¹⁷ Kıyamet gününün korkusu bütün tabiatı sarar, insan ruhunu kaplar ve titretir. Canlıların iştirak etmediği hiçbir sahne yok gibidir. Her korku sahnesinde muhakkak bir çeşit hayat deprenir. Bazen sahnede görünen kahramanlar, bizzat tabiatın bütün fertleri, bazen akıl sahibi insanlar, bazen de çeşitli hayvanlardır.⁶¹⁸ Korku yeri, göğü, hayvanı, insanı, küçüğü, büyüğü, cenneti ve cehennemi nasıl sardığını görüyoruz. Hepsi de dehşet, ürperti ve bekleyiş içindedir.⁶¹⁹ Kıyamet gününün korkunç tablosunun anlatıldığı bir ayette:

*Gün gelir; yer, dağlar şiddetle sarsılır ve dağlar dağılan kum yığınları haline gelir.*⁶²⁰

Bir dehşet ki yalnız insanda kalmıyor, bütün tabiatı ve bütün insanlığı sarıyor. Buradaki korkunç tabloda dehşetten gök çatlamış, arz ve dağlar sarsılmış çocuklar da ihtiyarlamıştır. Bir korku ki sağır tabiatıta, canlı insanda tablosunu çiziyor. Hayal bu canlı tabloları seyrediyor. Seyrettikçe de insanın tüyleri ürperiyor.⁶²¹ Konuyla ilgili bakılabilecek bütün ayetleri de dipnotta vererek diğer bölüme geçiyoruz.⁶²²

4. Ahiret Günü ve Hesap Korkusu:

Kur'an-ı Kerim insanların ahiret gününün sorgu ve yargılamalarından korkmalarını ister. Gerçek mümin eğer bir şeyden korkuyorsa, kıyametten ve hesap gününden korkar. Eğer bir şeyden korkuyorsa, küçük büyük ne varsa hepsini tespit eden Allah'ın adaletinden korkar.⁶²³ Büyük günahlardan önce küçükler tespit edilmiş. Küçükleri bile yazmışsa, büyükler elbette yazılmıştır.⁶²⁴ Allah mü'minin dünyada ahiret hesabı düşüncesiyle yaşaması gerektiğini, bu manada korkusunu tamamıyla bu alana hasretmesi lazım geldiğini bildirir.⁶²⁵

Mekke döneminin başlarında gelen ve o dönem insanının durumunun anlatıldığı bir yerde tebliğ ve irşattan faydalanmayan, tavsiyelere uymayan o kimselerin aslında ahiret endişesi taşımadıkları bildirilir.⁶²⁶

Hz. Musa'ya uymayan Firavun ve kavminin ve diğer helak olan kavimlerin başına gelenler ibret ve ders almak için anlatılır. Bu olaylardan kendine ders çıkaranlar da ancak ahiret azabından korkanlardır.⁶²⁷ Allah'ın yardımının peygamberlere ve ona

⁶¹⁶ İnsan; 76/10

⁶¹⁷ el-Kuşeyrî, *Letaiful İşârat*, VI, 228

⁶¹⁸ Tekvir; 81/1-14

⁶¹⁹ Kutub, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, s. 55-56

⁶²⁰ Müzzemmil; 73/14

⁶²¹ Kutub, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, s. 69-70

⁶²² Kıyamet Günü ve Azabı ile İlgili Ayetler:

Âli İmran;3/170; Araf;7/59; Şuara;26/135; İsra;17/57; Yunus;10/15; Hud;11/3,26,84; Enam;6/15; Zümer;39/13; Gafir;40/30,32; Ahkaf;46/21; Zariyat;51/37; İbrahim;14/14; İnsan;76/7,10; Nur;24/37

⁶²³ Kehf; 18/49

⁶²⁴ Şa'râvî, *Kur'an Mucizesi*, s. 114

⁶²⁵ Alptekin, *Kur'an'da İman Kavramının Semantik Analizi*, s. 47

⁶²⁶ Müddessir;74/53

⁶²⁷ Hud;11/103

inananlara olacağı, bu yardımın hem dünyada hem de ahrette olacağı bilinir. Ayrıca bunun yolu da Allah'tan, huzuruna çıkmaktan ve Allah'ın azabından korkmaya bağlıdır.

İnananların özelliklerinin anlatıldığı başka bir yerde ise onların ahiret hesabından endişe ettikleri bildirilir.⁶²⁸ Mümin kişi, imanı nasıl olursa olsun, hesap gününden korkar. O günün dehşetinden titrer. Ama ahiret ve hesaptan korkmayan kişi, bu günün dehşeti konusunda cahildir, bunu idrak edemez. Ahiret nedir, hesap nedir, bilmez. Bu nedenle acele gelmesini ister.⁶²⁹ Bir an önce ahrete ulaşmayı ister. Halbuki orada onu neyin beklediğini bilmiş olsaydı onu ağzına bile almazdı. O halde hesap gününün bir an önce gelmesini dilemeyin. Sizler o günün ne kadar korkunç olduğunu bilmiyorsunuz.⁶³⁰

Allah kıyamet gününü, hikmeti gereği belli bir süreye kadar ertelemiştir. Allah'ın zalimleri dünyadan alışı onları korkuya sevk ediyorsa, ahiretteki azabı da şüphesiz onları daha fazla etkileyecektir. Ayetlerdeki uyarılar, kalplere ve zihinlere yönelik olup, küfrün elebaşlarının kalblerinde korku yaratmayı hedeflemiştir. “*Biz onu sadece belli bir süre için erteliyoruz*”⁶³¹ cümlesi, kafirlerin önlerinde kaçırmamaları gereken bir fırsat olduğuna dair bir uyarı olabilir. Ancak bu uyarıdan ahiret gününü düşünenler faydalanırlar.⁶³²

Allah'ın azabına, Ahiret'e ve Cehennem'e inancı tam olan mümin Ahiret korkusunu, azap korkusunu sürekli içinde taşır ve bu korku da Allah'ın makamına duyulan korkuyla birliktedir. Asıl hayat Ahiret hayatı olduğuna ve onun nimetleri dünya nimetlerinden çok daha üstün olduğu gibi, azabı da çok daha şiddetli olduğuna göre, öncelikle korkulması gereken Ahiret azabıdır; bu azabı tattırarak olan da Allah'tır. Şu halde mümin öncelikle Allah'ın kahhar, cezalandırması şiddetli, hesap vermede çabuk olmasından çekinir; bir yandan O'nun engin bağışlamasını, rahmetini umması kendini yine de havfindan alıkoyamaz; şu halde asıl korkunun Allah'tan olması gerekir.⁶³³

Mümin, özellikle ahiret korkusunu hiçbir zaman aklından ve duygularından çıkarmamalıdır. Bununla birlikte Allah'ın rahmetinin çokluğunu düşünüp, Allah'ın rızasını gaye edinmelidir.

⁶²⁸ Rad;13/21

⁶²⁹ Nahl; 16/1

⁶³⁰ Şa'râvî, *Kur'an Mucizesi*, s. 114

⁶³¹ Hud; 11/104

⁶³² ed-Derveze, M. İzzet, *et-Tefsîrü'l Hadîs*, II, 484

⁶³³ Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, s. 507

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I-İSLAMİ İLİMLERDE HAVF VE KORKU İLE HÜZÜNDEN EMİN OLMA

A. İSLAM KÜLTÜRÜNDE HAVF

1. Tasavvuf'da Allah Korkusu:

Tasavvuf, Allah Teâlâ'nın dışında her şey ile kalbî ilgiyi kesmek ve her an Allah'ın huzurundaymış gibi davranmak şeklinde tarif edilir. Tasavvuf özü itibariyle "hâl" başka bir ifade ile yalnızca sûfnin müşahade ettiği ruhî bir tecrübedir.⁶³⁴ Sûfî ise, kalbini Allah için saflaştıran kimsedir.⁶³⁵ Tasavvufta havf, Allah korkusu, Allah'ın gazabı, azabı ve cehennem korkusu anlamlarına gelir. Allah korkusuna havfullah ve haşyetullah da denir.⁶³⁶

Korku, korkulan zatın (Allah'ın) hatırlanmasından dolayı kalbin ızdırıp duyması ve harekete geçmesidir. Korku ilahi hükümlerin ve kaderin cereyan tarzını kuvvetli bir şekilde görmektir. Ancak burada bahsedilen görme korkunun kendisi değil sebebidir. Korku kalbin hatırlandığında hoşlanmadığı bir şeyin vaki olmasından kaçmasıdır.⁶³⁷ Yani bu tür bir korkuya sahip olanlar bu korkuyu nasıl elde ettiklerini, neden böyle bir korkuya sahip olmaları gerektiğini ve onu hangi sebeplerden kaybedebileceklerini bilirler.

Korkunun oluşma şekli ise şu şekildedir: Gelecekte elde edilmesi umulan iyi bir şeyin kaybedilmesi veya başa gelmesinden endişe edilen kötü bir şeyden kaynaklanır. Hoşlanmadığı şey, ya bizatihi mesela ateş gibi korkunçtur ya da herhangi bir kötülüğe ulaştırması bakımından günahlar gibi kötüdür.⁶³⁸ Korkunun varlığı zıddı olan sıfatın yokluğu ile olur. Kalpten dünya ve ahiret halleriyle ilgili bütün emniyet düşünceleri yok olup gittiği zaman gerçek korku oluşur.⁶³⁹ Allah'a iman eden herkes O'ndan korkar, fakat herkesin korkusu Allah'a olan yakınlığı oranında olur.⁶⁴⁰

Korku haberin üzerinde durmak suretiyle, emin olmanın rahatlığından kurtulmaktır. Yani Allah'ın haber vermiş olduğu ilahi mükafat ve cezayı düşünmek suretiyle kendini emin hissetme durumundan alıkoymaktır. Korkudan önce bir şuur ve bilgi olması şarttır. Çünkü insanın bilmediği bir şeyden korkması imkansızdır. Kul korkulan şeye götüren sebebi ve korkulan şeyi bildiği ölçüde ondan korkar. Mesela bir

⁶³⁴ Afifi, *İslam'da Manevi Hayat*, s. 17-19

⁶³⁵ Afifi, *İslam'da Manevi Hayat*, s. 30-32

⁶³⁶ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay. İstanbul, 2001, s. 161

⁶³⁷ İbn Kayyim, *Medaric*, I, 397

⁶³⁸ Gazalî, *İhyâ*, IV, 290; İbn Kayyim, *Medaric*, I, 398

⁶³⁹ el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, II, 400

⁶⁴⁰ el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, II, 360

şeyin şöyle bir harama götürdüğüne inanmayan kimse, ondan korkmaz. Kişi ne zaman ki korkulan şeyi bilir ve bir şeyin ona sebebiyet verdiğini kesinlikle anlarsa, işte o zaman ondan korkar. Ayrıca korkulan şeyi fazlasıyla göz önüne getirmek, onu hiç unutmamak için gözünün önünden ayırmamaktır. Çünkü kişi bir şeyi ne kadar bilse de onu unutup göz önüne getirmemesi kalbinin ondan korkmasına engel olur.⁶⁴¹ Bu sebeble insan bütün korkularını dikkatle inceleyip, asıl korkulması gereken hususları iyi belirlemeli ve ona göre tavır almalıdır.

Korku ile ilgili İbn Arabi şöyle der: Korkan, perdeden ve perdenin kalkmasından korkar. Perdeden korkar, çünkü korkuda O'ndan perdelenme bulunduğunu bilmez. Perdenin kalkmasından korkar, çünkü perde kalktığında kendi varlığının da ortadan kalkacağından korkar. Allah korkusu, Allah'ı bilene eşlik eden bir korkudur. Öyleyse Allah'tan korkan, tecellinin ne olduğunu ve kıyamet günü neyin görüleceğini bilen kimsedir.⁶⁴²

Kur'an'da ısrarla ahiret hayatında bazı kimseler için korku ve hüznün durumlarının olmayacağı vurgulanır. Bu demektir ki bu dünyada bu kişiler korku ve hüznün içinde olacaklardır. Onların korkuları Allah'ın rızası hususundadır. Allah'tan gereğince korkanlar dünya ile ilgili şeylerden korkmazlar.

Allah korkusu iki kısımdır: Biri azabından korku, diğeri de kendi zatından korkmaktır. Allah'ın zatından korkmak, âşığın maşuğunu üzmesinden ve rahatsız etmesinden korkması gibi bir korkudur. Âlimlerin ve ariflerin korkusu böyledir. Halk ise, cehenneme gireriz veya cennete giremeyiz diye korkarlar.⁶⁴³

Korkulan şeye nisbetle korkunun kısımları şöyledir: tövbe etmeden ölmekten, tevbeyi bozmaktan, Allah'a karşı vazifelerini yerine getirememekten, doğru yoldan ayrılmaktan, kibre kapılmaktan ve sui hatime gibi korkulardır. Bu korkuların en büyüğü son nefes korkusudur. Fakat en üstünü geçmişin korkusudur. Çünkü gelecek geçmişe tabi, son nefes, ezeldeki mukadderatın tecelli ve tezahürüdür.⁶⁴⁴

İnsanın Allah katındaki durumu, ölüm ve ölümden sonraki hayatı, uhrevi sorumluluğu, cehennem azabı gibi hususlarla ilgili ayet ve hadisler, ilk dönemlerden itibaren özellikle dini hassasiyeti gelişmiş Müslümanlar üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

İlk dönemlerde Abdulah b. Mesud, Ebu Musa el-Eşari gibi sahabiler; başta Hasan-ı Basri olmak üzere Amir b. Abdullah, Herim b. Hayyan, Üveys el-Karani gibi tabiin ileri gelenleri hayatlarını Allah korkusuyla ahiret kaygısının ruhlarında meydana getirdiği derin tesirlerle şekillendirmeye çalışmışlardır. Bilhassa Hasan-ı Basri korku ve hüznün halini dini hayatının temel belirleyicisi olarak algılamıştır.⁶⁴⁵

⁶⁴¹ İbn Kayyim, *Medaric*, I, 398-399

⁶⁴² İbn Arabi, *Futuhâtı Mekkiyye*, s. 216

⁶⁴³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 161; Gazalî, *İhyâ*, IV, 308

⁶⁴⁴ Gazalî, *İhyâ*, IV, c. 291

⁶⁴⁵ *İslam Ansiklopedisi*, XVI, 529

Havf her nefes alışverişte azap görebilirim diye düşünmektir, denir. Kur'an ehlinin hüzünlü olması ve gözyaşı dökmesi gerektiği söylenir.⁶⁴⁶ Bir şeyden korkan, ondan kaçır. Aziz ve Celil olan Allah'tan korkan ise O'na kaçır ve sığınır. Korku her alışverişte, her an azap görebilirim diye ihtimal vermektir. Korku bir kalbe yerleştiği zaman orada bulunan şehvet ve nefsanî arzular dan ne var ne yok hepsini yakar, dünya hırsını kovar, diye tarifler yapılır.⁶⁴⁷

Hasan-ı Basrî: "Sizden önce öyle topluluklar geçti ki, onlardan biri şu çakıl taşları sayısınca infakta bulunsa, yine de bu kıyamet gününün azametinden kurtulamayacağından korkardı. Mümin korkarak sabahlar. Çok hayırlı biri olsa da, bu ona güven vermez. Çünkü o, iki korku arasındadır: Önceden işlediği ve buna karşı Allah'ın nasıl hüküm vereceğini bilmediği günahların korkusu ve içinde ne tür felaketlerin gizlendiğini bilmediği, ömrünün geriye kalan kısmı için duyduğu endişe." der.⁶⁴⁸

Aslında korku bizzat istenen bir hal değildir. Ancak o dolaylı olarak, bir vesile, bir araç olarak istenmektedir. Onun içindir ki korkulan şeyin zail olmasıyla o da zail olur. Nitekim cennet ehli cennette ne korku, ne de hüzün duyacaklardır.

Korku fiillerle, sevgi ise zat ve sıfatlarla ilgilidir. Onun içindir ki müminler cennete girince Allah'a olan muhabbetleri kat kat artacak, fakat orada korku duymayacaklardır. Gerçek korku, kişi ile Allah'ın yasakları arasında bir perde olan korkudur. Şayet korku bu çizgiyi aşarsa ümitsizlik doğurmasından endişe edilir.⁶⁴⁹

Sûfilere göre, havf imanın, haşyet ilmin şartı olarak görülmüş, havf genel olarak bütün müminlerin, haşyet ise alimlerin vasfıdır, demişlerdir. Ayrıca havf ile hüzün arasındaki ilişki üzerinde önemle durmuşlar, hüznü havfın alameti olarak görmüşlerdir. Sufiler, havf halinin sürekliliği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Sırat köprüsü geride kalmadıkça korkunun devam edeceğini söyleyenler olduğu gibi; korkunun bir süre sonra alışkanlık haline gelmesiyle etkinliğinin kaybolacağını söyleyenler de vardır. Başka bir görüşte de korkuyu en iyi onu yaşayanların anlayabileceği söylenir.⁶⁵⁰

Gazali'ye göre havfın sebebi ilim ve marifettir. Sufilerin dikkat çektiği bir konuda havfın ifrat ve tefritinden sakınmaktır. Gazali havfın ifrat, tefrit ve itidal derecelerinin bulunduğunu belirterek, çokluğunun ümitsizliğe, hatta psikolojik rahatsızlıklara yol açacağını, azlığının ise gevşeklik doğuracağını, dolayısıyla bu ikisinin ortasının olması gerektiğini ifade eder.⁶⁵¹

Korkunun faydası, çekinmek, vera, takva, ibadet ve diğer Allah'a yaklaştıran sebeblere ulaşmaktır. Bütün bunlar vücut sağlığı ve akıl isterler. Bunlara zararı dokunan

⁶⁴⁶ İbn Kayyim, *Medaric*, I, 397

⁶⁴⁷ Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay. İstanbul, 1995, s. 109-110

⁶⁴⁸ Hasan-ı Basrî, *Zühhd* (Derleyen: İshak Doğan), Hüner Yay. Konya, 2012, s. 49-53

⁶⁴⁹ İbn Kayyim, *Medaric*, I, 398

⁶⁵⁰ el-Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, s. 217-218; *İslam Ansiklopedisi*, XVI, 530

⁶⁵¹ Gazali, *İhyâ*, IV, 289; *İslam Ansiklopedisi*, XVI, 530

her şey sakıncalıdır.⁶⁵² Korkunun bir çeşidi de münafıklık korkusudur. Sahabe münafıklıktan çok korkuyordu. Diğer bir korku ise, imansız kalma korkusudur.⁶⁵³

Ebu Talib el-Mekki havfı beş sınıfa ayırır:

Birincisi takvadır. Bunlar muttakiler, Salihler ve amel sahipleridir.

İkincisi, hazer yani sakınmaktır. Bunlar zühd, vera ve huşu sahipleridir.

Üçüncüsü, haşyet sahipleridir. Bunlarda alimler, abidler ve Muhsinlerdir.

Dördüncüsü, vecel yani korku sahipleridir. Zikir ehli, gönülden Hakka boyun eğenler ve ariflerdir.

Beşincisi, işfak yani çekinme sahipleridir. Bunlar da sıddıklar, şehitler ve velilerdir.⁶⁵⁴

B. DİĞER İLİMLERDE KORKU

1. Hadis İlmi'nde Havf:

Havf kelimesi hadislerde de sıkça geçmektedir. Hz. Peygamber ümmeti için birer tehlike olarak gördüğü şirk, fitne, deccal, dünya tutkusu, zenginlik gibi manevi tehlikelerle ilgili korku ve kaygılarını havf kelimesiyle ifade etmiştir.

Hz. Peygamber (sav), müslümanların dünya menfaati yüzünden birbirleri ile mücadele etmelerinden korktuğunu havf kavramıyla anlatmış ve şöyle buyurmuştur: “.....Ben, benden sonra sizin müşrikliğe döneceğinizden hiç korkmam. Lakin ben sizin ihtiras ile dünya hazineleri hususunda birbirinizle nefsanîyet yarışına düşüp didişmenizden korkarım.”⁶⁵⁵

Rasûlullah (sav)'in kıyamet alametlerini ve deccal'ı anlattığı bir hadisinde korkusunu yine havf kelimesiyle ifade etmiş ve şöyle buyurmuştur: “.....Deccal'den başkası sizin namınıza beni daha çok korkutur.....”⁶⁵⁶

Başka bir hadiste, deccal ve şirk konusunun geçtiği yerde yine havf kelimesi geçer: “Bence sizin için Deccal'den daha korkunç olan bir şeyi haber vereyim mi” diye sahabilere sorar ve devamında şöyle buyurur: “Gizli şirktir. Bir adam namaza durur. Başka bir kimsenin kendisine bakmasından dolayı namazını güzelleştirir.”⁶⁵⁷ diye buyurur.

Şirkle ilgili başka bir hadiste Hz. Peygamber (sav) korkusunu yine havf kavramıyla anlatır: “Ümmetim hakkında en çok korktuğum şey; Allah'a ortak

⁶⁵² Gazalî, *İhyâ*, IV, 290

⁶⁵³ el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, II, 390

⁶⁵⁴ el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, II, 415

⁶⁵⁵ el-Buhârî, “*Cenaiz*”, 72/100; “*Rikak*”, 7/14

⁶⁵⁶ el-Müslim, “*Fiten*”, 20/110

⁶⁵⁷ İbn Mâce, “*Kitabü'z-Zühd*”, 21/4204

koşmalarıdır. Ümmetim güneşe, aya ve putlara tapacaklar demiyorum. Fakat bazı ibadetleri Allah'tan başkası için işleyecekler ve bundan gizlice zevk alacaklar.”⁶⁵⁸

İdarecilerle ilgili bir hadiste havf kelimesi geçer ve Rasûlullah (sav): “.....Ümmetim için korktuğum şeylerden birisi de ümmetimin üzerine sapık ve saptırıcı devlet adamlarının gelmesidir.....”⁶⁵⁹ diye buyurur.

Hiz. Aişe (ra), Rasûlullah (sav)'e Müminun Suresi 60. Ayetinde geçen vecel kelimesiyle ifade edilen korkuyu sorar Hiz. Peygamber (sav), o korkuyu havf kelimesiyle izah eder: “Ey Allahın Rasûlü “Mümin, zina eden, hırsızlık yapan ve içki içen kimse midir” diye sorar. Hiz. Peygamber (sav) ona: “Hayır onlar değildir. Fakat kendisinden kabul olunmaması korkusu içinde oruç tutan, sadaka veren ve namaz kılan kimsedir, buyurdu”⁶⁶⁰ Nebi (sav) bu ayeti böyle tefsir etti.

Havf kelimesinin geçtiği başka bir hadiste şöyle buyrulur: “Kim korkarsa akşam karanlığında yol alır. Kim akşam karanlığında yol alırsa hedefine varır.....”⁶⁶¹ Bu hadisle ilgili şu açıklamalar yapılır: Buradaki korku, seher vaktinde düşmanın baskın korkusudur. Çünkü genellikle baskınlar sabah vakti oluyordu. Ayrıca Hiz. Peygamber (sav)'in ahiret yolcusu için bir temsil getirdiği de söylenir.⁶⁶²

Gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse hadislerde haşyet, takva, işfak, vecel ve rehbet kelimeleri veya türevleri havf ile aynı ya da yakın anlamları ifade eden kavramlar olarak geçmektedir.⁶⁶³

Allah korkusunu ifade de kullanılan havf ve haşyet kavramları, Allah'ı bilmek ile de ilgilidirler. Hiz. Peygamber (sav)'in Allah'tan korkusunu anlattığı hadisinde korku haşyetle ifade edilmektedir. Hiz. Aişe (ra) şöyle demiştir: “Peygamber (sav) bir şey yapmış da o hususta insanlara ruhsat vermişti. Bir topluluk o işten çekindi ve ona yanaşmadılar. Onların bu çekingenliği Peygamber (sav)'e ulaşınca hemen hutbeye çıkıp, Allah'a hamdetti ve sonra Nitekim Hiz. Peygamber (sav) “Bazılarına ne oluyor ki, benim yapmış olduğum işten çekiniyorlar. Allah'a yemin ederim, ben Allah'ı onların en iyi bileniyimdir ve Allah'a saygısı en şiddetli olanıyım.”⁶⁶⁴ diye buyurmuştur.

Allah'ın azabından korkmanın ve cihad etmenin faziletiyle ilgili hadisinde korkuyu Rasûlullah (sav), haşyet kelimesiyle ifade eder:

“Allah'ın azabından korktuğu için ağlayan bir kimse sağılan süt tekrar memeye dönmedikçe cehennem ateşine girmeyecektir. Allah yolunda cihad eden bir kimseye bulaşan toz ve toprakla cehennem dumanı bir araya gelmeyecektir.”⁶⁶⁵ Bununla ilgili

⁶⁵⁸ İbn Mâce, “*Kitabü 'z-Zühd*”, 21/4205

⁶⁵⁹ Ebu Davud, “*Fiten*”, 1/4252; Tirmizi, “*Fiten*”, 51/2229

⁶⁶⁰ İbn Mâce, “*Kitabü 'z-Zühd*”, 20/4198

⁶⁶¹ et-Tirmizî, “*Kıyame*”, 19/2452

⁶⁶² Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi*, Akçağ Yay. ts. V, 315

⁶⁶³ *İslam Ansiklopedisi*, XVI, 529

⁶⁶⁴ el-Buhârî, “*Edeb*”, 72/126; el-Müslim, “*Fedail*”, 35/127

⁶⁶⁵ et-Tirmizî, “*Fedailü'l-Cihad*”, 8/1633; Neseî, “*Cihad*”, 8/3056

şöyle söylenir: Cehennem ateşini söndüren en etkili şey gözyaşdır. İnsan yaptıklarını ve yapmadıklarını düşünerek hüzünlenir.⁶⁶⁶

Rasülullah (sav), Allah'ın rahmetini ümit etmekle ilgili şöyle buyurur:

“Hiçbiriniz Allah'a karşı her konuda iyi zan beslemeden ölmesin”⁶⁶⁷ Yani her konuda beklentilerimiz hayırlı ve güzel şeyler olmalıdır.

Başka bir hadisinde Rasülullah (sav) rızık endişesi çekmemek gerektiğini şöyle anlatır: “Rızıktan ümit kesmeyiniz. Yaşadığınız sürece rızık Allah verecektir. Kişiyi, annesi kıpkırmızı bir et parçası olarak doğurur, üzerinde elbisesi bile yoktur, sonra Allah onu rızıklandırır.”⁶⁶⁸

Allah'a tevekkül edip güvenmekle ilgili de Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurur: “Adem oğlunun kalbinde değişik bir şeylerle ilişkisi vardır ve bulunabilir. Kim, kalbindeki tüm bu arzu ve isteklerine uyarak hareket etmeye çalışırsa Allah, o kimseyi nerede ve nasıl helâk edeceğine bakmaz. Kim de Allah'a güvenip dayanırsa kalbindeki dağınıklıkları gidermekte Allah ona yeterlidir.”⁶⁶⁹

2. İslam Hukuku'nda Havf:

İslam hukukunda havf kavramı, “salatu'l-havf” yani korku namazı olarak anlaşılır. Fıkıh kitaplarında bu namazla ilgili gereken şartlar incelenir. Müminlerin gerektiğinde bu ruhsattan faydalanmalarına imkan sunulur. Dinin direği olan namaz farzı, şehadet kelimeleri gibi hiçbir sebep ile mükelleften düşmez. Korku namazının cemaatle kılınma durumu Kur'an ile sabit olduğu gibi, sünnet ile de sabittir. Rasülullah'ın bu namazı birçok defalar ayrı ayrı şekillerde kıldırıldığı sahih rivayetlerde bilinmektedir. Kur'an'da bu namaz şu şekilde geçer:

*Sefer esnasında kâfirlerin size bir fenalık yapmalarından endişe ederseniz namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Gerçekten kâfirler sizin besbelli olan düşmanlarınızdır. Ey Resulüm! Sen müminlerin içinde olup da onlara namaz kıldırarak olursan, onlardan bir kısmı sana tâbi olarak namaza dursun ve silahlarını yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında, diğer kısım arkanızda beklesinler. Sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım gelsin, sana tâbi olarak namaz kılsınlar, hem ihtiyatlı bulunsun ve silahlarını da yanlarına alsınlar. Kâfirler sizi silahsız ve teçhizatsız vaziyette iken kıştırıp, birden baskın yaparak işinizi bitirmek isterler. Eğer yağmur sebebiyle zahmet çekerseniz yahut hasta düşmüş iseniz, silahlarınızı bırakmanızda bir mahzur yoktur. Bununla beraber yine de tedbiri elden bırakmayın. Muhakkak ki Allah kâfirler için, zelil ve perişan eden bir azap hazırlamıştır.*⁶⁷⁰

⁶⁶⁶ Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, V, 315

⁶⁶⁷ İbn Mâce, “*Kitabü'z-Zühd*”, 14/4167

⁶⁶⁸ İbn Mâce, “*Kitabü'z-Zühd*”, 14/4165

⁶⁶⁹ İbn Mâce, “*Kitabü'z-Zühd*”, 14/4166

⁶⁷⁰ Nisa; 4/101-103

Hicretin 4. Yılında Zatü'r-rikâ' Gazvesi'nde nazil olan bu ayetler ile yolculuğa çıkıldığında namazların kısaltılmasına izin verilmiştir. Peygamber (sav), yine ilk defa bu gazvede korku namazı kıldırılmıştır.⁶⁷¹

Bu ayetler savaş olmaksızın yalnız düşman hücumundan endişe edildiği zamanlarda korku namazının cemaatle kılınma şeklini bildirmektedir. Cemaatten her ferdin imam arkasında kıldığı, ayetin zahirine göre, bir rekat olup, diğer rekat veya rekatların nasıl tamamlanacağı da sünnet ile çeşitli rivayetlerle sabittir.

Korku namazı hakkındaki hadislerin bu namazı çeşitli şekillerde anlatması Peygamber (sav)'in her birini birer vakitte "*ihtiyatlı bulunsun ve silahlarını da yanlarına alsınlar.*" ayetine göre düşman taarruzundan sakınmaya ve korunmaya en elverişli durumu tercihen seçmiş olduğuna delalet eder. Bundan dolayı namaz şekillerinde ihtilaflar olmakla beraber, fakihler tercih ettikleri şekillerden dolayı birbirlerini yanılmaya nisbet etmemişlerdir. Ahmed b. Hanbel bu namazların herhangi biri kılınsa caiz olacağını söyler. Diğer imamlar da korku namazı, hem düşmandan korunmak, hem de farz olan ibadeti yerine getirmek için teşri edilmiştir. Kur'an'daki vasıf ve tarif, namaz fiillerini tayin için değil, mümkün olan durumu anlatmak için gelmiştir. Rivayet edilen şekillerin hangisi ile elde edilmek mümkün olursa yapılabilir demişlerdir.

Gerek ayette, gerek hadislerde hep bu namazı cemaatle kılacakların iki gruba ayrılacağı bildirilip her grubun diğerine sayıca nisbeti zikredilmemiş olduğundan, namaza başlayan grup ile önce bekçilik için ayrılan grubun sayıları birbirine nisbetle az veya çok olmasında beis yoktur. Yalnız üçten daha az olmaması gerekir. Korku namazı ayetleriyle, bu husustaki hadisler cemaatle namaz kılmanın önemini gösteriyor. Namazın cemaatle kılınabilmesi için başka hiçbir namazda caiz olmayacak, başka namazı ittifakla bozacak birçok hareketlerin yapılmasına izin verilmiştir.

Peygamberimiz (sav)'in şu hadisi de bu namazı anlatır: "Abdullah İbn Ömer şöyle demiştir: "Rasülullah (sav) ile birlikte Necd tarafına gazveye gitmiştim. Düşmanın hizasına geldik, onlara karşı saflarımızı dizdik. Namaz vakti gelince, Rasülullah (sav) bize kıldırmak üzere namaza durdu. Bir kısım sahabiler de O'nunla beraber namaza durdular. Diğer bir kısım ise yönünü düşmana çevirdi. Rasülullah kendisiyle birlikte olanlarla beraber rüku'a vardı ve iki defa secde yaptı. Sonra beraber namaz kılanlar henüz namaz kılmamış olan grubun yerlerine gittiler. Ötekiler de gelip Rasülullah'ın arkasında namaza durdular. Rasülullah onlarla beraber rüku'a varıp iki secde etti. Sonra selam verdi. O iki grubun her biri nöbetleşe namaza durup, kendi hesaplarına birer kere rüku'a varıp, ikişer secde ettiler."⁶⁷²

Kur'an, tehlike zamanında, fiilen savaş devam ederken dahi beş vakit namaz ve cemaate önem vermiştir. İslam askerleri bu şekilde günde birçok defalar Allah için savaştıklarını hatırlarlar. İbn Ömer'den gelen başka bir rivayette ise, "korku daha da çoğaldığında ise hayvan üstünde yahut yaya olarak ayakta namaz kılsınlar" şeklinde gelir.

⁶⁷¹ Yavuz, *Mekkilik ve Medenilik*, s. 169

⁶⁷² el-Buharî, *Ebvâbu Salati'l-Havf* /900-905

Bir Müslüman için Allah'ı zikir borcu dünyada hiçbir zaman ve hiçbir yerde düşmez. Şu ayet bunu anlatır:

*Namazlara, hele salat-ı vustaya dikkat edin ve kalkıp huşû ile Allah'ın divanında durun. Eğer bir korku halinde iseniz, yaya veya binek üzerinde namaz kılın. Fakat güvenliğe çıktığınızda, bilmediğiniz şeyleri size öğreten Allah'ın öğrettiği gibi ibadetinizi ifa edin!*⁶⁷³

Korku durumunda yaya, ya da binekli olarak Allah'a ibadet edilmesi; güvene kavuşunca Allah'ın öğrettiği biçimde Allah'ın anılması buyurulmaktadır. Bu şekilde namazlar sadece iki rekât kılınır. Bir rekât dahi kılmak yeterlidir. Bu namaz Allah'ı anmadan ibarettir.⁶⁷⁴

İmam Malik, Şafii ve Ahmed b. Hanbel'e göre karşılıklı savaş halinde namazın vacib olduğuna delildir. Hanefi imamlarına göre ise, savaş açık buyrulmayıp yalnız havf hali zikredilmiş olduğuna bakarak, havf halinde birinci hadiste zikredilen şekillerle kılınır. İbn Ömer'in dediği veya rivayet ettiği gibi şiddetli korkuda yani düşman tarafından mahsur olmak, her an çarpışmayı bekler olmak gibi aşırı korku zamanlarında ise, Bakara, 238-239 ayetinin hükmünün uygulanmasına sıra gelir. Bunda kıbleye dönme ile mükellef olunmaz. Yoksa kılıç kılıca karşılıklı savaş esnasında namaz kılınmayıp sonradan eda veya kaza edilir. Zira yürüyerek, düşmana karşı kendini savunmak veya düşmanı öldürmek için çok iş gerektiren fiillerle namaz sahih olmaz.

Korku namazı ile ilgili başka bir hadisi Abdullah İbn Abbas rivayet etmiştir. Abdullah İbn Abbas şöyle demiştir: "Peygamber (sav) namaza kalktı, insanlar da onunla beraber namaza kalktılar. Peygamber tekbir aldı, insanlar da O'nunla birlikte tekbir aldı. Peygamber rüku'a vardı, insanlardan bir kısmı da rüku'a vardılar. Sonra Peygamber secde etti, rüku edenler de O'nunla beraber secde ettiler. Sonra Peygamber ikinci rekât için kalktı, secde etmiş olanlar da kalktılar ve öteki kardeşlerine bekçilik etmeye koyuldular. Bu sırada (Peygamber'le birinci rekatta rüku ve secde etmemiş olan) diğer grup geldi, onlar da Peygamber'le beraber rüku'a varıp secde ettiler. Bu esnada cemaatin hepsi namaz içindedir, lakin bir kısımları diğerlerine bekçilik ediyorlardır."⁶⁷⁵

Düşman kıble cihetinde olduğuna göre tasavvur edilecek olan bu tarife nazaran cemaatin hepsi birden Peygamber'e uyararak iftidah tekbirini almışlar. İlk rekâtın rüku ve sücuduna yalnız bir takımları uyduktan sonra, ikinci rekatta rüku ve sücudla öteki takım uyup, her bir takım namaz fiillerindeki arkadaşlarına bekçilik etmişler. Buna göre Peygamber her taifeye yalnız birer rekât kıldırılmış, her bir grup yalnız bir rekâtla kalıp, diğer rekâtı kaza etmemişlerdir. Bu anlatıma göre imam iki, cemaat ise birer rekât kılmış oluyorlar.

⁶⁷³ Bakara; 2/238-239

⁶⁷⁴ Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, XII, 39

⁶⁷⁵ el-Buhârî, *Ebvâbu Salati'l-Havf*/900-905

Sahih rivayetlerle sabit olan edâ şekilleri birden çok ve çeşitlidir. Bundan Rasûlullah'ın korku namazını birden çok defalar kıldığı ve düşmanın her vaziyetine göre başka başka şekillerin muvafık geleceği anlaşılır.⁶⁷⁶

Korku halinde akşam namazının kısaltılmadan üç rekat kılınacağı konusunda âlimler görüşbirliği halindedir. Zaten konuyla ilgili rivayetlerin tamamı da bunu göstermektedir. Fakat bu konudaki görüş ayrılığı, imamın birinci gruba bir, ikinci gruba iki rekat kıldırması mı, yoksa birinci gruba iki, ikinci gruba da bir rekat kıldırması mı daha iyi olur, noktasında düğümlenmektedir.⁶⁷⁷

Havf kavramının İslam Hukukundaki kullanımını özellikle korku namazını incelemeye çalıştık. Kur'an'da korku namazıyla ilgili ayetlerle, namazın zamanında ve cemaatle kılınmasının önemi üzerinde durulmaktadır. Korkunun şiddetine göre de bu namazın kılınışı şekillenmiştir.

3. Psikoloji İlmi'nde Korku:

Psikoloji, insan ruhunda yaşanan ve çeşitli tezahürleriyle dışa yansıyan davranışları inceler. Bu incelemeyi yaparken hareket noktası olarak insanı ele alır. İnsan kişiliğinin sosyal, ahlaki, düşünce, duygu vb. bütün yönlerini araştırır.

Korku insan hayatındaki önemli duygulardandır. Çünkü bu duygu hayatı tehdit eden tehlikelerden sakınma hususunda kişiyi hayatta kalmaya itmektir. Korku duygusu, insanın bütün bünyesini tesir altına alan etkili bir tedirginlik halidir.⁶⁷⁸ Korku, insan varlığını ve ruhunu tehdit eden, tehlikeli durumlar karşısında gösterilen tepkidir.⁶⁷⁹ Ayrıca canlıların görünen ya da görünmeyen tehlikeler karşısında veya iyi kavranılamayan, farklı bir olaya karşı gösterdikleri doğal bir tepki olarak da tanımlanır.⁶⁸⁰ Bilinmeyen şeyler korkunun doğmasına temel nedendir.

Korkuyu oluşturan bütün uyarımlardaki ortak özellik, ani ve birdenbire oluşur. Korkunun oluşumu, çevredeki koşullara, uyarının verilmiş biçimine, geçmiş yaşantılarla, o andaki fizyolojik ve psikolojik duruma bağlıdır.⁶⁸¹

İnsanı birinci derecede korkutan şey, tümüyle kaybolma duygusudur. Bu bütün varlıklarda mevcuttur. Korku olacağı bilinen bir kötülüğün uyandırdığı sindirici bir duygudur. Kaygı ise giderilemeyen isteklerden doğan bir sıkıntı ve tedirginlik halidir.⁶⁸²

İlahi hikmet, insanı yaşamaya ve hayatta kalmaya zorlayacak olan bazı duygularla donatmıştır. Korku, insanı tehlikelerden kaçmaya, öfke, nefsi savunmaya bazen de düşmanlığa itmekte, sevgi ise, sevilene yakınlaşmaya yönlendirmektedir.⁶⁸³

⁶⁷⁶ el-Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed İbn İsmail, *Camius Sahih* (Sahihi Buhari ve Tercemesi), (Mütercim: Mehmed Sofuoğlu), Ötüken Yay. İstanbul, 1989, Ebvâbu Salati'l-Havf/900-905

⁶⁷⁷ el-Askalanî, İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Muhtasar Sahihi Buharî Şerhi, Polen Yay. İstanbul, 2006, II, 630

⁶⁷⁸ Necatî, *Kur'an ve Psikoloji*, s. 57-58

⁶⁷⁹ Hökelekli, Hayatî, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu Yay. Ankara, 2002, s. 311

⁶⁸⁰ Yavuzer, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 75

⁶⁸¹ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 99

⁶⁸² Baydar, *Kur'an Açısından Korku ve Büyü*, s. 18

Korku, sadece insanları birbirinden uzaklaştırmakla kalmaz. Korku aynı zamanda tıpkı üzüntü gibi, başkalarını garip bir şekilde kendine çeken bir özelliği olmasından dolayı karmaşık bir duygudur.⁶⁸⁴

Korku duygusu, insanı uyarıcı ve kendi savunmasını sağlayan yararlı bir mekanizma olarak görülmekte, ayrıca hem kaçınılmaz hem de temel bir duygu şeklinde nitelenmektedir. Dolayısıyla korku kavramı insan hayatında çok önemli bir anlam taşımaktadır.⁶⁸⁵

Endişeler, gerçek nedenden çok, hayali nedenlerden oluşan korku tipleridir. Korkulan durumun zihinsel düzeyde prova edilerek yinelenmesi, endişenin en büyük karakteristiğidir. Yaygın bir heyecan tepkisi türü olan endişeler, genellikle korkudan daha uzun sürerler. Çoğunlukla rahatsız eden uyarıcı, ilgili durumla birlikte görülmez. Burada gelecekte beklenen durumlardan duyulan gerilim halleri söz konusudur.⁶⁸⁶

Bilinçaltı çatışmaların yarattığı endişe, çeşitli olay ve objelere takılarak sürekli bir biçimde bireyi rahatsız eder. Endişe, geçmişte bireye doyum sağlamayan bazı olaylar üzerine oluşabildiği gibi, bireyin başarmak istediği, geleceğe yönelik faaliyetlerini de içerebilir.⁶⁸⁷

Önceki devirlerde; sel, kuraklık, kıtlık, deprem, yangın ve kasırga gibi afetler insanı çok korkutuyordu. Bu korkular halen devam etmektedir. İnsanlar ayrıca bulaşıcı hastalıklar ve düşman saldırılarından da korkmaktadır. Bildiklerini unutma korkusuyla insanlar iletişim ve teknolojiyi geliştirdiler. İnsan çok korkan bir varlıktır. Onun güvende olamadığı, endişe duyduğu, belirsizliğinden dolayı korktuğu şey de daha çok gelecektir. Bu nedenle daha çok geleceği araştırır. Geleceğin araştırılması bir anlamda korkudan güvene kaçıştır. Nitekim Peygamberler de insanlara geleceklerini özellikle ikinci hayatın korkusundan güvene alma yollarını göstermişlerdir.⁶⁸⁸

Din psikolojisi, dini hayata ait itaat, teslimiyetin derecesi ve samimiyeti bunların İslam dünyasında namaz, dua, oruç vb. ibadetlerdeki tezahürünü incelediği gibi sevgi, korku, ümit, günahkarlık, tevbe gibi pek çok duygu ve yaşayışı da araştırır. Din psikolojisinin birinci derecede meşgul olacağı alan ruhi olan ruha has olan cephesidir.

Din psikolojisinin amacı inançlar ile ruhi hal ve zahiri davranışların birbirini nasıl etkilediğini ve insanın dini boyutunu inceleyip din olgusunun mahiyetiyle ilgili objektif bilgiler üretmek ve birtakım sentezlere ulaşmaktır. Kişinin ibadet ve ritüelleri hangi ruh halinden yola çıkarak ve nasıl bir ruh hali içinde ifa ettiğini inceler.⁶⁸⁹

⁶⁸³ Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, s. 57

⁶⁸⁴ Hökelekli, *Din ve Değerler Psikolojisi*, s. 311

⁶⁸⁵ Hökelekli, *Din ve Değerler Psikolojisi*, s. 311

⁶⁸⁶ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 289

⁶⁸⁷ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 289

⁶⁸⁸ Baydar, *Kur'an Açısından Korku ve Büyü*, s. 11-14

⁶⁸⁹ Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 23-24

Din psikolojisinin araştırma alanı, ferdin dine ruhen yönelişi ve onun bütün ruhi hallerini ve tecrübelerini içeren dini hayatının tamamını kapsamaktadır. Burada duygular, davranışlar, tutumlar ve buna benzer dini faaliyetler dini yaşayışın özünü oluşturmakta biri diğerinden daha ağır basabilmektedir.⁶⁹⁰

İnsan kendi varlığını Allah'a borçlu olduğuna göre, Allah'ın Rabliğini kabul eden kimse için ana borç karşılanamaz durumdadır. Bu şuurun temeli üzerinde, Allah'a saygı vazifesinin asla gereği gibi karşılanamayacağı duygusu gelişebilir. Kaçınılmaz olarak kusurlu olmak şuuru bu durumda borç duygusunu, genelleşmiş bir suçluluk duygusu sıkıntısına dönüştürebilir. Allah korkusu da daha çok bundan kaynaklanır.⁶⁹¹

Gerçekte “karşılanamaz bir borç” anlayışı Allah karşısında kusurlu olmanın kuşatıcı ve yaygın duygusunun doğurucusu olduğu zaman, bu duygu açık şuurdan kaçır. Bu durum dayanılması güç bir huzursuzluğa sebep olur. Buna hataların tasavvurlarına saplanıp kalma denir ki bundan kurtulmanın yolu onları ortaya çıkarmak ve açıkça dile getirmektir. Böylece “hatalı halde olma” genel şuurundan kaynaklanan Allah korkusu, az çok bilinen hatalar sebebiyle tercihen suçluluk duygusu içinde kendisini gösterir.⁶⁹²

Olaya dıştan bakıldığında kolayca aldanmak mümkündür ve Allah korkusunun, günahlar işlemekten kaynaklanan aşırı bir korkuyla açıklanabileceği sanılır. Oysa ki kötülüğe saplanıp kalındığında dini bir talimat tarafından uyandırılan günahkarlık duygusu dini tutumu, sert bir hakim olarak algılanan Allah huzurundaki “korku ve titreme” haline dönüştürülebilir. Fakat bu görünürdeki olayın altında daha derin bir psikolojik bir süreç vardır ki bu da, karşılanamaz olarak hissedilen borcun, suçluluk duygusu haline dönüşmesidir.

Borç, Allah korkusu ve hatalar sebebiyle suçluluk duygusu arasındaki bağlantı şu psikolojik kanuna göre cereyan eder: Belirsiz bir sıkıntı kendine bilinebilir bir sebep bulmaya çalışır. Böylece dinî imanın, Allah'ı Rablığı karşısında karşılanamaz bir borç sebebiyle sıkıntılı hale getirilmiş “imtihandan geçmek” riski ihtiva ettiği söylenebilir. Bunun sonucu olan Allah korkusu, kendine hakim olmak için günahkarlık korkusu halinde billurlaşır. Bu bağlamda açıkça ilahi öfkeyi teskin etme niyetine, ibadet vazifesini yerine getirme niyeti eklenir. Eski dönemlerde dinî şuur içinde çok önemli bir yeri olan Allah'a karşı borç anlayışı, çağdaş kültürde hemen hemen ortadan kayboldu. İbadete katılmadaki gerileyiş, esas olarak bu dini motivasyonun ortadan çekilmesiyle açıklanabilir.⁶⁹³

Allah'la iletişim halinde insanın bütün duygu potansiyelleri harekete geçer. Korku, sevgi ve saygı, minnettarlık, huzur ve sevinç, ümit ve güven bunların başında gelir. İbadet eden kişi Allah'ın buyruğunu yerine getirdiğinden dolayı sevinç duyar, rahatlar. Dini yaşayış ve uygulamalarındaki eksik ve kusurlarından dolayı Allah'ın razı

⁶⁹⁰ Yavuz, Kerim, *Din Psikolojisinin Araştırma Alanları*, AÜİFD, Sayı: 5, Erzurum, 1982, s. 89

⁶⁹¹ Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDVY, Ankara, 1998, s. 108

⁶⁹² Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 109

⁶⁹³ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 109

olduğu bir kul olamamanın üzüntüsünü ve korkusunu duyar. Birey ayn zamanda öldükten sonra Allah'ın mükafatından uzak kalma ve cezalandırılma endişesini ve korkusunu da yaşar. Bu üzüntü, endişe ve korkular, bir taraftan da bireyi ibadet etmeye, Allah'ın emrine uygun davranışta bulunmaya iter.⁶⁹⁴

II-KORKU VE HÜZÜNDEN EMİN OLMA

A. KORKU VE HÜZÜNDEN EMİN OLMA İLE İLGİLİ AYETLER

Korku ve hüznün arasında fark vardır. Hüzn geçmişle ilgili, korku gelecekle ilgilidir. Müfessirler korku ve hüzünden emin olmak, bu dünyada mı, yoksa ahrette mi gerçekleşeceği konusunda ihtilafa düşmüşler. İbn Abbas'a nisbet edilen bir görüşte korku ve hüzünden emin olmak, ahirette olacaktır. Zira kişinin kıyamet ahvalinden korkmayacağı ve dünyada bıraktıklarına da üzülmeceği beyan edilmektedir.

Başka bir görüşte ise korku ve hüzünden emin olmak bu dünyayı ilgilendirmektedir ki bu görüş kabul görmemektedir. Bazen de korku ve hüzünden emin olmanın hem bu dünya hem de ahrette olacağı ifade edilerek, korkudan emin olma, ahiretteki azabın korkusundan emin olmaya, mahzun olmama ise şimdi veya gelecekte elde edilecek sevabı kaçırmaya endişesinden emin olmaya bağlanmaktadır. Ancak önemli olan nokta korku ve hüzünden emin olmak için ne yapmak gerektiğinin belirtilmesidir.⁶⁹⁵

Korku ve hüzünden emin olma hususu ayetlerde bazı şartlara bağlanmaktadır: İlk dönemlerde gelen ayetlerde, korku ve hüzünden emin olmak için önce iman etmek, ardından Allah'ın dostu olmak, Peygambere karşı gelmekten sakınmak ve takva sahibi olmanın yanında nefsinin ıslah etmek, kendini ve işlerini düzetmek, doğru yolda yürümek ve dürüst hareket etmek gibi hususlar öne çıkmaktadır.

Medine'de inen ayetlerde ise korku ve hüzünden emin olma durumu önce Allah'a ve ahiret gününe iman etmek, Allah'a teslim olmak ve Peygambere uymanın yanısıra şehit olmak, salih amel işlemek, güzel ve makbul işler yapmak, namaz kılmak ve özellikle Allah yolunda infak etmekle sağlanabiliyor.

Müminlerin teselli edilmesiyle ilgili, Rab olarak Allah'ı kabul edip, doğru yolda yürüyenlerin üzölmelerine ve endişe etmelerine gerek olmadığını şu ayet çok açık ifade eder:

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ

*“Rabbimiz Allah'tır” deyip sonra da istikamet üzere, doğru yolda yürüyenler yok mu, işte onların üzerine melekler inip: “Hiç endişe etmeyin, hiç üzölmeyin ve size vâd edilen cennetle sevinin!” derler.*⁶⁹⁶

⁶⁹⁴ Peker, Hüseyin, Din Psikolojisi, AÜAFY, Eskişehir, 2010, s. 201

⁶⁹⁵ Dumlu, Kur'an-ı Kerim'de Salah Meselesi, s. 143

⁶⁹⁶ Fussilet; 41/30

Buradaki korkuyla ilgili şöyle söylenir: Ölümünden korkmayın, evlatlarınız için üzülmeyin, ayrıca, önünüzdeki şeylerden korkmayın, arkanızdakilerden de üzülmeyin, Melekler onlara kabirlerinden kalktıkları zaman iner, onlara kıyamette korku ve kederin olmadığı müjdesini verirler.

Allah'tan müminlere, dünyadan ahrete kadar her safha boyunca, emniyet içinde olduklarını bildiren bir mesajdır. Dünyadaki zorlukların ve korkuların geride kalacağını, ahiret işlerinden korkmamalarını, geride bırakılan dünyalık evlat ve aile mal veya borç gibi şeylerle ilgili de üzülmeye gerek olmadığını anlatır.⁶⁹⁷ İbn Abbas bu ayetin Kur'an'ın en çok rahatlatan ayeti olduğunu söyler.⁶⁹⁸

İhlasla Allah'a bağlanıp, güzel davranışlarda bulunanların mükafatları olduğu, korku ve üzüntü duymayacakları vaat edilir.⁶⁹⁹ İman edip salih amel işleyenlere Allah Teala vaat ediyor. Onları korkulardan emin kılacağına dair⁷⁰⁰ Allah'a ve ahrete iman edip iyi işler yapanların korku ve üzüntü duymayacakları buyrulur.⁷⁰¹ Gece ve gündüz, gizli ve açık Allah yolunda hayır yapanlar,⁷⁰² iman edip, iyi işler yapanların, namazı hakkıyla kılıp zekat verenlerin⁷⁰³ mükafatlarının Allah katında olduğu, onların korku ve üzüntü duymayacakları bildirilir. Mallarını Allah yolunda harcayıp bunu gururu incitmeden yapanların zikredildiği şu ayet infak konusu üzerinde durur:

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ تَمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَدَّى لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

*Mallarını Allah yolunda harcayıp da infaklarının ardından minnet etmeyenler, rahatsızlık vermeyenler yok mu, işte onların Rab'leri katında mükâfatları vardır. Onlara hiç bir endişe yoktur ve onlar üzüntü de duymayacaklardır.*⁷⁰⁴

Said bin Cübeyr, korku sözü için, ahirette demiştir. Üzüntü için ise, ölüm için üzülmezler, demiştir. Bu ayetteki korkuyu, kıyamet günü şiddetlerinden onlara korku yoktur, üzüntüyü de geride bıraktıkları çocuklarına ve dünya ziyneti ve şatafatından kaçırdıklarına üzülmezler olarak anlamışlardır. Çünkü onlardan daha iyisine kavuşmuşlardır.⁷⁰⁵ Onlar için, ne hak ettikleri mükafaatı kaybetme korkusu vardır; ne de onların harcadıkları şeyler için üzülecekleri bir zaman gelecektir.⁷⁰⁶ Ayrıca dünya ve ahirette başlarına gelecek kötülüklerden korkmazlar. Dünyada istediği şeylerin çoğu veya azından geride bıraktıkları için üzülmezler, denir.⁷⁰⁷

⁶⁹⁷ İbn Kesir, *Tefsirul Kur'an-il Azim*, VIII, 372; Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, V, 191; es-Sabûnî, *Safvetü't Tefasir*, III, 113; en-Nesefî, *Tefsîru'n Neseftî*, III, 235

⁶⁹⁸ es-Suyutî, *İcazu'l Kur'an*, I, 478

⁶⁹⁹ Bakara; 2/112

⁷⁰⁰ Nur; 24/55

⁷⁰¹ Maide; 5/69

⁷⁰² Bakara; 2/274

⁷⁰³ Bakara; 2/277

⁷⁰⁴ Bakara; 2/262

⁷⁰⁵ İbn Kesir, *Tefsirul Kur'an-il Azim*, II, 115

⁷⁰⁶ en-Nesefî, *Tefsîru'n Neseftî*, I, 217; Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, I, 208

⁷⁰⁷ Ebussuud, *Ebussuud Tefsiri*, I, 307

Psikoloji bilginlerine göre, insanoğlu yapılan ihsanlara karşı bir gün mutlaka düşmanlık beslemektedir. İslam bu problemi fertlerin gönüllerine mal ve mülkün Allah'a ait olduğu fikrini yerleştirerek çözmüşür. Korkuyla ilgili, onlara ne fakirlik korkusu vardır, ne de kinden ve hasetten doğan korku vardır.⁷⁰⁸ Bu ayetlerde infak etmenin ne kadar önemli olduğu, korku ve üzüntüden emin olmada çok mühim bir rol oynadığı ortaya çıkmaktadır.

Korku ve hüzünden emin olma ile ilgili olarak bakılabilecek diğer ayetleri de okuyucu için bütünlük olması açısından dipnotta vererek bu bölümü tamamlıyoruz.⁷⁰⁹

⁷⁰⁸ Kutub, *Fızılâl-il Kur'an*, II, 83-84

⁷⁰⁹ Korku ve hüzünden emin olma: Araf;7/35;Yunus;10/62;Enam;6/48;Fussilet;41/30;Zuhruf;43/68; Ahkaf;46/13; Bakara;2/38,62,112,262,274,277;Âli İmran;3/170;Maide;5/69

SONUÇ

İlahi kelâmın insanlara hitabındaki muradın anlaşılması için saf ve diri idrakler, titiz çalışmalar ve üstün gayretler gereklidir. Bu bağlamda Kur'an'a yönelenler O'ndan hep istifade etmişler ve O'nun nuruyla hayata bakıp, buldukları yeri Kur'an'la şekillendirmişlerdir. Kur'an'ı anlama gayretleri, indirilişinden beri Müslümanlar için temel bir uğraş olmuştur. Bu değerlendirmeler çerçevesinde yaptığımız bu çalışma ile bazı sonuçlara ulaştık.

İnsanı, maddi ve manevi yönleriyle en güzel şekilde anlatan Kur'an-Kerim, onun his dünyasını da ihmal etmemiş, onda mevcut olan bütün duyguları da varlığı, yönlendirilmesi ve sonuçları itibariyle en açık ve veciz olarak ifade etmiştir.

Kur'an-Kerim, ele aldığı herhangi bir konuyu anlatırken, onu sadece bir düşünce pratiği olarak değil, bütün insanlara fitraten verilmiş olan his tellerine dokundurarak kelimelere döker. Kur'an, kendi bütünlüğü içinde çok farklı konuları gözler önüne sererken değindiği unsurlardan biri de korku hissidir. Havf kelimesiyle daha çok ifade edilen korku, insanda bulunan önemli duygulardan biridir. Bu duygunun insan üzerinde büyük bir etkisi vardır. Kur'an'da birbirinden ayrı konular içinde en basitten biraz daha farklı hallere kadar korku duygusunu anlatmak için başta havf kavramı olmak üzere bazı Kur'anî kavramlar kullanılır. Korkuyla ilgili bu kavramların ilk kök manaları ve Kur'an'daki kullanım alanlarının incelendiği bu çalışmada özellikle havf kelimesiyle ifade edilen Kur'anî manayı tespit etmeye çalıştık.

Kur'an kelimeleriyle manası arasında dikkat çekici bir uyum vardır. Yani Kur'an'da ifade edilen bir kelime ile orada murad edilen mana birbirleriyle tam olarak örtüşür. Kur'an-Kerim ayetlerindeki ve ayetlerden oluşan bölümlerdeki her anlamı ifade eden kelime en güzel bir şekilde seçilmiş ve cümle içinde en uygun yerine yerleştirilmiştir. Aynı zamanda Kur'an'daki bir kavram, içinde bulunduğu birbirinden ayrı ayet veya ayetlerden oluşan bölümlerde, birbiriyle ilgili ancak nüansları biraz farklı anlamlara gelebilmektedir.

Bu çalışmada korku ile ilgili kavramların öncelikle ilk dönem kullanımları incelenmiş, lugat ve ıstılahi manaları da göz ardı edilmemiş, ayrıca Kur'an'daki kullanımlarıyla ilgili örnekler de vererek konu ve kavram çerçevesinin anlam alanı belirlenmeye çalışılmıştır.

Havfin cahiliye dönemi manalarına baktığımızda, arıcıların korundukları elbise, deriden bir kese veya kemer, çeşitli nakışlardan oluşmuş bir işleme ve kusur veya ayıp gibi manalara gelmektedir. Buradan hareketle havf kavramı, gelecekte kötü bir şeyin başa gelmesi veya bu kötü şey hususunda şüphe ile birlikte hissedilen huzursuzluk olarak tarif edilir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, öncelikle havf kavramının Mekke ve Medine dönemlerindeki nüzul sürecini inceledik. Nüzul seyrine göre, Kur'an'da havf kavramının geçtiği ayetlerin bazen korkuyu bazen de ümit ve teselliye anlattığını gördük. Havf kavramının daha çok Mekki surelerde yer aldığını tespit ettik. Ayrıca bu dönemlerde ne tür korkuların görüldüğünü ifade etmeye çalıştık. Konuyla ilgili ayetlerin nüzul sürecini incelemenin, insan psikolojisiyle ilgili değerlendirmeler yaparken, dikkate alınmasının önemli olduğu kanaatine vardık.

Kur'an'da havf kavramı birbirinden farklı sure ve ayetlerde olmak üzere 124 yerde geçmektedir. Bunlardan yarısına yakını dünyevi korku ve kaygılar anlamında, diğer yarısı ise, uhrevi korkular anlamında kullanılmaktadır. Biz bu çalışmada dünyevi korkular üzerinde daha fazla durduk. Dünyevi korkular başlığı altında, imtihan bağlamında bazı korkular, ailevi endişeler, kişisel korkular ve havfin dua ile birlikte kullanıldığı yerleri incelemeye çalıştık.

Havf kavramının geçtiği imtihan bağlamındaki ayetlerin itikadi konularla ilgili olduğunu gördük. Günlük hayata dair insanların hissettiği ailevi endişeler de havf kavramıyla ifade edilmiştir. Burada havfin, korkudan farklı olarak zannetmek ve bilmek gibi manalara geldiğini tespit ettik. Korku bazen basit anlamda insanın hissettiği sıradan bir tedirginlik hali olarak da görülmüştür. Ayrıca dua ile birlikte bulunması istenilen bir durum olarak tavsiye edilmiştir.

Dini alanda havf kavramı daha çok uhrevi endişeler olarak görülür. Ahlaki konular paralelinde Allah korkusu ve günah işleme endişesi şeklinde tezahür eder. Ayrıca kıyamet ve ahiret günü azabı korkusu burada hissedilen korku türlerindedir.

Çalışmanın son bölümünde ise, İslami ilimlerde özellikle tasavvufta Allah korkusunu anlamaya çalıştık. Diğer ilimlerde havfin kullanılmasını inceledik. Hadislerde korku ve havfin geçtiği konulara değindik. Ayrıca, İslam hukukunda korku namazı bahsini inceledik.

Yüce Allah, insanı korku ve ümit duygularıyla birlikte yaratmıştır. Kur'an-ı Kerim, insandaki bu yaradılışı dikkate alır. Kur'an'da havf kavramının geçtiği ayetlerle daha çok korku duygusu anlatılsa da korku ve hüzünden emin olmayla ilgili ayetleri göz önünde bulundurunca ümit ve teselli duyguları da vurgulanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdulgazi, Muhammed Fuad, *Mucemu'l-Müfehres*, Kahire, 2001
- Affî, Ebu'l-Alâ, *İslam'da Manevi Hayat* (Terc: Ekrem Demirli, Abdullah Kartal), İz Yay. İstanbul, 1996
- Ahmed, Halil b. *Kitabu'l Ayn*, (Tertip ve Müracaat: Davud Sellüm), Beyrut, 2004
- Alptekin, Zeynel Abidin, *Kur'an'da İman Kavramının Semantik Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Van, 2009
- Askalanî, İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Muhtasar Sahihi Buharî Şerhi, Polen Yay. İstanbul, 2006
- Askerî, Ebû Hilâl, *Arap Dili'nde ve Kur'an'da Farklar Sözlüğü* (el-Furûğ fi'l-Luğa), (Terc: Veysel Akdoğan), İşaret Yay. İstanbul, 2009
- Ateş, Süleyman, *Kur'ân Ansiklopedisi*, Kubav (Kur'ân Araştırmaları), ts.
- _____, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts
- Baydar, Ahmet, *Kur'an Açısından Korku ve Büyü*, Beyan Yay. İstanbul, 1999
- Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed İbn İsmail, *Camius Sahih* (Sahihi Buhari ve Tercemesi), (Mütercim: Mehmed Sofuoğlu), Ötüken Yay. İstanbul, 1989
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân Kur'an Meâli ve Tefsiri*, Erkam Yay. İstanbul, 2007
- Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi*, Akçağ Yay. ts.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, *Tacu'l Lugati ve Sihahu'l Arabiyyeti* (Sihah), (Muhakkik: Muhammed Tamur), Kahire, 2009
- Cündioğlu, Dücane, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlamın Tarihi*, Tıbyan Yay. İstanbul, 1997
- Cürcanî, Ali b. Muhammed Şerif, *Kitabu't Ta'rifat*, (thk: Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî), Beyrut, 2003
- Çanga, Mahmut, *Kur'an-ı Kerim Lugati*, Timaş Yay. İstanbul, 2004
- Dameğânî, Ebu Abdillâh Hüseyin bin Muhammed, *el-Vücuha ven-Nezair* (Tahkik: ez-Züfeyfî), Kahire, 1996

Derveze, M. İzzet, *et-Tefsîrû'l Hadîs Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri* (Çev: Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, Ekrem Demir, Ali Arslan, Muharrem Önder, Vahdettin İnce, Mustafa Altinkaya, Mehmet Baydaş, Ramazan Yıldırım), Ekin Yay. İstanbul, 1997

Dumlu, Ömer, *Kur'an-ı Kerim'de Salah Meselesi*, DİBY, Ankara, 1997,

Ebussuud, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmâdî'l Hafî, *İrşâdi'l Akli's Selîm İlâ Mezâye'l Kitâbi'l Kerîm*, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1999

Ece, K. Hüseyin, *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan Yay. İstanbul, 2006

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili* (Sadeleştiren: Sıtkı Gülle), Huzur Yay. İstanbul, 2008

Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an* (Çev: Alpaslan Açıkgenç), Fecr Yay. Ankara, 1993

Gazalî, *İhyâu Ulumi'd-Din* (Terc: Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yay. İstanbul, ts

Gülen, M Fethullah, *Kur'an'ın Altın İkliminde*, Nil Yay. İzmir, 2010

_____, *Kırık Testi* 1, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yay. İstanbul, 2004

Hasan-ı Basrî, *Zühd* (Derleyen: İshak Doğan), Hüner Yay. Konya, 2012

Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDVY, Ankara, 1998

_____, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu Yay. Ankara, 2002

İsfehanî, Ragıb, *Müfredatü Elfazu'l Kur'an* (thk: Safvan Adnan Davudî), Beyrut, 2009 (4. Baskı)

İbn Arabî, Muhyiddin, *Fütuhât-ı Mekkiyye* (tr: Ekrem Demirli), Litera Yay. İstanbul, 2008

İbn Cevzî, Ebu'l Ferec Cemalüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zadü'l-Mesir Fî İlmi't Tefsîr*, Mektebü'l İslam, Beyrut, 1987

İbn Faris, Ebu'l Hüseyin Ahmed, *Mucemu'l-Makayis el-Luğa*, (Muhakkik: İbrahim Şemsuddin), Beyrut, 2008

İbn Kayyim, el-Cevziyye, *Medâricu's Sâlikîn*, İnsan Yay. İstanbul, 1990

İbn Kesir, *Tefsirul Kur'an-il Azim: Büyük Kur'an Tefsiri* (Terc: Abdülvehhab Öztürk), Kahraman Yay. İstanbul, 2010

İbn Manzur, Ebul Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükrim, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, ts

İbn Teymiyye, *İman*, Tevhid Yay. (Terc: Cemal Güzel), İstanbul, 1996

Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*(çev: Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts

_____, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar* (Terc: Selahattin Ayaz), Pınar Yay. İstanbul, ts.

İslamoğlu, Mustafa, *İman*, Düşün Yay. İstanbul, 2011,

İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 1997

Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay. İstanbul, 1995

Karagöz, Mustafa, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, Ankara Okulu Yay. Ankara, 2010

Kasapoğlu, Abdurrahman, *Hikmet Yurdu Araştırma Dergisi*, Yıl:6, C:6, Sayı: 11, Ocak-Haziran, 2013/1

Kılıç, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Hibaş Yay. Konya, 1984

Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensarî, *el-Camiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Daru İhyâi't Tûrâs el-Azerî, Beyrut, 1966

Kuşeyrî, Abdul Kerim b. Hevâzin b. Abdulmelik en Nisaburî, *Kuşeyrî Risâlesi* (Haz: Süleyman Uludağ), Dergah Yay. İstanbul, 2003

_____, *Letaiful İşârat*, Mektebetü't Tevfîgiyyetü, ts.

Kutub, Seyyid, *Fîzülâl-il Kur'an*(Terc: M.Emin Saraç, İ.Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa), Hikmet Yay. İstanbul, ts.

_____, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri* (Çev: Süleyman Ateş), Hilal Yay. Ankara, ts.

Mâverdî, Ebu Hasen Ali b. Muhammed b. Habib, *Hâvil Kebîr*, Darul Kütübül İlmiyyetü, Beyrut, 1994

Mekkî, Ebu Talib, *Kûtu'l-Kulûb* (Kalplerin Azığı), (Terc:Yakup Çiçek, Dilaver Selvi), Semerkand Yay. ts

Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l Kur'an*, İnsan Yay. ts.

Necati, M. Osman, *Kur'an ve Psikoloji* (Terc: Hayati Aydın), Fecr Yay. Ankara, 1998

- Neseffî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Tefsîru'n Neseffî*, Dâru İbn Kesir, Beyrut, 2005
- Nîsaburî, Ebu Abdurrahman İsmail b. Ahmed el-Hayriyyî, *Vücûhu'l Kur'an*, ts.
- Pak, Zekeriya, *Kur'an'da Kulluk*, Kayhan Yay. İstanbul, 1999
- Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, AÜAFY, Eskişehir, 2010
- Razî, Fahrüddin, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, Kahire, ts
- Râzî, Muhammed b. Ebu Bekr b. Abdul Kadir, *Muhtarus Sihah*, (Tahkik: Yusuf Şeyh Mahmud), Beyrut, 1997
- Sabûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't Tefasir*, Darul Fikr, Beyrut, ts
- Soysaldı, Mehmet, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, Fecr Yay. Ankara, 2001
- Suyutî, Celaleddin Abdurrahman bin Ebu Bekir, *İcazu'l Kur'an* (Tahkik: Ali Muhammed İlyavi), Mektebetü't Dirasatil Kur'aniyyetü, 1973
- Sülün, Murat, *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî, *Kur'an Mucizesi* (Çev: M. Sait Şimşek), Esra Yay. Konya, 1993
- Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yay. İstanbul, 2012
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camiü'l-Beyan An Tevili'l-Kur'ân*, 1954
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay. İstanbul, 2001
- Ulutürk, Veli, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, Çağlayan Yay. İzmir, 1985
- Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Baskı Doğan Ofset, İstanbul, 1990
- Watt, Montgomery, *Hız. Muhammed (sav) Mekke'de* (Çev: M. Rami Ayas, Azmi Yüksel), AÜİFY, Ankara, 1986
- Yavuz, Adil, *Hadislerde Mekkîlik ve Medenîlik*, Ebabil Yay. Ankara, 2007
- Yavuz, Kerim, *Din Psikolojisinin Araştırma Alanları*, AÜİFD, Sayı: 5, Erzurum, 1982
- Yavuzer, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000
- Yeğîn, Abdullah, *Yeni Lügat*, Fatih Matbaası, İstanbul, 1968

Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşr. İstanbul, 1983

_____, *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meâli*, Feza Yay. İstanbul, 1998

Yılmaz, Hasan, *Semantik Analiz Yönteminin Kur'an'a Uygulanması*, Kurav Yay. Bursa, 2007

Zemahşerî, Ebu Kasım Carullah Muhammed b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf*, Darul Kütübül İlmiyye, Beyrut, 1971

Zuhaylî, Vehbe, *Tefsirü'l Münir* (Terc: Hamdi Aslan, Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. İbrahim Kutlay, Nurettin Yıldız), Bilimevi Basın Yay. İstanbul, 2005